T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI

YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

OSMANLI TOPRAKLARINDA ERMENİLERE YÖNELİK MİSYONERLİK FAALİYETLERİ (1700-1740)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HASAN YAPICI

İSTANBUL 2017

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI

YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

OSMANLI TOPRAKLARINDA ERMENİLERE YÖNELİK MİSYONERLİK FAALİYETLERİ (1700-1740)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HASAN YAPICI

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. UĞUR DEMİR

İSTANBUL 2017

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek lisans öğrencisi Hasan YAPICI'nın "Osmanlı Topraklarında Ermenilere Yönelik Misyonerlik Faaliyetleri (1700-1740)" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı yüksek lisans tezi olarak oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile başarılı bulunmuştur.

İmza

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Uğur DEMİR ....
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

Üye : Prof. Dr. Erhan AFYONCU ....
Üniversitesi Milli Savunma Üniversitesi

Üye : Prof. Dr. Bilgin AYDIN ....
Üniversitesi İstanbul Medeniyet Üniversitesi

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun 20/06/2017 tarih ve 2017/12-06 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Okan YEŞİLOT
Müdür

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

XVIII. yüzyılın ilk yarısı Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyetindeki gayrimüslim reayaya özellikle de Ermenilere yönelik misyonerlik faaliyetleri açısından oldukça mühim bir dönemdir. Zira bu dönemde Gregoryen Ermenilere yönelik Katolik misyonerlik faaliyetleri, Ermeniler arasında geri dönülmez ayrışmalara neden olmuştur. Daha ziyade Katolik tarikat veya teşkilatlar tarafından gönüllü olarak sürdürülen misyonerlik faaliyetleri, XVII. yüzyılın ortalarından itibaren Katolik Avrupalı devletlerin himaye ve teşvikleriyle siyasî ve sistematik bir veçhe kazanır. XVIII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu durumdan istifade eden Fransa, misyonerlerinin daha iyi şartlarda faaliyetlerini sürdürmeleri için Katoliklerin lehine önemli ayrıcalık elde etmiştir. Diğer yandan Papalık, Hıristiyan dünyasındaki ayrışmalardan dolayı kaybettiği otoritesini tekrar kazanmak ve dinî nüfuzunu genişletmek için Fransa ile ortak zeminde buluşmuştur. Başarısız İkinci Viyana Kuşatması ve sonrasında 16 yıl süren savaş dönemini sona erdiren Karlofça Antlaşması ise Ermenilerin Katolikleşmesi yönünde teşebbüste bulunacak Avusturya ve Venedik gibi başka aktörlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu minvalde XVIII. yüzyılın ilk yarısında olgunlaşan bu çabalar Katolik bir Ermeni cemaati oluşuncaya dek sürdürülmüştür.

Ermeniler yönelik misyonerlik faaliyetleri daha ziyade XIX. yüzyıl ağırlıklı çalışılmış olup XVIII. yüzyıl oldukça ihmal edilmiştir. Konu Ahmet Refik Altınay tarafından oldukça erken bir dönemde gündeme getirilmesine rağmen maalesef bu konu üzerine çalışmaların devamı gelmemiştir. Bu yüzden biz de çalışmamızda 1700-1740 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermenilere yönelik Katolik propaganda faaliyetlerini Osmanlı arşiv belgelerine yansıdığı kadarıyla izah etmeye ve böylece ihmal edilen bir döneme ışık tutmaya çalışacağız.

Çalışmamız ana hatlarıyla Giriş ve üç bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde Osmanlı millet sistemi ve bu sistem içerisinde Ermenilerin yönetim organizasyonu üzerinde durulmuştur. Yine bu bölümde başlangıcından XVIII. yüzyıla kadar Osmanlı İmparatorluğu'ndaki misyonerlik faaliyetlerine değinilmiştir. İkinci bölümde ise arşiv belgelerine yansıdığı kadarıyla 1700-1740 yılları arasında Osmanlı topraklarındaki Ermenilere kimlerin Katolik propagandasında bulunduklarını, uygulanan misyonerlik yöntemlerini ve Fransa'nın bu sürece etkisi değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde ise Bâbıâlî

ve Ermeni Patriklerinin, bu misyonerlik faaliyetlerine ve Ermenilerin mezhep değiştirmelerine karşı ne gibi tavır takındıkları ve ne tür tedbir aldıkları üzerinde durulmuştur.

Çalışmamızın bu bölümünde üzerimde emeği olan hocalarım, dostlarım ve değerli büyüklerime teşekkürü bir borç bilirim. Öncelikle ilmi ve eğitimi, "*akademik bilgi aktarımı*" gibi dar bir kalıptan çıkararak, benimle her manada sabırla ilgilenen, daha iyi olmam yolunda beni teşvik eden, yetişmemde büyük emeği olan değerli hocalarım Prof. Dr. Erhan Afyoncu ve Doç. Dr. Uğur Demir'e minnettarım. Yine bu süreçte yardımlarını gördüğüm hocalarım Yrd. Doç. Dr. Coşkun Yılmaz, Doç. Dr. Murat Uluskan, Yrd. Doç. Dr. Recep Ahıshalı ve Yrd. Doç. Dr. Ahmet Büyükaksoy ile Dr. Fatih Gürcan'a; her daim yanımda olan kıymetli dostlarım Serkan Osmanlıoğlu, Engin Çetin ve Coşkun Ünsal'a müteşekkirim. Eğitim hayatım boyunca her zaman yanımda olup kahrımı çeken ve maddî manevî desteklerini hiçbir şekilde esirgemeyen, varlıklarıyla bana daima güç veren babam Süleyman Yapıcı, annem Fatma Yapıcı ve kardeşim Tuğba Yapıcı'ya; tez yazım sürecinde beni teşvik eden ve anlattıklarımı sabırla dinleyen nişanlım Kübra Gülsoy'a teşekkür etmek keyifli ve de mühim bir vazifedir. Böylesine bir çalışmada teşekkür etmem gereken bazı kurumlar da vardır. Bu hususta Başbakanlık Osmanlı Arşivi çalışanlarına, zengin kütüphanesinden istifade ettiğim İSAM Kütüphanesi'ne, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'na, çalışma sürecinde maddi olarak desteklerini gördüğüm Türk Tarih Kurumu'na teşekkür ederim.

Hasan YAPICI

ÖZET

Çalışmamızda 1700-1740 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyetindeki Gregoryen Ermenilere yönelik Katolik misyonerlik faaliyetleri ele alınmaktadır. Bu süreçte Ermenilere yönelik kimlerin Katolik propaganda faaliyeti içerisinde olduğunu, Ermenileri Katolikleştirmek için kullanılan yöntemleri, söz konusu faaliyetlerin Osmanlı coğrafyasında hangi bölgelerde yoğunlaştığını, Ermenilerin kendisi haricinde hem ruhanî hem de cismanî başka bir güç tarafından yönetilmesini ve yönlendirilmesini istemeyen Osmanlı İmparatorluğu'nun ve aynı şekilde kendi cemaati üzerindeki otoritesini kaybetmek istemeyen İstanbul Ermeni Patrikliği'nin aldığı tedbirleri, Gregoryen Ermenilerin, Katolik olan Ermenilere karşı tutumunu Osmanlı Arşiv belgelerine yansıdığı kadarıyla izah etmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Katolik Misyonerlik Faaliyetleri, Gregoryen Ermeniler, Osmanlı İmparatorluğu

ABSTRACT

Our study deals with the Catholic missionary activities against the Gregorian Armenians who were living under the sovereignty of the Ottoman Empire, during the 1700-1740. In this process we will try to tell, who were the ones that propagating Catholicism to Armenians, the methods that were used to convert Armenians to Catholicism, the regions where these missionary activities intensified, the measures that taken by Ottoman Empire who did not want Armenians to be ruled or guided by another spiritual or actual power than herself, and by the Istanbul Armenian Patriciate, who did not want to lose her authority on her flock, and the attitude of the Gregorian Armenians to the Catholic Armenians, according to the Ottoman archives.

Key Words: Catholic Missionary Activities, Gregorian Armenians, Ottoman Empire

KISALTMALAR

A.DVN	Bâb-ı Âsafi Divân-ı Hümâyûn Kalemi
AE.SAMD.III	Ali Emiri-III. Ahmed
AE.SMHD.I	Ali Emiri-I. Mahmud
AÜİFD	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
B	Receb
bk.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C	Cemâziyelâhir
C. ADL	Cevdet Adliye
C.ZB	Cevdet Zabtiye
Ca	Cemâziyelevvel
çev.	Çeviren
çev. kont.	Çeviri Kontrol
D.PSK	Bâb-ı Defteri Piskoposluk Kalemi Evrakı
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
hk. nr.	Hüküm Numarası
İE.ADL	İbnülemin Adliye
İE.DH	İbnülemin Dahiliye
İÜ	İstanbul Üniversitesi
L	Şevval
M	Muharrem
N	Ramazan

nr.	Numara
nşr.	Neşreden
R	Rebîülâhir
Ra	Rebîülevvel
S	Safer
s.	Sayfa
Ş	Şaban
TTEM	Türk Tarih Encümeni Mecmuası
yay. haz.	Yayına Hazırlayan
YB.(04)	Yabancı Arşiv Bulgaristan
Z	Zilhicce
Za	Zilkade

I. BÖLÜM

A. OSMANLI'DA MİLLET SİSTEMİ VE ERMENİLERİN İDARESİ

Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyeti altındaki birden fazla din, dil, ırk ve mezhebe mensup gayrimüslimlerin uzun yıllar sorunsuz bir şekilde nasıl yönetildiği her zaman yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından merak konusu olmuştur. Adaletle hükmeden imparatorluğun siyasî sınırlarının daralması ve bu daralma neticesinde ortaya çıkan veya çıkarılan toplumların birbirlerine olan tahammülsüzlüğü ve yaşanan çatışmalar bu merakı daha da artırmış, Osmanlı İmparatorluğu'nun gayrimüslim tebaaya yönelik yönetim stratejisine dair bilimsel çalışmalar yoğunluk kazanmıştır. Ortaya konulan bilimsel çalışmaların genelinde Osmanlı hâkimiyetindeki gayrimüslim unsurların yönetim organizasyonu, hukukî ve toplumsal konumları, yine bu unsurların devlet, Müslüman ve birbirleriyle olan münasebetleri *''millet sistemi''* etrafında açıklanmaya çalışılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altındaki gayrimüslim cemaatin din veya mezhep farklılıklarına göre sınıflandırılarak yönetilmesine "millet sistemi" denir[1]. Buradaki millet ifadesi etnik ve lisan aidiyetinden ziyade, millet kelimesinin İslâmî litaratürdeki kullanım ve manasına uygun olarak din veya mezhep aidiyetini ifade etmektedir[2]. Söz konusu sistemin esasını ise ehl-i zimmet hukuku teşkil eder. İslam fıkıh âlimleri insanları ilk olarak müslim ve gayrimüslim olarak sınıflandırır. Gayrimüslimler de kendi arasında Ehl-i Harb (Savaşılanlar) ve Ehl-i Ahd (Anlaşma yapılanlar) olmak üzere ayrılır. Ehl-i Ahd şubesi de yine kendi arasında Zımmîler (İslam himayesinde olanlar), Muâhedler (Barış yapılmış olanlar) ve Müste'minler (Eman verilmiş olanlar) olmak üzere üç gruba ayrılır[3]. Ehl-i zimmet olarak da adlandırılan zımmiler İslam devletleri bünyesinde yaşayan gayrimüslimlerin can, mal, ırz ve namusları ile dini yaşantılarının devlet tarafından koruması altında bulunan gayrimüslim reayayı ifade eder.

Kur'an-ı Kerîm'deki gayrimüslimlere dair âyetler ve Hz. Peygamber ile Hulefâ-yı Râşidîn dönemindeki uygulamalar, gayrimüslimlerin hukukî ve toplumsal durumlarını

---

[1] Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, İstanbul 1996, s. 17.

[2] İlber Ortaylı, "Millet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (=DİA), XXX, 66.

[3] Cevdet Küçük, "Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi", *Osmanlı Ansiklopedisi,* IV, ed. Güler Eren, Ankara 1999, s. 208; Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluştan Tanzimat'a Kadar, Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, Ankara 2001, s. 7.

kapsayan zimmet hukukunun çerçevesini belirlemiştir[4]. İslam'ın ilk devirlerinde temelleri atılan bu sistem daha sonraki devirlerde İslam âlimlerinin de yorumlamalarıyla, pek çok Türk-İslam devletinde uygulana gelmiştir. Osmanlı da hâkimiyeti altındaki gayrimüslimleri bu sistemle yönetmiştir.

Hristiyanların yoğun olarak bulunduğu bölgelerde kurulan ve Hristiyan devletlere karşı yürütülen fetih hareketi ile genişleyen imparatorluk, ilk dönemlerinden itibaren gayrimüslimlerle iç içe olmuş ve birlikte yaşama tecrübesini artırarak kendisinden önceki devletlerden aldığı sistemi daha da geliştirmiştir. Klasik dönemde İslam zimmet hukuku gereğince gayrimüslimlerin din, vicdan, can, mal, ırz ve namuslarının dokunulmazlığı devlet güvencesine alınmış olmasına rağmen bir millet sisteminin varlığından söz edilemez. Devlet kontrolünde işleyen bir millet sistemi ancak İstanbul'un fethinden sonra kilise örgütlenmelerinin devlet tarafından yapılandırılmasıyla oluşturulmuştur.

Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'u fethettikten sonra imparatorluğun idarî ve sosyal kurumlarını geliştirmek için hareket etmiştir[5]. Bu minvalde hâkimiyeti altındaki gayrimüslim cemaatleri de din ve mezheplerine göre örgütlemiştir. 1461'de Bursa'dan getirdiği Hovakim'i Ermeniler üzerine patrik tayin ederek, Gregoryen Ermenileri "millet" adı altında örgütlemiştir[6]. Aynı zamanda sayılarını artırmak için muhtelif bölgelerden İstanbul'a Ermeni getirtmiştir. Hovakim İstanbul'a gelirken beraberinde farklı meslek erbabı Ermeniler de gelerek Samatya, Kumkapı, Narlıkapı, Beyoğlu, Galata, Gedikpaşa gibi semtlere yerleştirilmişlerdir[7]. Bu grup daha sonra altı cemaat halkı olarak adlandırılmış, İstanbul Ermeni Patrikliği idaresinde söz sahibi olmuşlardır. İstanbul'daki Ermeni cemaatinin artması üzerine Fatih, Samatya'da Rumlara ait olan Sulu Manastır Kilisesi'ni Ermenilere tahsis etmiştir[8].

İmparatorluk, millet sistemi içerisinde muhatap olarak cemaat üyelerini değil, patriği esas almıştır. Asayişin sağlanması ve sistemin sorunsuz bir şekilde işleyebilmesi için patriklere de bir takım salahiyetler vermiştir. Bu yetkilerin en önemlisi hiç şüphesiz mali

---

[4] Mustafa Fayda, ''Zimmî'', *DİA,* XXXXIV, 430.

[5] Halil İnalcık, "Mehmed II", *DİA,* XXVIII, 398.

[6] Davut Kılıç, *Tarihten Günümüze İstanbul Ermeni Patrikhanesi*, Ankara 2008, s. 39-40.

[7] Saro Dadyan, *Osmanlı'da Ermeni Aristokrasisi*, İstanbul 2011, s. 64; Canan Seyfeli, *İstanbul Ermeni Patrikliği*, Ankara 2005, s. 73.

[8] Bir dönem Rumlara ait olan Sulu Manastır Kilisesi'nin Ermenilere verilmesi Rumlar arasında rahatsızlığa neden olmuş ve müteakip yıllarda Ermenilerle Rumlar arasında bu hususta karışıklık çıkmıştır (bk. Saro Dadyan, *Osmanlı'nın Gayrimüslim Tarihinden Notlar*, İstanbul 2011, s. 29-33).

yetkilerdir. Zira devlet, gayrimüslimlerden alacağı vergileri patrikler vasıtasıyla tahsil etmiştir. Bu nedenle patrik her yıl cemaatinden belli miktarda vergi toplamaktaydı. Bunlardan zarurî olanların miktarı devlet tarafından belirlenmiştir. Bu vergiler dışında gönüllü olarak verilen ve miktarlarını patriği tayin ettiği vergiler de vardı[9]. Patriğin ekonomik olarak elinde bulundurduğu en önemli öğelerden biri de kilisenin mallarıydı. Kilise mallarının tüm tasarrufu patriğin elindeydi. Ayrıca ölen papaz, keşiş, ruhanî lider, karabaş gibi kişilerin mirasları da patriğe aitti[10].

Millet sisteminde önemli olan bir diğer nokta adlî meselelerdi. Gayrimüslim ruhanî liderlerin kendi cemaatleri üzerine yargılama yetkisinin olup olmadığı ya da ne derece uygulandığı açık değildir. Genel olarak kendi kanunları çerçevesinde hayatlarını sürdürmelerine izin verilmişti. Cemaat mahkemeleri dinle alakalı olan evlenme, boşanma, miras, din adamlarının görevlerinden alınması gibi konularda yetkilidir[11]. Bu hususta patrik veya patriğin görevlendirdiği kişiler görevliydi. Piskoposluklara bağlı din adamlarının uygunsuz hareketleri olursa ya da kurallarını ihlal ederlerse kendi yasalarına göre cezalandırılırlardı. Eğer kendi aralarında hukukî bir ihtilaf yaşarlarsa Dîvan'a gidebilirlerdi[12]. Bunun dışında devletin hukukî sürece müdahalesi genel itibariyle en az düzeydeydi. Buna mukabil gayrimüslim reayanın kendi hukukî süreçleri ile ilgili Osmanlı yargı sistemine başvurdukları da vakidir.

Ruhanî reisler, kendi cemaatleri üzerinde cezaî yetkilere de sahipti. Bunlar; sürgün, kalebend, kulebend, cezirebend, manastırbend, kürek cezası, falaka gibi fizikî cezalar ve aforoz, gibi dinî cezalardı. Her ne kadar ceza verme yetkileri bulunsa da cezanın icra edilmesi için devletin bu cezayı onaylaması gerekmekteydi. Bu hususta patrikler istek ve şikâyetlerine dair arzuhallerini devlete iletir, davalar genellikle şer'î mahkemelerde görülürdü. Cezalar ise İslam hukukuna göre verilirdi[13]. Bunun yanında Ermeni cemaati içerisinde evlenme, boşanma, defin işlemleri ve miras gibi özel hukuka dair meseleler patrik veya patriğin yetki verdiği kişiler tarafından görülürdü.

[9] Zımmî reayanın ödediği vergilerle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler,* s. 251-268. Patriklerin gelir ve giderleri, devlete vermekle yükümlü oldukları hediye ve vergiler için bk. M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı'da Millet Sistemi*: *Mit ve Gerçek*, s. 187-201.

[10] Davut Kılıç, *İstanbul Ermeni Patrikhanesi*, s. 60.

[11] Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler,* s. 247.

[12] Davut Kılıç, *İstanbul Ermeni Patrikhanesi*, s. 62.

[13] M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı'da Millet Sistemi*, s. 221-238.

Osmanlı millet sisteminde diğer milletler gibi Ermenilere de eğitimde serbestiyet tanınmıştı[14]. Bu minvalde Gregoryen mezhebine dair eğitimler Ermenilerin kendilerine ait kilise ve manastırlarında yapılmıştır. Söz konusu müesseseler haricinde eğitim ise yasaktı. Aynı zamanda Ermeni mezhebine dair kitap ve risale gibi materyallerin denetimi Ermeni patriklerinin uhdesindeydi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ticarî hayatta gayrimüslimlere herhangi bir yaptırım ya da kısıtlaması söz konusu değildi. Devlet, Müslümanların olduğu gibi gayrimüslimlerin de hem yurtiçinde hem de yurtdışında ticarî faaliyetlerini güvence altına almıştı. Faiz ve tefecilik İslam hukukunca Müslümanlara yasak olmasına rağmen gayrimüslimler için bu yasak geçerli değildi. XVIII. yüzyıl itibariyle ticaret ve ekonomik faaliyetlerde gayrimüslimlerin ön planda oldukları görülür. Gayrimüslimler genel olarak hekimlik, sarraflık, kuyumculuk, mimarlık, tüccarlık gibi mesleklere rağbet etmişlerdir.

Yaygın kanaatin aksine Ermenilerin yaptıkları meslekler arasında birinci sırayı kuyumculuk değil fırıncılık ve değirmencilik alır. Yapılan araştırmalar mevcut fırın ve değirmenlere sahip olan müslim ve gayrimüslim esnaf oranlarının birbirine çok yakın olduğunu hatta gayrimüslim oranının açık ara öne geçtiği zamanların olduğunu gösterir[15]. Ermenilerin intisap ettiği ikinci meslek grubu büyük geliri olan tüccarlık, sarraflık ve kuyumculuktur. Ermeniler kuyumculukta sadece basit bir esnaf olarak kalmamışlar saray ile de iş yapmışlardır. XVIII. yüzyılda babadan oğula geçen bir eminlik darphane eminliği dönemi başlamış ve daha önce Yahudilerin istihdam edildiği kadrolar bu dönemde Ermenilerle dolmuştur.

Ermeni cemaati içerisinde "Amira" olarak tabir edilen[16] ve maddi varlıkları ile temayüz etmeleri hasebiyle ileri gelen devlet adamlarıyla yakın ilişki içerisinde olan ve Ermeni Aristokrasisi diyebileceğimiz bir grup vardı. Malî işlere son derece vakıf olan ve genelde sarraflık ve ticaret gibi işlerle uğraşan bu kişiler Osmanlı devlet adamlarının da malî

---

[14] Gül Akyılmaz, "Tanzimattan Önce ve Sonra Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü", *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı: 38, (Mart-Nisan 2001), s. 678.

[15] Müslüman fırın sahiplerinin çoğunluğunu Arnavutlar, gayrimüslim fırın sahiplerinin çoğunluğunu ise Ermeniler oluşturuyordu. Arnavutların aynı zamanda yeniçeri olması hasebiyle buradan aldıkları güçle zaman zaman nizamı ihlal ettikleri için devlet bunlardan kurtulmak amacıyla savaş zamanlarında Arnavut ekmekçileri orduya dahil edip fırınlarını Ermenilere tahsis etmişlerdi. Bunun neticesinde fırın ve değirmen esnafı içerisinde Ermenilerin oranı artmıştı.(bk. Saro Dadyan, *Osmanlı'da Ermeni Aristokrasisi*, s. 76-77)

[16] Arapça "âmir" kelimesinden Ermenice'ye "amira" şeklinde geçen kelime genellikle yüksek devlet görevlisi Ermeniler için kullanılmıştır (bk. Kevork Pamukciyan, *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar, III, Zamanlar, Mekanlar, İnsanlar,* yay. haz. Osman Köker, İstanbul 2003, s. 123).

işleriyle uğraşmışlar; bir nevi malî danışman olarak görev yapmışlardır. Bu şekilde hem maddî varlıklarıyla ön plana çıkıp hem de sarayla yakın temas halinde bulunmaları Amiraları Ermeni cemaat içerisinde söz sahibi kılmıştır.

Millet sistemindeki yönetim organizasyonunda gayrimüslimlerin uyması gereken bazı mükellefiyetler de mevcuttur. Bunlardan ilki kıyafetle ilgiliydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk devirlerinde gayrimüslimlere dair bir kıyafet sınırlaması yokken İstanbul'un fethi sonrası gayrimüslim reayanın kendi kimliklerini belirtecek şekilde giyinmeleri esası benimsenmişti. Müslümanlarla aralarında fark oluşturmak amacıyla özellikle kumaş kalitesi ve rengi gibi hususlarda bir takım kısıtlamalar getirilmişti[17]. II. Selim ve III. Murad'dan itibaren yapılan düzenlemelerle kıyafet, mesken ve davranış gibi konularda kısıtlamalar getirilmişti. Söz konusu kısıtlamalar sadece gayrimüslim reayaya karşı değil Müslüman reayaya karşı da uygulanmıştı[18]. Bu minvalde Ermenilerin Yahudiler gibi giyinmesi kararlaştırılmıştı. Bunun yanında başlarına fazla olmamak şartıyla alaca kuşak sarabilecekleri kararlaştırılmıştı. Ermeni kadınlar da ferace giymeyecek, ferace yerine fahir terlik, içlerine siyah ve kül rengi Bursa kutnusu giyebileceklerdi. Diğer giyimleri ise mavi çakşır, meşin mest ve şirvani başmak olarak belirlenmişti[19]. III. Murad döneminde çıkarılan bir diğer fermanda gayrimüslimlerin sarık sarması yasaklanmış ve şapka takmaları kuralı getirilmişti. Buna göre Yahudiler kırmızı şapka giyecekler, paşmak ve edikleri siyah olacaktı. Kapamaları ise astarlık kumaştan yapılacaktı. Hristiyanlar ise siyah şapka giyecekler ve diğer kıyafetleri Yahudilerle aynı olacaktı[20]. Kıyafet konusundan ayrı olarak Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gayrimüslimlerin Müslümanlarca mukaddes olan cami, mescit ve türbe gibi yerlerin yakınlarında oturmaları yasaklanmıştı[21]. Ayrıca mülkiyet hususunda da bazı kısıtlamalara tâbi tutulmuşlardır.

---

[17] Betül İpşirli Argıt, "Osmanlı İstanbul'unda Giyim Kuşam", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, Toplum*, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2015, s. 241.

[18] Gayrimüslim reayanın giyim-kuşam kısıtlamaları, elbiselerinin ve ayakkabılarının keyfiyeti hakkında bk. Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, s. 179-186.

[19] Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, s. 182.

[20] Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, s. 184.

[21] Bununla ilgili misaller için bk. Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, s. 185.

1. Ermenilerin Dinî Kimlikleri

Ermenilerin Hristiyanlık öncesi dini inançları karışık bir durum arz etmektedir. Genel olarak Ermenilerin Hristiyanlıktan önceki dinlerinin paganizm olduğu kabul edilir[22]. Öte yandan Ermeniler güneş, ay, dağ, rüzgâr, dağ gibi tabiat varlıklarına ve bunların yanı sıra iyi ve kötü ruh gibi tabi varlıkların dışında var olduklarına inandıkları doğaüstü güçlere de tapmışlardır[23]. Ermeniler tabiat varlıklarına tapınmalarından dolayı, Hristiyanlığı kabul edene kadar herhangi bir ibadet mekânına ihtiyaç duymamışlar, ibadetlerini açık alanlarda gerçekleştirmişlerdir. Ermenilerin çok dinli bir yapıya sahip olmalarında tarih boyunca yaşadıkları coğrafyanın da etkisi vardır. Ermenilerin bulundukları bölge konumu itibariyle bir geçit ve çarpışma sahasıdır. Tarih boyunca bağımsız ve devamlı bir devlet kuramayan Ermeniler, küçük krallık ve derebeylik şeklinde değişik bölgelere hükmetmiş olmalarına rağmen, çoğu zaman etrafındaki büyük devletlere bağlı olarak hayatlarını devam ettirmişlerdir. Bu durum Ermenilerin dini inançlarını da etkilemiştir. Hristiyanlığı kabul etmeden önce Ermeniler genel olarak Roma ile İran arasındaki mücadelenin durumuna göre Roma veya İran'ın nüfuzuna girmiştir. Ermenilerin Roma veya İran hâkimiyetinde kalmaları dini inançlarına da etki etmiştir. Her iki güç Ermenileri kendi dinî inançları doğrultusunda yönlendirmiştir. Nitekim Ermeniler Hristiyanlığı kabul ettikten sonra bile Hristiyanlık anlayışlarında Grek ve Latin paganizminin yanında ateşe tapan Sasani kültürünün etkisini görmek mümkündür[24].

Ermeniler 301 yılında millet olarak Hıristiyanlığı kabul eden ilk topluluktur[25]. Bu durum kilisenin geleneksel kurucusu ve kendi ismiyle anılan Aziz Gregoire'nin misyon faaliyetleri sayesinde gerçekleşmiştir[26].

---

[22] Zeynep İskefiyeli, "Ermeni Kimliğinin Oluşumunda Din Faktörü: Hıristiyanlık, Kilise ve Din Faktörü" *Akademik İncelemeler Dergisi*, II, Say: 1, (2007), s. 234; Davut Kılıç, *İstanbul Ermeni Patrikhanesi*, s. 2.

[23] Davut Kılıç, *İstanbul Ermeni Patrikhanesi*, s. 1.

[24] İran kültürüne ait olan Gül Bayramı, Ermeni Kilisesi'ne tecelli-i İsa yortusu olarak geçmiştir. Bunun yanı sıra Ermeni Kilisesi'nde adak kurbanı da Ermenilerin Hıristiyanlık öncesi inançlarından kaynaklanmaktadır. (bk. Davut Kılıç, *İstanbul Ermeni Patrikhanesi*, s. 2).

[25] Mehmet Aydın, "Hıristiyanlık", *DİA*, XII, 355; Abdurrahman Küçük, "Gregoryen Ermeni Kilisesi'nin Oluşması ve Konsil Kararları Karşısındaki Tutumu", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (=AÜİFD)*, Sayı: 1, XXXV, 119.

[26] Mehmet Aydın, "Hıristiyanlık", s. 355.

IV. yüzyıl, Hıristiyanlık tarihinde uzun yıllar sürecek olan büyük tartışmaların ortaya çıktığı bir dönemdir. Bu dönemde Hz. İsa'nın insanî ve ilahî tabiatı meselesi tartışma konusu olmuştur. İskenderiye'de bir papaz olan Arius teslis inancına karşı çıkarak, Hz. İsa'nın ilah olmadığını ve insan tabiatlı olduğunu, Allah'ın birliğini ve tekliğini savunmuştur[27]. 318'de yayınladığı Milano Fermanı ile Hristiyanlığı tanıyan ve kabul eden I. Konstantin söz konusu ihtilafı sonlandırmak ve resmi bir görüş belirlemek için 325'de İznik Konsili'ni topladı[28]. Bu Konsil'e ülkenin her tarafından piskoposlar çağrılmış ve dinî problemler tartışılmıştır. İznik Konsili'nde görüşlerini dile getiren Arius şiddetle tenkit edilmiş, Hz. İsa'nın tanrılığı görüşü benimsenerek, Arius'un görüşü mahkûm edilmiştir. Ancak Arius'un görüşleri ülkenin Doğu'sunda yayılmaya devam etmiştir. İznik Konsili'ne Ermeni Kilisesi'nden temsilci olarak Gregor'in oğlu Aristakes katılmıştır. Ermeni Kilisesi burada alınan kararları benimsemiştir[29]. İmparator II. Konstans zamanında Arius'un düşüncelerini takip edenlerin sayısı hem Doğu'da hem de Batı'da artmıştır. Bundan sonra 381'de İstanbul Konsili'nde Kutsal Ruh'un tanrılığı vurgulanmış, 431'deki Efes Konsili'nde ise Hz. İsa'nın tek bir tabiatının olduğu ve ilahî tabiatın insanî tabiatı kendi içinde erittiği kabul edilmiştir[30]. Söz konusu iki konsile Ermeni Kilisesi'nden katılan olmasa da alınan bütün kararlar Ermeni Kilisesi tarafından da kabul edilmiştir[31]. Hıristiyan dünyasındaki en önemli kırılma noktalarından biri de 451 tarihinde yapılan Kadıköy Konsili'dir. Papanın temsil edildiği bu konsilde Efes Konsili kararları reddedilerek Hz. İsa'nın hem insanî hem de ilahî iki tabiata sahip olduğu tasdik ve ilan edilmiş, konsile katılmayan ve konsil kararlarını kabul etmeyenler Monofizit olarak adlandırılmıştır[32]. Öte yandan söz konusu kiliseye katılmayanlar Ana Kilise'den çıkartılmışlardır. Ermeni Kilisesi bu konsile katılmadığı gibi alınan kararları da reddetmiştir. Ermeni Kilisesi konsilde alınan kararların aksine Hz. İsa'nın tek tabiatlı olduğu görüşü üzerinde durarak Monofizitler içerisinde yer almıştır. Bu durum Bizans'ın merkeziyle İmparatorluğun doğu eyaletleri arasındaki uçurumu artırmış, Diofizit Bizans Kilisesi ile

---

[27] Mustafa Sinanoğlu, "İznik Konsili", *DİA*, XXIII, 550; Şinasi Gündüz, *Hıristiyanlık*, İstanbul 2015, s. 40; Timothy E. Gregory, *Bizans Tarihi*, çev. Esra Ermert, İstanbul 2011, s. 62-63.

[28] Mustafa Sinanoğlu, "İznik Konsili", s. 550; Timothy E. Gregory, *Bizans Tarihi*, s. 62-63; Abdurrahman Küçük, "Gregoryen Ermeni Kilisesi'nin Oluşması ve Konsil Kararları Karşısındaki Tutumu", s. 119.

[29] Abdurrahman Küçük, "Gregoryen Ermeni Kilisesi'nin Oluşması ve Konsil Kararları Karşısındaki Tutumu", s. 119.

[30] Şinasi Gündüz, *Hristiyanlık*, s. 40.

[31] Davut Kılıç, *İstanbul Ermeni Patrikhanesi*, s. 9.

[32] Ömer Faruk Harman, "Konsil", *DİA*, XXVI, 177.

Monofizit Doğu Kiliseleri arasındaki itikadî anlamdaki görüş farklılıkları belirgin hale gelmiştir[33]. Görüldüğü üzere Ermeniler ilk üç konsil kararlarını kabul etmiş, diğer konsil kararlarını ise reddetmiştir. Ermenilerin dinî kimliklerinin esasını ilk üç konsilde alınan kararlar oluşturmuştur. Bunun yanı sıra Ermeni Kilisesi'ni diğer kiliselerden ayıran özelliklerini genel olarak şu şekilde sıralamak mümkündür[34]:

- Gregoryen Ermeni Kilisesi milli bir kilisedir ve kilise hiyerarşisinde en yüksek makam olan "katoğikos" tarafından yönetilir.
- Apostalik bir kilise olduklarını iddia eden Ermenilerin en önemli dini merkezi Eçmiyazin Kilisesi'dir. Bu kilisesinin Hz. İsa tarafından kurulduğu kabul edilir.
- Ermeni Kilisesi ilk üç konsili kabul ederken daha sonra yapılan konsil kararlarını reddeder.
- Monofizit görüşü benimseyen Ermeni Kilisesi Hz. İsa'da ilahî ve insanî tabiatın birleştiği fikrini savunur.
- Roma'nın dini egemenliğini ve üstünlüğünü reddederek, Papanın günah çıkarma yetkisini kabul etmez.

---

[33] Abdurrahman Küçük, "Gregoryen Ermeni Kilisesi'nin Oluşması ve Konsil Kararları Karşısındaki Tutumu", s. 140; Davut Kılıç, *İstanbul Ermeni Patrikhanesi*, s. 11.

[34] Zeynep İskefiyeli, "Ermeni Kimliğinin Oluşumunda Din Faktörü", s. 236; Davut Kılıç, *İstanbul Ermeni Patrikhanesi*, s. 23; Canan Seyfeli, *İstanbul Ermeni Patrikliği*, s. 34-41.

2. Ermenilerin Dinî Merkezleri

Ermeni Kilisesi'nin birden fazla ruhanî merkezinin olması dikkat çekicidir. Bunun nedeni Ermenileri bulundukları bölgeden göçe zorlayan siyasî hadiselerdir. Ermenilerin en eski ruhanî merkezi, Erivan yakınlarındaki Eçmiyazin Kilisesi'dir[35]. Bu kilisesinin Hz. İsa tarafından kurulduğu kabul edilir[36]. Burası aynı zamanda cemaatin ruhanî lideri olan katoğikosların da oturduğu yerdir. Ermenilere göre Aziz Gregoire tarafından 301'de inşa edilmiş Eçmiyazin Kilisesi, yeryüzünde inşa edilmiş en eski Hıristiyan kilisesidir. Zira bundan önceki ilk üç yüz yılda Hıristiyanlık serbest olmadığı için Roma İmparatorluğu tarafından kilise yapımına izin verilmemiş, ibadetler gizli saklı yapılmıştır. Hıristiyanlık 301'de Ermeni Krallığı'nda, daha sonra da Roma İmparatorluğu'nda serbest bırakılmıştır. Uzun bir dönem ruhanî merkez olma vasfını sürdüren Eçmiyazin ve çevresi Moğol istilasına uğrayınca bölgedeki Ermeniler Adana/Sis civarına gelmişlerdir. Ruhanî lider katoğikos da söz konusu göç esnasında Ermeniler tarafından kutsal sayılan mezhep emanetlerini yanına alarak Sis'e gelmiş, burada yaptırdığı kilise ruhanî merkez olarak kabul edilmiştir. Katoğikosluk makamı 1293-1441'e kadar Sis'te kalmıştır. Daha sonra Eçmiyazin'in durumunun müsait olması üzerine bazı Ermeniler tekrar buraya göç ederek Eçmiyazin Kilisesi'ni tekrar ihya etmişlerdir. Ancak Eçmiyazin'e tekrar göç esnasında Katoğikos ailesinden bazı kişiler, Van Gölü'ndeki Ahtamar Adası'na geçerek burada bir kilise ihdas etmişler ve bu kilise o bölgede kalan Ermeniler için ruhanî bir merkez olmuştur. Böylece Ermeniler için Eçmiyazin, Ahtamar ve Sis olmak üzere üç ruhanî merkez ortaya çıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu ve Güney yönündeki genişlemesi ile birlikte hemen hemen tüm Ermeni yerleşim yerleri ve dinî merkezleri Osmanlı toprakları içerisinde kaldı. Eçmiyazin Katoğikosluğu İran ve Osmanlı arasında sürekli olarak el değiştirmiş, en sonunda Türkmençay Antlaşması (1826) ile İran'dan Rusya'ya geçmiştir.

Yukarıdaki üç katoğikosluk merkezinin yanı sıra kilise hiyerarşisinde ruhanî olarak ilk üç kilise kadar önemli olmasa da diğer iki merkez ise Kudüs ve İstanbul Ermeni Patrikliği'dir. 451'deki Kadıköy Konsili'nde alınan kararları reddeden Ermenilerin bir kısmı, İmparator Diocletien tarafından Kudüs'e sürülmüştür. 638'de Kudüs'ün Hz. Ömer tarafından fethini müteakip Monofizit görüşe sahip olan milletler Kudüs Ermeni Patrikliği çatısı altında

---

[35] Eçmiyazin Kilisesi'nin Ana Kilise olarak kabul edilme nedenleri için bk. Canan Seyfeli, *İstanbul Ermeni Patrikliği*, s. 42.

[36] Zeynep İskefiyeli, "Ermeni Kimliğinin Oluşumunda Din Faktörü", s. 236; Davut Kılıç, *İstanbul Ermeni Patrikhanesi*, s. 23.

toplanmıştır. İhdas edilen Kudüs Ermeni Patrikliğine ise Ermeni piskopusu Abraham getirilmiştir[37]. 1516'da Kudüs Osmanlı hâkimiyetine girdi ve Yavuz Sultan Selim, Kudüs Ermeni Patriği II. Sarkis'e hitaben çeşitli imtiyazları havi bir ferman verdi[38]. Söz konusu fermanda Ermenilerin Kudüs'te sahip olduğu haklar ve kutsal yerlerin konumu belirtilmiş, diğer Süryani, Kıpti gibi Monofizit görüşü benimseyen milletlerin Ermeni Patrikhanesi'nin yamağı olduğu ifade edilmiştir[39]. Kilise hiyerarşisinde ruhanî olarak en altta ancak idarî olarak en önemli bir sırada yer alan patriklik İstanbul'un fethini müteakip, 1461'de Fatih Sultan Mehmed tarafından ihdas edilmiştir. Fatih, İstanbul'da ve diğer bölgelerde yer alan Hıristiyan kiliselerinden ayrı olarak Bursa Ermenileri üzerine piskopos olan Ovakim'i İstanbul'a getirterek 1461'de verdiği bir fermanla Ermeni cemaati üzerine patrik tayin etmiştir[40]. İstanbul Ermeni Patriği kendi cemaati üzerinde ruhanî bir lider konumunda iken devlet nezdinde cemaat ile devlet arasında iletişimi sağlayan idari bir amir konumundaydı[41].

Sonuç olarak yukarıda görüldüğü üzere zaman içerisinde hem sivil hem de dini otorite olarak bazı merkezler ön plana çıkmıştır. Ortaya çıkan Ermeni ruhanî merkezleri arasındaki hiyerarşi şu şekilde sıralanabilir[42];

- Eçmiyazin Katoğikosluğu
- Ahtamar Katoğikosluğu
- Sis Katoğikosluğu
- İstanbul Ermeni Patrikliği
- Kudüs Ermeni Patrikliği

---

[37] Canan Seyfeli, *İstanbul Ermeni Patrikliği*, s. 47.

[38] Yavuz Ercan, *Kudüs Ermeni Patrikhanesi*, Ankara 1988, s. 15.

[39] Kudüs Ermeni Patriği II. Serkis'e verilen fermanın tam metni için bk. Yavuz Ercan, *Kudüs Ermeni Patrikhanesi*, s. 15-17; aynı yazar, *Toplu Eserler: I Ermenilerle İlgili Araştırmalar*, Ankara 2006, s. 349-352.

[40] Davut Kılıç, *İstanbul Ermeni Patrikhanesi*, s. 40.

[41] Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, s. 64.

[42] Canan Seyfeli, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim İdare Yapısı", *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2, (Haziran 2005), s. 135-136.

B. XVIII. YÜZYILA KADAR OSMANLI'DA MİSYONERLİK FAALİYETLERİ

Osmanlı topraklarında misyonerlerin mevcudiyeti iki şekilde olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu kurulurken genişleme alanlarında Latin zümrelerin varlığı malumdur. Daha ziyade ticaret kolonileri şeklinde örgütlenen Latinler, Karadeniz ve Akdeniz kıyılarında, Ege Adaları'nda ticaret kolonileri kurmuşlardır. Söz konusu bölgelerin tedricen fethiyle burada yaşayan Latinler Osmanlı sınırlarına dâhil olmuşlar, dinî bir azınlık olarak reaya konumuna gelmişlerdir[43].

Osmanlı İmparatorluğu'nda Latinlerin en önemli teşkilatlanması ise Galata'ydı. 1453'te İstanbul fethedildikten sonra Fatih Sultan Mehmed'e bağlıklıklarını bildiren Galatalılar, kendilerine verilen ahidnâme ile can ve mal güvenlikleri, ticaret serbestliği, ibadet özgürlüğü hakkını elde etmişlerdi[44]. Ayrıca Latin azınlıkların işlerine bakacak idari bir teşkilatın temelleri burada atılmıştı. Bu dönemde İstanbul'da var olan sekiz Katolik kilisesi de Latinlere bırakılmıştı. Öte yandan Latin topluluklarının içerisinde Katolik misyonerlerin mevcudiyeti de söz konusuydu. Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarının genişlemesiyle misyonerler de Osmanlı topraklarında boy göstermeye başlamışlardır. Osmanlı reayası olan gayrimüslimlere yönelik Katolik propaganda hem fetihlerle birlikte sınırlara dahil olan misyonerler hem de Galata'daki Latinlerin vasıtasıyla Osmanlı topraklarına Avrupa'dan gelen misyonerler tarafından yapıldı. Bu dönemde Galata'da bulunan Katolik misyonerler, daha ziyade Haçlı bakiyesi olan Fransisken ve Dominiken tarikatına mensuptular.

XIII. yüzyılda İstanbul'a gelen Fransisken rahipleri ilk olarak Haliç'te bulunan Venedik kolonisine ait bir bölgede kaldıktan sonra Galata'ya geçerek burada St. François Kilisesi'ni kurmuşlardır. Bundan sonra gelecek olan Fransiskenler için söz konusu kilise önemli bir merkez oldu. Zira 1652'da İstanbul'da Papa vekilliği ihdas edilince merkezi bu kilise olmuştur. Aynı yüzyılda Fransiskenlerle birlikte İstanbul'a gelen bir diğer grup ise Dominikenlerdir. İstanbul fethinden sonra Galata'da Latinlere bırakılan kiliseler arasında Dominiken rahiplerine ait kiliseler de mevcuttur. St. Pauli, St. Pierre kiliseleri bunlardan bazılarıdır. Her iki misyoner grubunun da öncelikli amacı Bizans ve Roma Kiliselerinin birleşmesini sağlamaktı. Ancak İstanbul'un fethinden sonra Fatih'in Gennadious'u Patrik tayin ederek Ortodoks Kilisesi'ni muhafazası ve verilen imtiyazlarla kilisenin eski itibarını kazandırması, Papa'nın bir buçuk asırdır süren Doğu-Batı kiliselerini birleştirme çabasını

[43] Nurettin Polvan, *Türkiye'de Yabancı Öğretim*, I, İstanbul 1952, s. 63.

[44] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, Ankara 1988, s. 7-8.

neticesiz bırakmıştır. Aynı durum Ermeniler için de geçerlidir. Fatih, 1461'de Bursa metropoliti Hovakim'i İstanbul'a getirerek onu İstanbul Ermeni patriği tayin etmiş, Gennadious'a verilen imtiyazların çoğu Ermenilere de tanınmıştır[45]. İstanbul'un fethi ve gayrimüslim unsurlara tanınan haklar Roma Kilisesi'nin çabalarını bir süreliğine de olsa durdurmuştur. Bunun diğer nedeni ise Batı'da kiliseye yönelik başlayan yoğun eleştiriler ve Protestan reformudur.

XVI. yüzyılda Hristiyanlık'ta ayrışma hareketleri görülür. Katolik Kilisesi'nin dinsel ve siyasal yapılanması, ekonomi ve sosyal hayata dair tahakkümü çeşitli kesimler tarafından yoğun tepkilere neden olmuş ve nihayetinde reform hareketi gerçekleşmiştir[46]. Bu hareketler sonucunda Katolik kilisesinden ayrılmalar yaşanmıştır. Protestan reformu ile Batı Hristiyanlığı kuzey ve güney olarak ikiye bölünerek, Avrupa'nın dinî birliği bozulmuştur. Dolayısıyla Papalık dinî hâkimiyetindeki önemli bir alanı kaybetmiştir. İngiltere tamamen Katolik Kilisesi'nden ayrılırken Almanya'nın kuzeyi de Katoliklikten çıkmıştır. Papalık söz konusu kayıpların telafisi için harekete geçmiş, kendi içerisinde bir reform sürecini başlatmıştır. Katolik Kilisesi'nin bu girişimi Katolikler tarafından reform, Protestanlar tarafından ise Karşı reform olarak nitelendirilmiştir[47].

Katolik reformu engizisyon, aforoz, dinî tarikatlar gibi araçların kullanımından, misyonerlik faaliyetleri, kilisenin idaresi ve disiplin gibi konuların yeniden gözden geçirilmesi gibi konuları kapsayan geniş bir süreçtir[48]. Karşı reformun faaliyetleri daha önce yaşanan kayıpları tamamen telafi etmese de Katolik Kilisesi'ni Protestanlar karşısında güçlü bir konuma getirdiği söylenebilir. Söz konusu faaliyetin etkili olmasında Cizvitler öncülüğünde sürdürülen misyonerlik faaliyetlerinin de katkısı vardır. Zira misyonerlik faaliyetleriyle birçok kişiyi Katolik mezhebine dâhil eden Cizvitler, Katolik kilisesine karşı reform döneminde en önemli desteği sağlayan tarikat olmuştur.

Cizvitler, Katolik Hristiyan âleminin en büyük tarikatlarından biri olup, Ignatius von Loyola tarafından 1534'te İsa Cemiyeti adıyla kuruldu. Loyola'nın Paris'te çevresine topladığı altı öğrenci Cizvit tarikatının nüvesini oluşturdu. Altı öğrenci, 1534'te Montmartre'deki Meryem Kilisesi'nde fakirlik, iffetlilik ve bir an önce Kudüs'e girerek Hristiyan olmayanları bu dine davet etme, eğer oraya gidilemezse Papa'nın hizmetine girme

---

[45] Nejat Göyünç, *Osmanlı İdaresi'nde Ermeniler*, s. 49-50.

[46] Şinasi Gündüz, *Hristiyanlık*, s. 131.

[47] Bekir Zakir Çoban, *Geçmişten Günümüze Papalık*, İstanbul 2014, s. 146-147.

[48] Trent Konsili ile başlayan bu sürecin ne zaman bittiğine dair bir fikir birliği olmasa da genellikle Westfalya Antlaşması veya II. Vatikan Konsülü ile sona erdiği düşünülür. (Bekir Zakir Çoban, *Papalık*, s. 147).

yemini etmişlerdi. Ancak bir yıl sonra Venedik'te buluştuklarında Türk hâkimiyetindeki Kudüs'e gitmenin imkânsızlığını görünce papanın hizmetine girdiler[49].

Cizvit tarikatı, Papa III. Paul'ün 1540'taki tamimiyle resmiyet kazandı. Tek amaçları, Katolik inancı bütün insanlığa yaymak ve Katolik olanların inançlarını tavizsiz bir şekilde yaşamalarını sağlamaktı. Cizvitler, Protestanlığın ortaya çıkışı üzerine büyük bir darbe yiyen Katolik kilisesini toparlayıp, 1545-1563 yılları arasındaki Trento Konsili kararlarıyla karşı reformun yapılmasını sağladılar. Keşişlerin tarikatlarına bağlılıkları, Roma'nın her türlü desteği ve Avrupa kralları nezdindeki itibarları sayesinde bu hedeflerini gerçekleştirmek için dünyanın hemen her yerine dağıldılar. Güney Amerika'dan Orta Asya ve Uzak Doğu'ya kadar geniş bir coğrafyada sürdürdükleri misyonerlik faaliyetleriyle Katolikliği yaydılar.

Misyonerler, Katolik olacak insan bulmak için en küçük köylere bile gitmeye başladılar. Kendilerini, Haçlı Seferleri'nde kılıç ile alamadıkları yerleri misyonerlik faaliyetleri ile elde etmeye adamışlardı. Misyonerler, bütün gayretlerine rağmen, birkaç kişi haricinde, Müslümanlar'dan ve Yahudiler'den pek fazla kişiyi Katolik mezhebine sokamadılar. Müslümanlar için son ve kâmil olan bir dinin mensubu oldukları inancının kendilerine verdiği üstünlük duygusuna Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'yı titreten gücünün verdiği güven duygusu eklenince, misyonerlerin eli kolu bağlanmış oluyordu. Yahudiler, Haçlı Seferleri'nde Katolikler tarafından nasıl katledildiklerini ve yakın zamanda İspanya'da Osmanlı'nın yardım eli uzanmasa nasıl bir akıbetle karşılaşacakları hafızalarda hâlâ tazeliğini koruyordu. Misyonerler, durum böyle olunca tüm çabalarını Gregoryen Ermeniler üzerine yönelttiler.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Hıristiyanların mukaddes kabul ettikleri topraklara hâkim olması ve faaliyet gösterecekleri Ermeni ve Rum nüfusunun yoğun olarak bulunması Cizvitleri hassaten Osmanlı topraklarına getiren sebeplerden en önemlileridir. Cizvitlerin İstanbul'a ilk gelişleri Galatalı Latinlerin Papa'dan eğitimci istemeleri üzerine olmuştur[50]. Latinlerin bu istekleri Fransa elçisi ve Venedik balyozunun tavassutuyla Papa'ya iletilir. Bunun üzerine İtalyan Pere Mancinelli başkanlığında toplam beş Cizvit rahibi İstanbul'a gönderilmiştir[51]. İstanbul'a gelen Cizvitler ilk olarak Galata'da St. Benoit Kilisesi'ne yerleşti. Cizvitlerin İstanbul'a girişleri sessiz sedasız olmuştu ama burada hayata geçirmeye

---

[49] Günay Tümer, "Cizvitler", *DİA*, VIII, 40; Ali İsra Güngör, *Cizvitler*, Ankara 2012, s. 62.

[50] Charles. A. Fraaze, *Katolikler ve Sultanlar Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Cemile Erdek, İstanbul 2009, s. 86.

[51] Nurettin Polvan, *Türkiye'de Yabancı Öğretim*, I, s. 78-79.

çalıştıkları projeler daha ilk günlerden itibaren Hristiyan âleminde büyük yankı uyandırdı. Cizvit misyonu faaliyetlerini iki alanda yoğunlaştırdı. İlk düşünceleri İstanbul Rum Ortodoks Kilisesi'ni ele geçirip, tekrar Roma Kilisesi ile birleştirmekti. Bunun için Pera'daki kilisede, genç Rumlar'a ve Ermeniler'e ücretsiz eğitim veren bir okul açtılar ve eğitime başladılar[52]. Mancinelli faaliyetlerini sadece Galata'da sürdürmedi. Antakya ve İskenderiye patrikleri ile görüşerek onları Papa'ya tâbi olmaya ikna etti. 1586'da son gelişmeleri Papa'ya rapor etmek ve yeni misyoner isteğinde bulunmak üzere Roma'ya gitti. Papa V. Sixtus Cizvit rahibinin bu isteğini kabul etti, ancak kendisi Fransisken olduğu için İstanbul'a Fransiskenlerin önemli bir kolu olan Kapusen rahiplerini göndermiştir.

Kapusen tarikatına mensup olan iki misyoner 1551'de İstanbul'a geldi. İki misyoner, İstanbul'daki diğer misyonerlerden farklı olarak Müslümanlara yönelik bir teşebbüste bulunmalarından dolayı tutuklanarak hapse atıldılar. Daha sonra Osmanlı topraklarını terk etmek taahhüdüyle tahliye edilen iki misyoner buradan Kudüs'e gitmek üzere harekete geçtiler. Kudüs'e giderken Mısır'a uğrayan Kapusenler buradaki Müslümanlara yönelik aynı faaliyette bulunmalarında dolayı hapse atıldılar[53]. 1589'da ikinci defa gelen Kapusen rahipleri faaliyetlerinde pek etkili olamadılar.

Cizvitler, 1609'da Osmanlı hükümetine düşman olmak ve her yerde karışıklık çıkartmak suçlamasıyla I. Ahmed'in emri üzerine tutuklandılar. Ancak Fransa elçisi Salignac, Cizvitler'i, Veziriazam Kuyucu Murad Paşa'nın huzuruna koşup serbest bıraktırıp, İstanbul'da kalmalarını sağladı[54]. Fransa'nın himayesi ilerleyen tarihlerde de Cizvitler'in üzerinden eksik olmadı.

Cizvitler, XVII. yüzyılın ilk yıllarından itibaren Osmanlı topraklarında tekrar boy göstermeye başladılar. Propagandalarını etkili bir dil, büyük maddî kaynaklar, her türlü entrika ve hepsinden önemlisi kendilerinin Ermenistan'ı işgalden kurtaracak Frenkler oldukları kehanetiyle desteklemişlerdi. Cizvitler'in hedeflerinden biri de Kudüs'e yerleşmekti. Önce Hz. İsa'nın defnedildiğine inanılan Kutsal Mezar'ın bekçiliğini yüzyıllardır ellerinde tutan başka bir Katolik tarikatı olan Fransiskenler'i safdışı bırakacak, sonra da Rum Ortodokslar'ın, Süryaniler'in, Gürcüler'in, Ermeniler'in, Nesturiler'in, Yakubiler'in, Kıptiler'in ve Maruniler'in ellerinden Kudüs'teki diğer kutsal mekânları alacaklardı. 1615

---

52 Charles A. Fraaze, *Katolikler ve Sultanlar*, s. 87; Nurettin Polvan, *Türkiye'de Yabancı Öğretim*, I, s. 80.

53 Charles A. Fraaze, Katoliler ve Sultanlar, s. 30-31.

54 Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, III, 464-465.

başlarında Rum keşişi kıyafetleri giyinmiş iki Cizvit, Kutsal Topraklar'da dolaşmaya ve entrikalar çevirmeye başladı[55].

Cizvitler, kısa süre de başta İzmir, Kıbrıs ve Sakız Adası olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer bölgelerine de dağıldılar. O dönemde Avrupa'nın tamamını kan gölüne çeviren din çatışmaları, bu defa Cizvitler'in etrafında Osmanlı coğrafyasında Batı devletleri arasında amansız bir nüfuz, misyonerlik ve diplomasi savaşına dönüştü. Katolikliğin kalesi olan ve "Kilise'nin büyük kızı" sıfatıyla tanınan Fransa, Cizvit tarikatını XVII. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı coğrafyasında etkinleştirmeye, dolayısıyla Katolik âleminde nüfuzunu ve liderliğini pekiştirmeye yönelik bir politika geliştirdi. XVIII. yüzyıla kadar Osmanlı İmparatorluğu tarafından Fransızlara ilki 1536 olmak üzere 1604 ve 1673 tarihlerinde imtiyazlar verilmiştir. 1536'da Fransa'ya verilen imtiyazlar genel olarak ticarî ve hukukî konuları kapsamıştır. Bu imtiyazlar kapsamında Osmanlı topraklarındaki Fransız vatandaşları serbest ticaret ve seyahat etme hakkı kazanırken aynı zamanda dinî özgürlükleri de güvence altına alınmıştır[56]. Fakat Fransızların elde ettikleri bu imtiyazlarda Osmanlı topraklarındaki Katolikleri himaye edebileceklerini gösteren ya da bu şekilde yorumlayacakları bir madde mevcut değildir. 1604'teki imtiyazlarda ise ticarî ve hukukî maddelerin yanı sıra Osmanlı topraklarında önceden de var olan Katolik rahiplerin serbestçe ibadet edebilecekleri, Fransız veya Fransa'nın müttefiki olan devlet vatandaşlarının Kudüs'e serbestçe gidip gelecekleri belirtilmiştir[57]. I. Ahmed döneminde Fransızlara verilen bu imtiyazlar ileride Fransızların Osmanlı sınırları dâhilindeki Katolikleri ve Katolik misyonerleri koruma iddialarının temelini oluşturmuştur[58]. Bununla yetinmeyen Fransa dönemin siyasî koşullarından da faydalanarak 1673'te elde ettiği imtiyazlarla Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Katoliklerin yerli yabancı ayırt etmeksizin himayelerini üstlenmiştir[59].

Katolik dünyasının diğer büyük gücü Avusturya da Cizvitler'e sahip çıktı. Osmanlı İmparatorluğu ile Avusturya arasında 1606'da imzalanan Zitvatoruk Antlaşması sonrasında ortaya çıkan pürüzleri halletmek üzere 1615'te Prag'da imzalanan ve 1616'da Viyana'da

---

55 Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi,* III, 595.

56 Abdullah Bozkurt, "Fransa'nın Osmanlı Devleti'ndeki Katolikleri Himaye Hakkı ve Bunun Sona Ermesi", *İÜ Tarih Dergisi*, Sayı: 52 (İstanbul 2011), s. 126.

57 Abdullah Bozkurt, "Fransa'nın Osmanlı Devleti'ndeki Katolikleri Himaye Hakkı ve Bunun Sona Ermesi", s. 126; Gülnihal Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu*, s. 34.

58 Halil İnalcık, "İmtiyâzât", *DİA,* XXII, 249.

59 Abdullah Bozkurt, "Fransa'nın Osmanlı Devleti'ndeki Katolikleri Himaye Hakkı ve Bunun Sona Ermesi", s. 129.

yeniden düzenlenen barış antlaşmalarında Cizvitler'e Osmanlı İmparatorluğu'nda dinlerini serbestçe icra etme hakkı verilmişti[60]. Ancak Avusturya'nın müdahaleleri yüzünden Fransa ile arasında sürtüşmeler yaşandı ve Osmanlılar, bu durumdan dolayı Cizvitler'e şüpheyle baktılar.

Viyana Antlaşması'nın onayını almak için gönderilen Avusturya Elçisi Baron Herrmann von Czernin'in İstanbul'a bayrak açarak ve trampet çalarak girmesi yüzünden yaşanan kargaşada dört Cizvit Yedikule'de zindana atıldı. Fransa elçisi Achille de Harley, 30 bin Venedik altını harcayarak Cizvitler'in tutukluluk hâllerini Yedikule yerine Fransa elçilik binasının misafirhanesinde sürdürmelerine izin aldı, ancak İstanbul'dan sürülmelerini engelleyemedi[61].

Venedik, Katolik bir devlet olmasına rağmen, Papa V. Paul ile yaşadığı anlaşmazlıklar sırasında Cizvitler'i topraklarından tamamen sürmüş ve 5 Kasım 1614 tarihli bir kararla onlara bırakılacak mirasları lanetlemişti. Venedik'in İstanbul'daki daimi temsilcileri olan balyoslar, devletlerinin politikası doğrultusunda, daha İstanbul'a geldikleri andan itibaren Cizvitler'in buradan uzaklaştırılmaları için Osmanlı devlet adamlarına telkinlerde bulunmuşlardı. Kutsal Mezar'ın bekçiliği ile ilgili anlaşmazlıkta Fransa Cizvitler'i desteklerken, Venedik mensuplarının çoğu İtalyan olan Fransiskenler'in yanında yer aldı. Venedik'in Cizvitlere yönelik olumsuz tutumu 1656'ya kadar devam etmiş, Papa'nın araya girmesiyle bu tarihten itibaren Venedik'in tutumunda bir yumuşama olmuştur[62].

Reformla birlikte Katolik dünyasından kopan ve bu devletlerle arasına kan giren İngiltere ile Hollanda da Cizvitler'in amansız düşmanıydı. Özelikle İngiliz Elçisi Sir Thomas Roe, 1622 ile 1628 arasında görev yaptığı İstanbul'da dönemin Rum Ortodoks Patriği Kiril'i Cizvitler'in entrikaları karşısında hararetle ve büyük bir maharetle destekledi[63]. Cizvitler, Fransa Elçisi Cesy'nin desteğiyle, 1623'te ve 1625'te Kiril'i azlettirip patriklik makamına kendi adamlarını çıkarttı. Ancak Kiril, her iki defasında da İngiltere ile Hollanda elçilerinin maddi ve siyasi destekleriyle makamını geri alarak Ortodoks dünyasının kalesini teslim etmedi. Cizvitler'in 1628'de Kiril aleyhinde giriştikleri

---

[60] Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, III, 596.

[61] Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, III, 504-505.

[62] Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, IV, 253.

[63] İngiliz elçisi Thomas Roe'nun faaliyetleri hakkında bilgi için bk. Ahmet Büyükaksoy, *İngiltere'nin İstanbul Elçisi Thomas Roe'nun Diplomatik Yazışmaları (1621-1628)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012; Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, IV, 253

başka bir entrika ters tepti. Bu durumu kullanan İngiliz elçisi Thomas Roe, Patrik Kiril ve Venedik balyosu, Cizvitler'i İstanbul'dan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer topraklarından kovdurttular[64].

İnatçılıklarıyla meşhur Cizvitler, bu darbeye rağmen Osmanlı topraklarına yeniden girmek için bir arka kapı buldular. Fransız Elçi Cesy, Cizvitler'den ikisini evinde vaiz olarak gizlemişti. Birkaç ay sonra İngiliz elçinin gitmesinden ve ortalığın yatışmasından istifadeyle Osmanlı hükümetine başvurup, kimliklerini gizlediği bu iki keşişe St. Benedikt Kilisesi'ni tekrar tahsis ettirdi. Yaşananlardan ders alan Cizvitler, gürültü patırtı çıkarmadan İstanbul'a yerleştikten sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer bölgelerinde de teşkilatlarını yeniden kurdular[65]. Böylece XVII. yüzyıl sonuna kadar Patrikhane ve Kutsal Yerler konusunda Cizvitler'le diğerleri arasındaki rekabet kaldığı yerden tekrar başladı.

XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle Ermeniler'e yönelik misyonerlik faaliyetleri bir hayli tesirli oldu. Zira Cizvitler propagandalarını etkili bir dil, büyük maddi kaynaklar, her türlü entrika ve hepsinden önemlisi kendilerinin Ermenistan'ı işgalden kurtaracak Frenkler oldukları kehanetiyle desteklemişlerdi. Ermeniler arasında şaşılacak derecede bir mezhep değiştirme furyası başladı. Ermeni Patrikleri mezhep değiştirmeleri önlemek için misyonerlerin etkili olmaya başladıkları bölgelere kendi din adamlarını göndererek halkı aydınlatmaya çalışıp, papazlarıyla misyonerlerin her hareketini takip etmeye çalıştılar. Doğrudan kendi iç meseleleri olan bu konuda Osmanlı devlet görevlilerini devreye sokmayı başlangıçta gereksiz görmüşlerdi. Ancak 1694'te Sakız'ın Venedik tarafından işgali Osmanlı İmparatorluğu'nun misyonerlik faaliyetleri ve mezhep değiştirme hadiselerine yönelik tavrını tamamen değiştirdi. Söz konusu hadiseden sonra misyonerlik faaliyetlerine ve Ermenilerin mezhep değiştirmelerine yönelik tedbirler alınmaya başlandı. Ancak bu tedbirler XVIII. yüzyıl itibariyle yetersiz kalmaya başlayacaktır.

[64] Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, IV, 253-260.

[65] Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, IV, 260.

II. BÖLÜM

A. OSMANLI TOPRAKLARINDA ERMENİLERE YÖNELİK MİSYONERLİK FAALİYETLERİ (1700-1740)

1. Katolikleştirme Faaliyetinde Bulunanlar

1.1 Yabancı Misyonerler

XVIII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyetindeki Gregoryen Ermenileri Katolikleştirmek için faaliyet gösteren kişilerin başında Avrupalı misyonerler gelmekteydi. Katolik olmalarına rağmen farklı tarikat ve teşkilata mensup olan bu misyonerler, Fransa başta olmak üzere Avusturya, Venedik ve İspanya gibi Katolik devletlerin İstanbul'da bulunan elçileri ve taşradaki konsolosları aracılığıyla İmparatorluğun farklı coğrafyalarına dağılarak Gregoryen Ermenileri Katolikleştirmek için çaba sarf etmişlerdir[66]. Çalışmamızı kapsayan dönem itibariyle incelediğimiz arşiv vesikalarının biri hariç, hiçbirinde bu misyonerlerin herhangi bir devlet veya misyoner teşkilatına bağlı olduklarına dair kesin bir bilgi yoktur. Osmanlı belgelerinde Katolik mezhebine karşılık olarak "*Frenk mezhebi*"[67] "*Frenk dini*''[68], "*Frenk âyini*''[69], "*âyin-i Frenk*''[70], "*âyin-i Frengî*''[71], "*Efrenc tâifesi âyini*''[72], "*mezâhib-i Efrenciye*''[73], "*tarîk-i Efrenciye*"[74], "*harbî kefere âyini*''[75], "*âhâr âyin*''[76] gibi ifadeler kullanılmıştır. Aynı şekilde Avrupa'dan gelen misyonerler için kendi içerisinde

---

[66] Nurettin Polvan, *Türkiye'de Yabancı Öğretim*, I, 64; Ahmet Türkan, *Ermenilerin ve Doğu Hıristiyanlarının Sorunları Çerçevesinde Osmanlı Papalık İlişkileri*, İstanbul 2012, s. 2. Ayrıca Fransa'nın Osmanlı Ermenilerine yönelik misyonerlik faaliyetlerini himaye ve desteğine dair ayrıntılı bilgi için bk. Durmuş Yılmaz, *Fransa'nın Türkiye Ermenilerini Katolikleştirme Siyaseti*, Konya 2001.

[67] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 115, s. 82, hk. nr. 331, Evâhir-i R 1118/3-13 Haziran 1708.

[68] BOA, D.PSK, *Dosya kısmı*, nr. 2/48, 7 L 1113/7 Mart 1702.

[69] BOA, D.PSK, *Dosya kısmı*, nr. 2/60, 15 Za 1113/13 Mayıs 1702; *Dosya kısmı*, nr. 2/89, 27 S 1114/23 Temmuz 1704.

[70] BOA, *Kalebend Defterleri*, nr. 1, s. 80, Evâil-i C sene 1135/9-17 Mart 1723; İE.DH., nr. 34/2955 29 B 1135/6 Şubat 1723.

[71] BOA, *Kalebend Defterleri*, nr. 1, s. 141, Evâhir-i B sene 1135/26 Nisan-6 Mayıs 1723.

[72] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 112, s. 285, hk. nr. 1037, Evâhir-i S 1114/16-25 Temmuz 1702.

[73] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 112, s. 51, hk. nr. 140, Evâil-i Ca 1113/23 Ekim-2 Kasım 1701; nr. 133, s. 29, hk. nr. 101, Evâhir-i Ra 1138/26 Kasım-6 Aralık 1725.

[74] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 112, s. 51, hk. nr. 140, Evâil-i Ca 1113/4-12 Ekim 1701.

[75] BOA, C. ADL., nr. 54/3271, 4 M 1154/22 Mart 1741.

[76] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 111, s. 636, hk. nr. 2258, Evâsıt-ı S 1113/17-26 Temmuz 1701.

herhangi bir fark gözetilmeksizin genel olarak "*Frenk patreleri*''[77], "*Efrenc rahipleri*''[78], "*Efrenc vilâyetinden gelen ruhbanlar*''[79], "*Papa'ya müntesib rahipler*''[80], "*Rin Papa'ya müntesib ruhbanlar*''[81] gibi ifadeler kullanılmıştır. Belgelere göre hem Katolik mezhebini hem de Katolik misyonerleri ifade etmek için kullanılan "Frenk" ve "Efrenc'' tabirleri misyonerlik faaliyetlerinin Avrupa menşeili olduğunu göstermesine rağmen söz konusu tabirlerin misyonerlerin hangi tarikat ve teşkilata bağlı olduklarını belirtmeksizin genellemeye gitmesi bir problemi de beraberinde getirmektedir. Zira bu dönemde, Katolik Hristiyan âleminin en büyük tarikatlarından biri olan Cizvitler gibi Fransisken, Dominiken, Mihitarist ve Kapusen tarikatlarına mensup misyonerlerin Osmanlı coğrafyasında faaliyet gösterdikleri bilinmektedir.[82] Dolayısıyla Frenk tabirinin ne anlam ifade ettiği ve kapsamı, konumuzun izahı açısından son derece mühimdir.

Kelimenin aslı "Frank'' olup, Türkçeye "Frenk'' Arapçaya ise "Efrenc", "Efrenciye'' şeklinde geçmiştir[83]. Osmanlılar, Batı Avrupalıların genelini ifade etmek için Frenk tabirini kullanırken, coğrafî olarak Batı Avrupa'yı "*Efrenc Vilâyeti*''[84], "*Frengistan*''[85] ve "*Efrenc memleketi*''[86] olarak nitelendirmiştir. Kelimenin ihtiva ettiği bu mana, Osmanlı İmparatorluğu'nun kronolojik olarak münasebet kurduğu devlet ve milletlere göre değişmiştir. Başta Venedik ve Fransa için Frenk tabiri kullanılırken, XVI. Yüzyılın ortalarından itibaren Protestan Almanlar için de kullanılmaya başlanmıştır. Mahmut H. Şakiroğlu buradan hareketle Frenk tabirinin Avrupalılar arasında mezhep ve milliyet farkından değil coğrafî konum farkından, Batı ve Doğu Roma bölünmesinden kaynaklandığı kanaatindedir[87]. Zira Roma İmparatorluğu ikiye ayrıldığında Frankların tamamı Batı Roma topraklarında kalırken Macarlar Doğu Roma topraklarında kalmış olmalarına rağmen yıllar sonra Osmanlılar Katolik

---

[77] BOA, İE.DH., nr. 34/2955, 29 B 1135/6 Şubat 1723.

[78] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 133, s. 29, hk. nr. 101, Evâhir-i Ra 1138/26 Kasım-6 Aralık 1725; nr.133, s. 155, hk. nr.564, Evâil-i B 1138/5-13 Mart 1138.

[79] BOA, D.PSK, *Dosya kısmı*, nr. 2/101, 19 Ra 1114/12 Eylül 1702.

[80] BOA, *AE.SAMD.III*, nr. 176/17143, 29 R 1118/11 Temmuz 1706.

[81] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 114-1, s. 93, hk. nr. 533, Evâsıt-ı Ş 1115/19-28 Aralık 1703.

[82] Durmuş Yılmaz, *Fransa'nın Ermenileri Katolikleştirme Politikası*, s. 46.

[83] Işın Demirkent, "Franklar'', *DİA,* XIII, 173.

[84] BOA, D.PSK, *Dosya kısmı*, nr. 2/101, 19 Ra 1114/12 Eylül 1702.

[85] BOA, D.PSK, *Dosya kısmı*, nr. 2/88, 5 S 1114/1 Temmuz 1702; *YB.(04)*, nr. 4/75, 7 M 1143/23 Temmuz 1730; *Mühimme Defterleri*, nr. 117, s. 51, hk. nr. 211, Evâsıt-ı L 1122/2-11 Aralık 1710.

[86] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 115, s. 538, hk. nr. 2375, Evâil-i M 1120/23-31 Mart 1708.

[87] Mahmut H. Şakiroğlu, "Frenkler'', *DİA*, XIII, 197.

olan Macarları Frenk olarak tabir etmemişlerdir[88]. Her ne kadar Frenk tabiri doğrudan Katolik mezhebini ifade etmese de Batı Avrupalıların kahir ekseriyetinin Katolik olması Frenk tabiri ile Katolik mezhebini eş değer kılmıştır. Bu minvalde incelediğimiz belgelerde de Frenk ve Efrenc tabirlerinin coğrafî muhtevasından ziyade Katolik mezhebini ihtiva ettiğini, Ermenileri Katolikleştirmek için faaliyet gösteren misyonerlerin Katolik Avrupalı devletlere mensup misyonerler olduğunu söyleyebiliriz.

Osmanlı İmparatorluğu'nda diğer gayrimüslim unsurlar gibi Ermeniler de Müslüman bir toplumda yaşamalarından dolayı bir takım kısıtlamalara tâbi tutulmuşlardır. Aynı durum Avrupa'dan gelen misyonerler için de geçerlidir. Buna mukabil misyonerlerin ekseriyetle Katolik devletlerin İstanbul'da bulunan elçisi veya konsolosları vasıtasıyla himayeleri, onlara nispeten daha kolay bir hareket imkânı sağlamıştır. İlaveten misyonerler hareket imkânlarını kolaylaştıracak ve faaliyetlerini etkili kılacak farklı yollara da başvurmuşlardır. Bu yollardan biri de hekimlik adı altında yürüttükleri faaliyetlerdir. Zira hekim, her toplumda inancına bakılmaksızın sözüne itimat edilen, güvenilir bir kimse olarak telakki edilir[89]. Misyonerler de Ermenileri Katolik mezhebine dâhil etmek için bu telakkiden hareketle hekimliği bir vasıta olarak kullanmışlardır. Bu durumun örnekleri XVIII. yüzyılın ilk yarısında dahi mevcuttur. 1710 tarihli Niğbolu Kalesi dizdarına gönderilen bir fermanda, Efrenc taifesinden Marko Latin isminde bir hekimin bu tür bir faaliyette bulunduğu kaydedilmiştir.[90] Mezkûr hekimin Ermenileri ''*âyin-i Efrence ta'biyyet ettirmek*'' kastıyla yürüttüğü faaliyet Ermeniler arasında karışıklığa neden olmuş ve bu durum Bâbıâlî'ye bildirilmiştir. Bunun neticesinde Marko Latin adlı hekim yakalanmış, divan çavuşu nezaretinde Niğbolu Kalesi'ne kalebend edilmek üzere gönderilmiştir. Kalebend edilen hekimin herhangi bir yolla firar etmemesi ve merkezden bir emir gelinceye kadar serbest bırakılmaması için kale dizdarı uyarılmıştır. 1710 Mayıs'ının başlarında kalebend edilen hekim aynı yılın Haziran ayının sonuna kadar kalebend olarak tutulmuştur.

XVIII. yüzyılda hekimlik adı altında yapılan bu tür faaliyetlerin verdiği neticeler misyonerlerin ileriye dönük faaliyetlerine dair bir fikir vermiştir. Zira bu tür faaliyetler ve olumlu geri dönüşler XIX. yüzyılda karşımıza misyonerlik amacıyla kurulan büyük hastaneler olarak çıkacaktır[91].

---

[88] Mahmut H. Şakiroğlu, ''Frenkler'', s. 197.

[89] Ahmet Uçar, *İslam Dünyasında Misyoner Orduları*, İstanbul 2013, s. 24.

[90] BOA, *Mühimme Defterleri,* nr. 117, s. 9, hk. nr. 38, Evâil-i Ra 1122/30 Haziran-9 Mayıs 1710.

[91] Ahmet Uçar, *İslam Dünyasında Misyoner Orduları*, s. 25.

1.2 Yerli Misyonerler

Misyonerlerin yukarıda ifade ettiğimiz ve bunlar gibi daha nice türlü faaliyetleriyle 1700'lü yıllardan itibaren Osmanlı toplumu içerisinde Katolik olan Ermeni nüfusu hızla artmaya başlamıştır. Gregoryen Ermeni cemaati içerisinde artan mezhep değişikliği beraberinde Katolikleştirme vazifesini ifa edecek başka kişilerin de ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yerli misyoner tabir edebileceğimiz bu kimseler Avrupa'dan gelen misyonerlerin yürüttükleri faaliyetler neticesinde Katolik olmuşlar daha sonra da Ermeni cemaati içerisinde propaganda yürütmeye başlamışlardır. Avrupa'dan gelen misyonerler Osmanlı hâkimiyetindeki hangi gayrimüslim reayaya yönelik faaliyette bulunacaksa onların diline ve kültürlerine dair bir ön hazırlık yapmışlardır[92]. Fakat her ne kadar dil ve kültür hususlarında hazırlık yapsalar da bu misyonerler yabancıdırlar. Faaliyetlerini ise gizli olarak gerçekleştirmektedirler. Buna mukabil cemaat içerisinde kendilerinden olanların Katolik olup diğer Ermenileri de Katolik olmaya teşvik etmeleri Katolikliğin daha hızlı yayılmasına imkân sağlamış, süreci kolaylaştırmıştır. Avrupa'dan gelen misyonerlere nispeten yerli misyonerlerin faaliyetlerinin propagandayı daha etkili kılacağı da aşikârdır. Bu şekilde misyonerliğin faaliyet alanı genişlemiş, Katolik propaganda Batılı devletlerin himayesinde hem Frenk misyonerler hem de yeni Frenk olan yerli misyonerler tarafından sürdürülmüştür.

Öncelikle yerli misyoner olarak tabir edebileceğimiz sonradan Katolik olan bu kişilerin Ermeni cemaati arasında faaliyet göstermeleri belli bir aşamadan sonra gerçekleşmiştir. Avrupa'dan gelen misyonerlerin yürüttükleri faaliyetler bu aşamanın temelini oluşturur. Söz konusu faaliyetler neticesinde muhtemelen Katolikliği kabul eden Ermeniler içerisinde propagandaya mütemayil kişiler tespit edilmiş, ikinci aşama olarak ise bu kişiler, Katolik mezhebi ve misyonerlik yöntemlerine dair eğitilmek için yine bu hususta hizmet veren merkezlere sevk edilmiştir. Misyoner yetiştirmek amacıyla kurulan merkezleri Osmanlı İmparatorluğu sınırları dâhilinde ve haricinde olarak iki gruba ayırmak mümkündür.

Osmanlı sınırları dâhilinde Katolik eğitimi veren merkezler, imparatorluğun muhtelif bölgelerinde Avrupa'dan gelen misyonerlerin kurdukları kiliselerdir. Ayrıca misyonerlerin mevcut Ermeni kiliseleri vasıtasıyla Ermeni çocukları arasında eğitim faaliyetlerini gerçekleştirdiklerini söyleyebiliriz[93]. Osmanlı coğrafyasında Ermenilerin yoğun olarak

---

[92] Charles A. Frazee, *Katolikler ve Sultanlar*, s. 112.

[93] Misyonerlerin faaliyetleri sonucunda Ermeni cemaati arasında zamanla Katolik bir nüfus oluşmaya başlamıştır. Bu kişiler Katolik olan rahiplerin kendi kiliselerinde vaaz vermelerine izin vermişlerdir. Bu anlamda Kumkapı'da Meryem Ana Kilisesi ve Samatya'da Surp Kevork Kilisesi'nde Katolik vaiz Haçadur Arekelyan,

bulunduğu bölgelerin önemli bir kısmında bu tür faaliyetlerin mevcudiyeti söz konusudur. Bu minvalde bu merkezlerden biri ve en önemlisi Galata'dır. Zira burada hem Latinlere hem de Rum ve Ermenilere ait, bünyesinde mensubu olan cemaate eğitim verdikleri okulları da olan kiliseler mevcuttur. Yine bu bölgede çeşitli Katolik tarikatlarının kiliselerinin mevcut oldukları da bilinmektedir[94]. XVII. yüzyılda Galata'yı ziyaret eden seyyahlardan biri olan Fransız De Louir seyahatnamesinde Galata'daki çeşitli tarikatlara ait kiliseleri zikrettikten sonra Galata'da yaşayan Ermeni ve Rumların kendi kiliseleri olmasına rağmen Cizvitlere ait olan Saint Benoit Kilisesi bünyesindeki okula devam ettiklerini yazmamıştır[95]. Buna mukabil Osmanlı topraklarındaki Cizvitlerin asıl amaçlarının gayrimüslimleri Katolikleştirmek olduğu düşünülürse kiliselerine gelen Ermeni ve Rum çocuklarına bu yönde bir dinî telkinatta bulunduklarını söylemek yanlış olmaz.

Misyonerler, kiliselere gelen Ermeni çocuklarını eğittikleri gibi imparatorluğun farklı bölgelerine giderek yine buralardaki Ermeni ve diğer Osmanlı tebaası olan gayrimüslim çocuklarını da eğitmişlerdir. Nitekim 1703 tarihli bir fermanda bu durum şöyle ifade edilir:[96] "*Memâlik-i mahrûsetü'l-mesâlikimde Rin Papaya müntesib ba'zı ruhbanlar zuhûr idüp kasd-ı fâsid ile ve niyet-i kâsid ile devr-i bilâd u emsâr idüp Rum ve Ermeni ve Süryani ve sâir bunlara tâbi' ehl-i zimmet nasarayı mezâhib-i Efrenciye'ye da'vet ve nicelerin âyin-i kadîmlerinden döndürüp kendi mezheblerine mütâba'at ettirmekle* …" Ermeni cemaati içerisinde Ermeni çocukların eğitimi hususunda görevli kişiler, patriklik makamınca seçilen Gregoryen Ermeni ruhbanlardır. Katolik misyonerlerin eğitim yoluyla hem patriklik umuruna müdahale etmesi hem de Ermeni çocukları arasında faaliyet göstermesi tepkilere sebep olmuştur[97]. Bu durumun önüne geçmek için her ne kadar hem İmparatorluk hem de patriklik makamı bir takım tedbirler almaya çalışsalar da misyonerlerin bu faaliyetleri azalmamış gün geçtikçe artarak devam etmiştir.[98]

Sulu Manastır Kilisesi'nde Gomidas, Galata'da Lusaravi Kilises'inde Sivaslı Mihitar gibi Katolik olan kişiler vaaz vermişlerdir (Bk.Yervant Gomidas Çarkcıyan, *Türk Devleti Hizmeti'nde Ermeniler,* s. 39-40).

[94] Nurettin Polvan, *Türkiye'de Yabancı Öğretim*, s. 64-65.

[95] *Du Loir Seyahatnamesi, IV. Murad Döneminde Bir Fransız Seyyahının Maceraları*, çev. Mustafa Daş, İstanbul 2016, s. 59.

[96] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 114, s. 146, hk. nr. 597, Evâhir-i Z 1114/28 Mart-6 Nisan 1703.

[97] BOA, D.PSK, *Dosya kısmı*, nr. 2/100, 18 Ra 1114/12 Ağustos 1702.

[98] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 130, s. 456, hk. nr. 1321 Evâil-i M 1135/12-20 Ekim 1722.

1.3 Misyonerlerin Yetiştiği Merkezler

Katolik olan Ermeniler Osmanlı sınırları dâhilindeki çeşitli misyoner tarikat ve teşkilatlarına bağlı kiliselerde eğitim görmelerinin yanı sıra Katolik devletlerin ve Frenk ruhbanlarının tavassutuyla Osmanlı sınırları haricinde bu yönde eğitim veren merkezlere gitmişler veya gönderilmişlerdir. İmparatorluğun gayrimüslim reayanın din değiştirmesine razı olmadığı ve buna karşı önleyici tedbirler aldığı için Katolik olan Ermenilere Osmanlı sınırları haricinde eğitim vermek nispeten daha kolay olmuştur. Bu merkezlerde eğitim gören Ermeniler geri dönerek Ermeniler arasında misyonerlik yapmaya başlamışlardır.

Osmanlı sınırları haricinde Katolik mezhebine dair eğitim veren ve aynı zamanda misyoner yetiştiren merkezlerin başında 1622'de ''*İnanç Propagandası İçin Kutsal Cemaat*'' adı altında kurulan teşkilat gelmekteydi[99]. Bu teşkilata kısaca ''Propaganda'' denmiştir. Propaganda teşkilatı kurulmadan önce Doğu'da faaliyet yürütecek olan misyonerlerin bir takım problemleri mevcuttu. Maddi imkânsızlar bu problemlerin en başında gelmekteydi. Genel olarak Katolik Avrupalı devletler Doğu'da faaliyet yürütecek bu misyonerlerin maddî ihtiyaçlarını karşıladığı gibi, elçi ve konsolosları vasıtasıyla da barınma ihtiyaçları temin edilmiştir. Bu yardımlarına karşılık ise misyonerlerden kendileri adına casusluk yapmaları istenmiştir. Aynı zamanda bu durum misyonerlerin ortak hareket etme imkânından ziyade birbirlerini rakip görme ihtimalini de artırmıştır[100]. Doğu'ya giden misyonerlerin farklı tarikat ve teşkilata mensup olmaları aynı zamanda birbirlerinden habersiz olarak hareket etmelerine de neden olmaktaydı. Bu iletişimsizlik yüzünden kimi zaman bazı bölgelere fazla misyoner gönderilirken, bazı bölgelere ise hiç gönderilmemiştir. Dolayısıyla Papa XV. Gregorius tarafından ihdas edilen Propaganda teşkilatıyla misyonerler hem maddî açıdan ikmal edilme hem de misyonerlik faaliyetlerinin tek çatı altında toplanması mümkün olmuştur[101]. Bu hususta tek yetkili merci ise Papalık makamı olacaktır. Kurulan teşkilatla Katolik propaganda faaliyeti belli bir düzene kavuşmuştur. Yine bu çerçevede faaliyet yürütülecek olan alanlar bölgelere ayrılmış, 1655'ten itibaren İstanbul'da piskopos payesinde bir Papa Vekilliği

---

[99] Mehmet Aydın, "Türkiye'ye Yönelik Katolik Misyonerliğin Dünü ve Bugünü", *Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, ed. Ömer Faruk Harman, İstanbul 2005, s. 102. Bu teşkilatın diğer bir ismi ise "İnanç Yayma Kutsal Topluluğu" olarak geçer (Charles A. Frazee, *Katolikler Sultanlar*, s. 107).

[100] Charles A. Frazee, *Katolikler Sultanlar*, s. 107.

[101] Nurettin Polvan, *Türkiye'de Yabancı Okullar*, s. 64; Davut Kılıç, *Osmanlı Ermenileri Arasında Dinî ve Siyasî Mücadeleler*, Ankara 2012, s. 70.

kurulmuştur. İstanbul'da bulunan Katolik ruhanîlerin ise bu kişiye tâbi olması kararlaştırılmıştır.[102] 1623-1644 yıllarında Papalık yapan III. Urbanus, Propaganda bünyesinde kendi adıyla anılacak olan bir okul kurmuştur[103]. Daha sonra âyin ve din kitaplarının basıldığı, birden fazla dilde yayın yapan bir matbaa da ilave edilmiştir[104]. Kısa zaman sonra hem teşkilat hem de mevcut okul Doğu'da faaliyette bulunacak misyonerlerin yetiştirildiği çok önemli bir merkez olma vasfını kazanmıştır. Burada eğitim gören öğrenciler daha sonra mensubu oldukları cemaat arasında faaliyette bulunmak için geri dönmüşlerdir. Farklı cemaatten olan misyonerler ise faaliyette bulunacakları milletin dil ve kültürlerine dair eğitim almışlardır. Bunun en önemli örneği ise 1643'te Galata'ya gelerek Ermeni çocuklarına ders veren Clement Galano'dur. Propaganda'da eğitim gören Galano'nun çok iyi Ermenice konuşmaktaydı[105]. Bu sayede İstanbul'da Ermeni patrikhanesine dâhil olmuş Ermeni çocuklarına ders bile vermiştir. 1622'de kurulun bu teşkilat ve daha sonra ikame edilen okulla birlik Ermeniler arasındaki Katolik faaliyeti hızlandırmıştır.

XVIII. yüzyılda Osmanlı Ermenilerine yönelik Katolik faaliyette bulunacak önemli bir merkez Venedik'te kurulmuştur. Mihitar ve onun öğretilerini kabul eden talebelerinin temellerini attığı bu merkez, Osmanlı Ermenilerini Katolik mezhebine dâhil etmek için adeta bir misyoner merkezi olarak çalışmıştır[106]. Söz konusu merkezin kurulmasında önemli rol oynayan Mihitar'ın hayat hikâyesi ise oldukça ilginçtir. Asıl adı Manuk Bedrosyan olan Mihitar, 1676'da Sivas'ta doğmuştur[107]. İlme olan merakıyla kısa zamanda temayüz eden Mihitar, ruhanî mertebeleri kısa zamanda tamlayarak Gregoryen Ermeni rahibi olmuş, eğitim vesilesiyle Ermenilerin yaşadığı birçok bölgeyi gezmiştir. Bu seyahatleri esnasında Ermeni cemaatinin eğitiminin oldukça kötü bir vaziyette olduğunu bizzat müşahade etme imkânı da bulmuştur.[108] Söz konusu seyahatlerinin birinde Erzurum'da Ermenilere yönelik Katolik

---

[102] Nurettin Polvan, *Türkiye'de Yabancı Okullar*, s. 64.

[103] Ahmet Türkan, *Osmanlı Papalık İlişkileri*, s. 3.

[104] Teotig, *Baskı ve Harf, Ermeni Matbaacılık Tarihi*, çev. Sirvart Malhasyan-Arlet İncidüzen, İstanbul 2012, s. 69.

[105] Saro Dadyan, *Osmanlı'da Ermeni Aristokrasisi,* s. 101.

[106] Gürsoy Şahin, *Sivaslı Mihitar ve Mihitaristler*, s. 99.

[107] Gürsoy Şahin, *Sivaslı Mihitar ve Mihitaristler*, s. 74.

[108] XVIII. yüzyıla kadar Ermeniler genel olarak kilise bünyesinde dini eğitim veren okullarda eğitim görüyorlardı. XVIII. yüzyıldan itibaren Ermeni okullarının sayısı ve niteliği artmıştır. 1710'lardan itibaren Bitlis'teki Amlorti Manastır Mektebi'nde dinî bilgilerin yanı sıra fen bilimlerine de yer verilmiştir. 1715'te papaz yetiştirmek üzere Üsküdar'da ilahiyat ve felsefe okutan bir okul açılmış, bu okul 1741'de Kumkapı'ya

faaliyet yürüten Cizvit rahibi Vilod ile tanışması Mihitar'ın hayatında önemli bir kırılma noktası olmuştur. Zira bu vesilesiyle Mihitar'ın Katolik mezhebine ilgi duyduğu düşünülmektedir[109]. Ne zaman Katolik olduğu tam olarak belli olmayan Mihitar, 1695'te Roma'ya gitmek için teşebbüste bulunsa da sağlık sorunları nedeniyle muvaffak olamayarak Sivas'a geri dönmüştür[110]. Ermenilerin içinde bulunduğu kötü durumu kendisine mesele edinmiş, çözümü ise Gregoryen Ermenilerin de Katolik mezhebine geçmesinde bulmuştur.

Roma Kilisesi'yle Ermeni Patrikliği'ni birleştirme arzusunda olan Mihitar, 1700'de İstanbul'a gelerek Ermeni çocuklarına ders vermeye başlamıştır. 1701'de ise talebeleriyle birlikte kendi adıyla anılacak olan Mihitarist Tarikatı'nı kurmuştur.[111] Mihitar Katolik olmasına rağmen bazı hususlarda Vatikan'dan ayrı düşünmekteydi. Papalık, Katolik olan Ermenilerin âyinlerini Latince yapmalarını isterken, Mihitar âyinlerin Latince yapıldığı takdirde Ermenilerin zaten zayıf olan kültürlerini tamamıyla unutacakları gerekçesiyle bu isteğe karşı çıkmıştır[112]. Bu minvalde Mihitar, Katolik olan Ermenilerin aynı zamanda kendi kültürlerini muhafazaları için çalışmalar yürütmüştür. Papalık ve diğer Katolik rahipler Mihitar'ın bu tutumunu eleştirmişlerdir. Söz konusu dönemde Ermenilere yönelik artan misyonerlik faaliyetleri neticesinde ortaya çıkan Katolik Ermeni cemaati ile Ana Kiliseye mensup Ermeniler arasında bir mücadele başlamıştır. Mezhep değişikliğini yasaklayan Bâbıâlî ise bu mücadelede Ana Kilisenin yanında yer almıştır. Yine aynı dönemde İstanbul'da faaliyet gösteren Mihitar, Gregoryen Ermenilerin baskıları ve devletin takibatı yüzünden birkaç öğrencisiyle kıyafet değiştirerek 1703'te Modon'a gitmiştir[113]. Modon'un 1715 tarihinde Osmanlı hâkimiyetine geçmesiyle burada bulunan Mihitar ve takipçileri yine Venedik hâkimiyetindeki St. Lazar Adası'na taşınmışlar, kısa zamanda burada bir manastır inşa etmişlerdir.

Mihitar'ın temellerini attığı bu akademi ileride Osmanlı Ermenilerine yönelik Katolik faaliyetler için önemli bir merkez olmuştur. Burada yetişen misyonerler Ermenilere yönelik

---

nakledilmiştir (bk. İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara 1999, s. 37).

[109] Gürsoy Şahin, *Sivaslı Mihitar ve Mihitaristler*, s. 80.

[110] Mihitar'ın hangi tarihte Katolik olduğuna dair kesin bil bilgi yoktur. Gürsoy Şahin, Mihitar'ın 1695'te Roma'ya gitme teşebbüsünden hareketle muhtemelen aynı yıl Katolik olduğunu düşünmektedir (bk. *Sivaslı Mihitar ve Mihitaristler*, s. 81).

[111] Kevork Pamukciyan, *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar, Zamanlar, Mekanlar İnsanlar*, III, yay. haz. Osman Köker, İstanbul 2003, s. 321.

[112] Saro Dadyan, *Osmanlı'da Ermeni Aristokrasisi*, s. 105.

[113] Gürsoy Şahin, *Sivaslı Mihitar ve Mihitaristler*, s. 94.

Katolik faaliyet için Osmanlı topraklarında Ermenilerin yoğun olarak bulundukları bölgelere gönderilmişlerdir. Aynı zamanda akademi bünyesinde bir matbaa kurulmuş ve bu etkin bir şekilde kullanılmıştır. Ermeni dil, tarih ve kültürüne dair çok önemli eserlerin yanı sıra Osmanlı Ermenilerine yönelik birçok yayın da bu merkezde basılmıştır. Kitap ve broşür gibi Katolik mezhebine dair bilgiler ihtiva eden ya da gizlice işlenen propaganda malzemeleri Gregoryen Ermenileri Katolikleştirmek için kullanılmıştır[114]. Bütün bu neşriyat Osmanlı memleketine serbestçe girmiş ve Ermeniler tarafından okunmuştur[115]. Ermenice yayın faaliyetlerinin yanı sıra Ermeni harfli Türkçe metinler de yayınlanarak her kesime ulaşılmaya çalışılmıştır[116]. Ermenice sözlük, tarih ve coğrafya kitaplarının yanında Batı edebiyatının önemli eserleri de Ermeniceye çevrilmiştir. Bu faaliyetlerin bir sonucu olarak Ermeniler arasında Batı hayranlığı oluşmuş, söz konusu hayranlık Ermeniler arasında Katolik mezhebine dair bir ilgi uyanmıştır. Mihitar'ın tüm bu faaliyetlerinin fikrî altyapısının oluşmasında Venedik'e gelmeden önce Anadolu'daki yaşamının etkili olduğu düşünülebilir. Zira Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin eğitim hususunda yetersizliklerini görmüştür. Eğitim konusundaki bu yetersizlikten dolayı Ermenilerin kültürünün de yol olacağından endişelenen Mihitar neşrettiği kitaplarla Ermeni milletinin içerisinde bulunduğu kötü durumdan kurtarmayı ve kültürlerini muhafaza etmeyi amaçlamıştır. Mihitar ve takipçilerinin Ermeni kültürüne dair yaptıkları bu yayım faaliyetleri Ermeniler arasında millî bir şuurun oluşmasını da sağlamış, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ermenilerin son dönemdeki ayrılıkçı faaliyetlerinin temellerini oluşturmuştur[117].

XVIII. yüzyılda Avrupa'dan gelen Katolik ruhbanların faaliyetleri neticesinde Katolik olan Ermenilerin Batı'ya giderek burada Katolik mezhebine dair eğitim aldıkları ve daha sonra geri dönerek Gregoryen Ermeniler arasında Katolik faaliyet yürüttüklerini Osmanlı arşiv kayıtları da teyit eder. İstanbul Ermeni Patriği Avedik'in 1702 tarihli bir arzuhalinde Kirkor Aranis isimli rahibin bu türden faaliyetlerine yer verilmiştir[118]. Kirkor Aranis Frengistan'a giderek Papa'ya tâbi, yani Katolik olmuştur. Bir süre sonra Frengistan'dan Adana bölgesine dönmüştür. Sis ve Halep bölgesinde bir dönem marhasa olarak görev yapan

[114] Levon Panos Dabağyan, *Türkiye Ermenileri Tarihi*, İstanbul 2006, s. 475-476.

[115] Yusuf Akçura, *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri*, Ankara 1998, s. 21.

[116] Levon Panos Dabağyan, *Türkiye Ermenileri Tarihi*, s. 476.

[117] Mihitaristlerin Ermeni milliyetçiliğinin oluşumundaki rollerine dair ayrıntılı bilgi için bk. Gürsoy Şahin, "Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı Kilise ve Milliyetçilik'', *Tarihte Türkler ve Ermeniler Sempozyumu*, IX, Ankara 2014, s. 105-128.

[118] BOA, D.PSK, *Dosya kısmı*, nr. 2/88, 5 S 1114/1 Temmuz 1702.

Kirkor "*Frenk âyinine dönün ve bana tâbi' olun ve nasihatim kabul eyleyin*'' diyerek bölgedeki Ermeni halkının Katolik mezhebine geçmeleri için faaliyette bulunmuştur. Başka bir belgede ise Tasbazoğlu Melkun isimli bir Ermeninin Avrupa'da on beş yıldan fazla kaldığı belirtilmiştir.[119] Uzun bir süre '*'Efrenc memleketinde*'' ikamet eden Melkun daha sonra Mardin'e gelmiştir. Buraya geldikten sonra bir yolunu bularak Ermeni cemaat üzerine metropolit atanmıştır. Nitekim Melkun'un bir müddet sonra Katolik olduğunun ortaya çıkması ve Ermenileri Katolik olmaları yönünde teşvik etmesi bölgedeki Ermeniler arasında karışıklık çıkmasına neden olmuştur. Merkeze gönderdikleri arzuhalde bu sıkıntılarını dile getiren Ermeniler, cemaat içerisinde Katolik faaliyette bulunan bu kişinin yakalanmasını ve faaliyetlerine son verilmesini istemişlerdir. İki belgede de görüldüğü üzere Kirkor ve Melkun'un gittikleri yerler sırasıyla *Frengistan* ve *Efrenc memleketi* olarak tarif edilmiştir. Dolayısıyla hem Kirkor hem de Melkun'un Avrupa'da gittikleri yerler belirsizliğini muhafaza etmektedir. Bu ikisinden farklı olarak Pilos isimli bir Ermeni ruhban Katolik olmuş bir süre sonra da Venedik taraflarına giderek burada Katolik mezhebine dair ilim tahsil etmiştir[120]. Gerekli eğitimini aldıktan sonra Tokat'a dönen Pilos, Tokat sakinlerinden Sivaslı Agop ve Ovannes Papas ile iş birliği yaparak Ermenileri Katolik yapmak için uğraşmıştır. Gizlice ev ev dolaşarak Ermenileri tahrik eden bu kişiler Tokat voyvodası marifetiyle Kemah kalesine kalebend edilmişlerdir[121].

Şu ana kadar incelediğimiz belgelerde, yalnızca biri hariç, Avrupa'dan gelen Katolik ruhbanların mensup oldukları tarikat veya teşkilata dair herhangi bir bilgi verilmez. 1730 tarihli bir belge ise bu hususta bir istisna teşkil eder. Zira söz konusu belgede Katolik olduktan sonra Avrupa'ya giden Ovannes için şu ifadeler kullanılmıştır: [122] "*… bundan akdem kadîmî âyini olan Ermeni âyinini terk ve âyin-i efrence sülûk ve Frengistan'a varup okuyup ol tarafda râhip olmak iddi'âsıyla Asitâne-i sa'âdet'e gelen Kapudin dimekle ma'rûf Avedik nâm rahip …"*. Buradan da anlaşıldığı üzere Ovannes'in Kapusen olduğu açıkça kaydedilmiştir.

İstanbul Ermeni Patriği Ovannes'in yazdığı arzuhalde, yine aynı isimdeki Ovannes'in Frengistan'a giderek burada Katolik mezhebine dair eğitim aldığı belirtilmiştir. Burada aldığı eğitime istinaden İstanbul'a ruhbanlık iddiasıyla dönen Ovannes, Gregoryen mezhebine mensup kadın ve erkek Ermeni cemaatini Katolikleştirmek için faaliyet göstermiştir. Söz konusu faaliyetleri neticesinde Ermeni cemaati içerisinde karışıklık çıkmış ve konu resmî

---

[119] BOA, *Mühimme defterleri*, nr. 115, s. 538, hk. nr. 2375, Evâil-i M 1120/23-31 Mart 1708.

[120] BOA, C.ZB., nr. 67/3321, 8 S 1135/18 Kasım 1722.

[121] BOA, *Kalebend defterleri*, nr. 1, s. 19, Evâsıt-ı S 1135/20-30 Kasım 1722.

[122] BOA, *YB.(04)* nr. 4/75, 7 M 1143/23 Temmuz 1730.

makamlara intikal etmiştir. Ovannes Katolik olmak ve halkı da bu yönde tahrik etmek gerekçesiyle Mora kalesine gönderilerek burada kalebend edilmiştir. Ovannes'in burada ne kadar kalebend kaldığına dair bir bilgi yoktur. Fakat fazla kalmadığı da aşikârdır. Zira bir yolunu bularak serbest kalan Ovannes daha sonra Galata'da "*Dört Yol Ağzı nâm mahalde*'' ikamet etmeye başlamıştır. Mezkûr mahalde Ermeni âyinine aykırı olarak Katolik âyin gerçekleştirdiği ev ve dükkân ihdas ederek burada hem Katolik olan Ermenilerle âyin gerçekleştirmiş hem de Gregoryen Ermeniler arasında Katolik faaliyet yürütmüştür. Ovannes'in bu faaliyetleri Ermeniler arasında gün geçtikçe artarak karışıklığa neden olmuştur. Dolayısıyla tekrar ele geçirilen Ovannes yetkililere ''*fî-mâ-ba'd İstanbul ve Galata ve Üsküdar ve havâlilerinde durmayup ve bulunmayup vilâyet-i şarkîde medîne-i Revân'da ziyâretgâhımız olan Üç Kilise'ye*[123] *azîmet ve anda meks-i arâm ideyim. Eğer târîhce-i hüccetden otuz günü mürûrundan sonra bu diyârda bulunursam cânib-i mîrîye malımdan iki bin guruş virmek üzere nezirim olsun*'' diyerek taahhütte bulunmuştur. Ovannes'in taahhüdü ise Mahmud Paşa Mahkemesi'nde tescil edilmiştir. Söz konusu taahhüde göre Ovannes, 13 Zilhicce 1142/29 Haziran 1730'dan itibaren otuz gün sonra İstanbul, Galata veya Üsküdar'da bulunması halinde nezir akçesi tahsil edilecektir. Dönemin İstanbul Ermeni Patriği, Katolik faaliyet yürüten Ovannes'in taahhüdünün takipçisi olunması için İstanbul, Galata, Üsküdar ve Eyüp kadılarına, ilaveten Galata Voyvodası'na emir gönderilmesini istemiştir. Tüm bu bilgileri muhtevi Patrik imzalı arzuhal mali konuları da içerdiğinden Defterdardan görüş istenmiştir. Defterdar yukarıdaki bilgileri özetledikten sonra Ovannes'in taahhüt ettiği iki bin guruş nezir akçesini kabulünü beyan ettiği hüccetin baş muhasebeye kayıt olunmasını ve yukarıda zikr edilen kadılara hitaben emr-i şerif yazılmasına havi ilamını Sadrazama sunmuştur. Bu görüş doğrultusunda hüccetin baş muhasebeye kayıt olunması ve emir yazılması istenmiştir.

1.4 Katolik Olan Ermenilerin Sosyal Statüleri

Gregoryen Ermenilere yönelik hem Avrupa'dan gelen Katolik misyonerlerin hem de Katolik olan yerli misyonerlerin faaliyetleri neticesinde söz konusu mezhebe dâhil olan Ermeni sayısı, cemaat içerisinde gittikçe arttı. Özellikle yerli misyonerlerin faaliyetleri Ermeniler üzerindeki Katolik tesirini artıran önemli nedenlerden biriydi. Katolik olan Ermeniler, cemaat içerisindeki mevkilerine göre farklılık arz etmekteydi. Bu kişiler arasında

[123] Belgede geçen *Üç Kilise* ifadesiyle Revan'da bulunan Eçmiyazin Kilise'si ifade edilmiştir.

sıradan Ermeniler olduğu gibi cemaatin dini müesseselerinde görev yapan papaz ve rahipler de mevcuttur. Bu cümleden olarak Sakız Adası'nda bulunan gayrimüslim reayadan Katolik olan kişilerin adada sakin diğer gayrimüslimlerin de Katolik olmaları yönünde teşebbüsleri oldu[124]. Yine İzmir'de Kasap Hızır Mahallesi'nde sakin olan Arapoğlu Şahin adındaki bir Ermeni Katolik mezhebini kabul etmiştir[125]. Daha sonra kendisi Katolik olmakla kalmamış buradaki Ermeni ahaliyi ve bilhassa Ermeni çocuklarını Katolik mezhebine dâhil etmek için uğraşmıştır. Kendisine karşı koyan kişileri ise iftira ile korkutarak sindirmeye çalışmıştır. Arapoğlu Şahin'in devam eden bu hareketlerine karşılık hemen cezalandırılma yoluna gidilmemiş, İstanbul Ermeni patriği tarafından bu yöndeki hareketlerine son vermesi için kendisine nasihat edilmiştir. Buna mukabil Arapoğlu Şahin faaliyetlerine devam etmiş ve bu yüzden Ermeniler arasında karışıklık çıkmıştır. Nihayetinde ise Arapoğlu'nun Rodos Kalesi'nde kalebend edilmesi kararlaştırılmış, fakat cezası 1706 Nisan'ında affedilmiştir.

Ermeni cemaati içerisinde yalnızca siviller değil İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin taşradaki temsilcileri olan marhasa[126] ve karabaş[127] gibi görevliler de Katolik olmuşlardır. Ermeni cemaati içerisindeki bu kişiler sadece Katolik olmakla kalmamış aynı zamanda diğer Ermenileri de Katolik mezhebine dâhil etmek için çaba sarf etmişlerdir. Cemaat içerisinde farklı konuma mensup olup Katolik faaliyette bulunan Ermenilerin etkileri de cemaat içerisinde bulundukları konuma göre değişmiştir. Bu kişiler Osmanlı coğrafyasında Ermenilerin yoğun olarak bulunduğu her yerde faaliyet göstermişlerdir. Mesela Erzurum Hasankale'de Meryem Ana Manastırı'na bağlı olan Yukarı ve Aşağı Yasova marhasası olan

---

[124] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 114-1, s. 652, hk. nr. 2912, Evâhir-i C 1117/9-18 Ekim 1705.

[125] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 114-1, s. 661, hk. nr. 2954, Evâsıt-ı B 1117/28 Ekim-6 Kasım 1705.

[126] Canan Seyfeli, *İstanbul Ermeni Patrikliği*, s. 89-90; Davut Kılıç, *İstanbul Ermeni Patrikhanesi*, s. 67. Marhasa olarak adlandırılan bu kişiler İstanbul haricinde Osmanlı topraklarında bulunan, Ermeniler ile merkez arasındaki bağlantıyı kuran kişilerdir. Marhasalar yetki alanı bakımından patrik kadar etkili olmasalar da sorumlulukları altındaki bölgelerde patriğin sahip oldukları tüm yetkilere sahiptir. (Davut Kılıç, *İstanbul Ermeni Patrikhanesi*, s. 56; M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi,* s. 109.) Bu minvalde sorumluluğu altındaki bölgelerde Ermeni ayini yönetmeye kadir papazların tayin ve azilleri, ayinlerine muhalif hareket eden kişilere verilecek cezalar, Ermeni cemaat içerisindeki evlenme, boşanma gibi durumlar, Patrikliğin vakıf arazilerinin yönetimi marhasaların sorumluluğu altındadır. Ruhanî işlerinde patrikliğe karşı sorumlu olan marhasalar dünyevî olarak ise görevli olduğu bölgedeki kadıya karşı sorumlu tutulmuşlardır. (Canan Seyfeli, *İstanbul Ermeni Patrikliği,* s. 91; Davut Kılıç, *İstanbul Ermeni Patrikhanesi*, s. 57).

[127] Karabaşlar, Ermenilerin mahallî idarecilerinden olup bu kişilere Batı Anadolu ve Rumili'nde "kocabaş", Doğu Anadolu'da ise "karabaş" denilmiştir (bk. Haydar Çoruh, ''Erzurum'da Türk ve Ermeni Nüfusunu Gösteren 1847 Tarihli Nüfus Defteri", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 6 (Yaz 2002), s. 110).

Ehron Katolik mezhebine geçerek bölge halkını da bu minvalde teşvik etmiştir[128]. Yine Trabzon Ermenileri üzerine marhasa tayin edilen Abraham isimli karabaş Katolik olmuş, Ermenileri de Katolik yapmak için çalışmıştır[129]. Erzurum ve Trabzon'da olduğu gibi Halep ve Adana civarında da bu yönde temayüllerin olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Halep Valisi ve Adana Beylerbeyi'ne gönderilen bir fermanda Ermeniler üzerine marhasa olarak tayin edilen Kirkor veled-i Yasef'in Katolik mezhebine geçtiği belirtilmiştir[130]. Söz konusu kişi hem Halep hem de Adana'da ikamet etmiş aynı zamanda buralardaki Ermenileri Katolik mezhebine geçirmek için uğraşmıştır. Gönderilen emirde Katolik faaliyette bulunan Kirkor'un Halep Valisi veyahut Adana Beylerbeyi'nden hangisinin sorumluluk bölgesinde bulunursa tez elden yakalanması istenmiştir. Halep Valisi ve mollasına gönderilen başka bir fermanda ise Ermeni patrik vekili Sahak tarafından Halep Ermenileri üzerine marhasa tayin edilen Bedrus'un haklarına başkalarının müdahalede bulunduğu belirtilmiştir[131]. Daha önce Ermeni patriği olan ve Katolik mezhebine geçtiği için küreğe konulan Sarı Patrik ve Halep'teki üç kişi kendilerinin marhasalık görevine atandığına dair herhangi bir belge olmaksızın Bedrus'un görevinde hak iddia etmişlerdir. Halep Valisi ve mollasına gönderilen söz konusu emirde durumun soruşturulması, eğer hal böyle ise bu kişilerin yakalanmaları istenmiştir. Marhasaların Katolik olmaları bölgedeki Ermenilerin Katolik mezhebine geçmelerini hızlandırmıştır. Zira marhasalar bulundukları bölgelerde patrik kadar yetkilidir ve kilise ve manastırlarda ayin yönetecek, vaaz verecek kişiler marhasalar tarafından tayin edilir. Bu yetkilerinden hareketle Katolik olan marhasaların Gregoryen Ermenileri de bu yönde teşvik etmeleri, yetkilerini bu yönde kullanabilecekleri kuvvetle muhtemeldir.

Ermeni cemaatinden Katolik mezhebine geçenler arasında ruhbanların da bulunduğu dikkat çekmektedir. Ermenilere yönelik Katolik propaganda faaliyetlerinde ve söz konusu mezhebin cemaat içerisindeki sayısının artmasında Katolik olan ruhban sınıfının etkisinin kuvvetli olduğu söylenebilir. Her toplumda olduğu gibi Ermeni cemaati içerisinde de dinlerini öğreten, ayinlerini yöneten bu kişiler, cemaat içerisinde mutemed ve muteber kimselerdir. Dolayısıyla söz konusu kişiler tarafından yürütülen bu faaliyetler Katolik mezhebinin Ermeniler arasında etkili olmasını sağlamıştır. Katolik mezhebine geçmeden önce mensup oldukları mezhebe dair vaaz veren veya ayin yöneten papaz ve rahipler bundan sonra dinî teamüllerini Katolik mezhebine göre tebdil etmeye başlamışlardır. Katolik olan bu kişiler

---

[128] BOA, D.PSK, *Dosya Kısmı*, nr. 2/60, 15 Za 1113/13 Mayıs 1702.

[129] BOA, D.PSK, *Dosya Kısmı*, nr. 5/58, 4 Ş 1127/5 Ağustos 1715.

[130] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 112, s. 285, hk. nr. 1037, Evâhir-i S 1114/16-25 Temmuz 1702.

[131] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 115, s. 345, hk. nr. 1486, Evâsıt-ı R 1119/11-20 Temmuz 1707.

faaliyetlerini yine Gregoryen Ermeni Kiliselerinde ifa etmişlerdir. Bu cümleden olarak İstanbul'da Gregoryen Ermenilere ait olan Sulu Manastır Kilisesi'nde görevli olan Komidas veled-i Maruras, Papa Karabet veled-i Hanane(?) ve Papa Tavid veled-i Abraham, Papa Agop veled-i Haçador, Papa Matos veled-i Artiyan ve Papa Matos veled-i Kirkor isimli papazlar "*kendi dinlerinden hurûc ve efrenc dînine duhûl*" ederek söz konusu kiliseye gelen Ermeni cemaatini Katolik mezhebine davet etmişlerdir[132]. Bu durum hem ibadet için kiliseye gelen Ermeniler hem de kilisede görevli diğer papazlar arasında rahatsızlığa neden olmuştur. Bu altı kişi Katolik mezhebinden kendi mezheplerine dönmeleri için uyarılmış fakat bu uyarıları dikkate almamışlardır. Bilakis misyonerlik faaliyetlerine devam etmişlerdir. Bu yüzden bunlardan altısına kalebend cezası verilmiştir.

Çalıştığımız dönem itibariyle imparatorluk coğrafyasında Katolik Ermenilere ait bir kilise mevcut değildir. Bu yüzden görünürde Gregoryen Ermeni cemaatine mensup fakat gerçekte Katolik olan Ermeni rahipler faaliyetlerini, Katolik bir cemaat oluşturabilecek kadar fazla ise açıktan, Gregoryen Ermenilere nispeten azınlıkta oldukları yerlerde ise gizlice devam etmişlerdir. Her iki şekilde de kullandıkları mekânlar Gregoryen Ermeni kiliseleri veya Katolik âyinlerini icra edebilecekleri uygun yerler olmuştur. Katolik olan rahiplerin bu faaliyetleri Gregoryen Ermeniler arasında hoş karşılanmamıştır. Ayinlerine muhalif olarak sergilenen bu faaliyetlerin son bulması ve faillerinin yakalanıp gereken müeyyidelerin uygulanması için devlet nezdinde girişimde bulunmuşlardır. Bu hususta en önemli merci ise İstanbul Ermeni Patriği olmuştur. Bu minvalde İstanbul Ermeni Patriği olan Ovannes, Devlet'e sunduğu bir arzuhalinde Gregoryen mezhebine bağlı iken sonradan Katolik olan rahip Abraham'ın faaliyetlerinden bahsetmektedir[133]. Buna göre mezkûr rahibin Gregoryen Ermenileri Katolik yapma çabaları ilk değildir. Zira belgede tarih vermese de İstanbul Ermeni patriğinin bu şikâyetinden önce de Rahip Abraham'ın Katolik faaliyetine değinilmiştir. Buna göre Katolik olmak ve Ermeniler arasında da bu türlü faaliyette bulunmaktan dolayı bir defa Tersane'de kürek cezasına çarptırılmış, başka bir seferinde ise Avrad Adası'nda cezirebend edilmiştir. Bir müddet Avrad Adası'nda cezibend olarak kalan Abraham "*ıslâh-ı nefs eyledim*" diyerek ve âyinlerine muhalif herhangi bir hareketten de kaçınacağını ifade ederek serbest bırakılmıştır. Ayrıca bundan sonra Kudüs'teki Ermeni manastırlarında ikamet edeceğini taahhüt etmiştir. Fakat Abraham ne Katolik mezhebinden geri dönmüş, ne de taahhüdü üzere Kudüs'e gitmiştir. Aksine Trablusşam'daki Maratonyos(?) isimli kiliseye

[132] BOA, *AE.SAMD.III*, nr. 106/10504, 7 Z 1128/23 Ekim 1716. Bu gömlekte Ermenilerle alakalı ama birbirleriyle ilgisi bulunmayan 4 belge vardır.

[133] BOA, *Kalebend Defterleri*, nr. 1, s. 141, Evâhir-i B 1135/26 Nisan-6 Mayıs 1723.

giderek burada da misyonerlik yapmaya devam etmiştir. Abraham'ın söz konusu faaliyetleri ve önceki taahhüdünü yerine getirmemesi hasebiyle yakalanıp tekrar Avrad Adası'na gönderilmesine fakat bu kez kalebend edilmesi için Trablusşam Valisi ve Avrad Adası dizdarına emir gönderilmiştir.

Edirne'de Ermeni papazlarından Kirkor, Serkiz ve Hosep Katolik olduktan sonra cemaat arasında karışıklığa neden olmuş, bu kişilerin hapsedilmeleri halinde karışıklığın son bulacağı düşünülerek üç papaz, kürek çekmek üzere Tersane-i amire zindanına gönderilmiştir[134]. Söz konusu papazlar bir müddet sonra ıslah oldukları ve bundan sonra kendi hallerinde duracaklarını taahhüt ederek serbest bırakılmalarını talep ettiler. Talepleri kabul edildi ve Kaptan Abdülfettah Paşa'ya serbest bırakılmaları yönünde bir ferman gönderildi[135]. Bu kez papazların herhangi bir yolla serbest bırakılmamaları için Asitane kaymakamı ve Tersane Kethüdası tembihlenmiştir. Fakat haklarında tekrar yakalama ve Tersane'de kürek çekme cezası verilen papazlar firar etmişlerdir. İstanbul kaymakamına gönderilen emirde firar eden ve gizlenen üç nefer papazın bulundukları yerde yakalanmaları istenmiştir[136].

Yukarıda görüldüğü üzere Ermeni cemaati arasında Katolik mezhebi her kademeye nüksetmiş cemaat içerisinde herhangi bir idari ya da dini görevi olmayan sıradan Ermenilerin yanı sıra cemaatin dinî müesseselerinde görevli olan rahipler, İstanbul Ermeni Patrikanesi'nin taşradaki temsilcileri ve idarî görevlileri olan karabaş ve marhasalar, Katolik olarak cemaat içerisindeki diğer Ermenileri de Katolik olmaya teşvik etmişlerdir. Bu yoğun faaliyetlere karşılık Osmanlı coğrafyasındaki Ermeni mezhebinin müdafii devletin desteğini alan İstanbul Ermeni patrikhanesi olmuştur. Fakat her nasılsa Ermeni patrikleri içerisinde de Katolik olanlar da çıkmıştır. 1701 tarihli İstanbul Kaymakamı'na gönderilen hükümde İstanbul Ermeni patriği olan Sahak Mahaldek'in Katolik faaliyetlere karşı yeterli tedbirleri almadığı ve müsamaha gösterdiği gerekçesiyle görevden alınarak Tersane-i Amire'de kürek cezasına çarptırılmıştır[137]. Aynı şekilde iki defa Ermeniler üzerine patrik tayin edilen Avedik'in ikinci

---

[134] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 111, s. 613, hk. nr. 2150, Evâhir-i M 1113/27 Haziran-7 Temmuz 1701.

[135] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 112, s. 233, hk. nr. 833, Evâhir-i Z 1113/18-28 Nisan 1702. Muhtemelen papazların serbest kalma durumlarının muğlaklığı veya serbest kalmalarından sonra yeniden Katolik faaliyet yürütmelerinden dolayı, bir süre sonra tekrar yakalanarak Tersane'de kürek çekmeleri kararlaştırılmıştır bk. BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 112, s. 270, hk. nr. 975, Evâhir-i M 1114/16-26 Haziran 1702.

[136] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 112, s. 316, hk. nr. 1141, Evâhir-i Ra 1114/14-24 Ağustos 1702.

[137] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 111, s. 645, hk. nr. 2291, Evâsıt-ı Ra 1113/15-25 Ağustos 1701; Ahmed Refik, ''Türkiye'de Katolik Propagandası'', s. 265.

patriklik döneminden sonra İstanbul ve Kudüs Ermeni Patrikliği ayrı ayrı kişilere tevcih edilmiştir[138]. Fakat söz konusu iki patrik de Katolik olmuşlar ve bu sebeple kürek cezasına çarptırılmışlardır.

[138] BOA, D.PSK, *Dosya Kısmı*, nr. 4/41, 29 L 1120/11 Ocak 1709; nr. 4/49, 16 Ca 1122/13 Temmuz 1710.

2. Misyonerlerin Kullandıkları Yöntemler

Osmanlı topraklarında yaşayan Gregoryen Ermenileri ve Doğu Kiliselerine mensup diğer gayrimüslim reayayı Katolik mezhebine dâhil etmek isteyen misyonerler, bu vazifelerini yerine getirebilmek için farklı propaganda yöntemlerine başvurmuşlardır. İstanbul başta olmak üzere İmparatorluk coğrafyasında Ermenilerin yoğun olarak bulundukları bölgelere seyahat eden misyonerler gittikleri bölgelerdeki koşulları propaganda yöntemlerini belirlerken göz ardı etmemişlerdir. Söz konusu bölgelerde yaşayan Ermenilerin dinî durumları, eğitim ve kültür seviyeleri, yaşam koşulları yine bölgedeki yerel yöneticilerin tutumu misyonerlerin propaganda yöntemlerinde belirleyici olmuştur. Misyonerler, yöntemlerini belirlerken dönemin siyasî durumunu da göz önünde bulundurmuşlardır. Öte yandan misyonerler Bâbıâlî'nin Ermenilere yönelik misyonerlik faaliyetlerine ve Ermenilerin mezhep değiştirmelerine dair yasaklarına alternatif geliştirmiş, hareketlerini meşru göstererek Bâbıâlî'nin tepkisini çekmek istememişlerdir. XVII. yüzyıldan itibaren Ermenilere yönelik Katolik faaliyet içerisinde bulunan seleflerinin tecrübelerinden de istifade eden misyonerler Ermenilere yönelik etkili propaganda yöntemleri geliştirerek faaliyetlerini XVIII. yüzyılın başlarından itibaren yoğunlaştırmışlardır.

XVII. yüzyıldan itibaren Ermenileri Katolik mezhebine dâhil etmek için hareket eden misyonerler bu gayeyle Osmanlı coğrafyasına gelmişler, muhatapları olan Ermenilerin dil ve kültürlerini bilmemeleri, geldikleri bölgelerdeki siyasî ve coğrafî zorluklar, seyahat, ikamet ve güvenlikleri misyonerler için problem teşkil etmiştir. Bütün bu problemleri ortadan kaldırarak Osmanlı coğrafyasına gönderilecek misyonerlerin çalışma koşullarını iyileştirmek amacıyla Papalık bünyesinde XVII. yüzyılın ortalarından itibaren misyonerlik teşkilatları kurulmuştur. Söz konusu teşkilatlarda Ermenilerin dil, din ve kültürlerine ve yaşadıkları bölgelere dair eğitim verilerek ilk dönem misyonerlerin yaşadığı zorlukların önüne geçilmeye ve bu yolla misyonerlerin bilgi ihtiyacı giderilmeye çalışılmıştır. Ayrıca XVIII. yüzyılın ilk yıllarından itibaren Avrupalı misyonerlerin faaliyetleri neticesinde Ermeniler arasında yerli misyoner diyebileceğimiz kişiler ortaya çıkmış, hem yerli misyonerler hem de misyonerlik teşkilatlarında Ermeni dil ve kültürüne vakıf Avrupalı misyonerler sayesinde dil problemi ortadan kalkmıştır. Misyonerlik teşkilatlarının kurulmasıyla ilk dönem misyonerlerinin karşılaştıkları zorluklar ve çözüm yollarına dair tecrübeleri haleflerine aktarılarak selefleri nispeten daha rahat bir ortamda hareket etmişlerdir. Hem yerli hem de Avrupalı Katolik misyonerlerin ikamet, seyahat ve güvenliklerine dair sorunları ise Katolik Avrupalı devletlerin himayesi ve teşvikleriyle aşılmaya çalışılmıştır.

XVIII. yüzyılın ilk yarısı itibariyle Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenileri Katolikleştirmek içi çaba sarfeden misyonerler Osmanlı coğrafyasında dağınık bir halde yaşayan Ermenilerin bulunduğu her bölgeye ulaşmaya çalışmışlardır. Fakat Osmanlı topraklarında bir yerden bir yere seyahat etmek isteyen yerli ya da yabancı herkes için bazı kısıtlamalar mevcuttu. Zira seyahat etmek için devlet izni gerekliydi[139]. Bu şekilde keyfî davranışların önüne geçmek isteyen devlet seyahatlerde yol iznini zorunlu kılmıştır. Ehl-i zimmet reayanın mezheplerini değiştirmek için çabalayan rahipler bu durumdan kurtulmak için çeşitli yöntemler kullanmışlardır. Belgelerin genelinde Ermenilerin bulunduğu bölgelere gitmek isteyen rahiplerin "*tebdîl-i câme*" ettikleri yani kıyafet değiştirdikleri ifade edilmiştir[140]. Bazı belgelerde ise "*Frenkler tegayyüd-i heyet ve tebdîl-i kıyâfet edip kimisi etıbbâ ziynetinde ve kimisi rehâbîn sûretinde*" hareket ettikleri ifade edilmiştir[141].

Seyahat kolaylığı açısından rahiplerin tüccar kılığına da girdikleri kuvvetle muhtemeldir. Konuyla doğrudan alakası olmasa da Osmanlı coğrafyasında hareket edebilme yöntemi sergilemesi açısından 1716 tarihli İstanbul kaymakamına gönderilen fermanda yer alan bilgiler oldukça önemlidir[142]. Buna göre tacir kıyafetinde Lavaylı Kerdane isminde bir Fransız yanında birkaç adamıyla birlikte ticaret gemisiyle İskenderun Limanı'na çıkmıştır. Daha sonra Halep'e gelen Fransızlar yüklerinin geriden geleceğini söyleyerek burada bir ev tutmuşlardır. Halep'te birkaç gün kaldıktan sonra kıyafet değiştirerek gizlice İran tarafına firar etmişlerdir. Fransız ve adamlarının kendilerine tüccar süsü vermeleri ve yalan beyanatta bulunmaları ayrıca ellerinde yol izni yokken gizlice firar etmeleri gerekçesiyle bunların casus olduklarına kanaat getirilmiştir. Fransızların bu yöndeki hareketlerini haber alan Rakka Valisi Vezir Ali Paşa hemen harekete geçmiş, Fransızları yolda yakalayarak tekrar Halep'e getirmiş, daha sonra da sorgulanmaları ve durumlarının ne olduğunu öğrenmeleri için İstanbul'a göndermiştir.

Misyonerlerin seyahat imkânlarını kolaylaştıran bir başka yol da Katolik Avrupalı Devletlerin misyonerleri himaye etmeleridir. İstanbul'daki elçiler ve taşradaki konsolosları vasıtasıyla misyonerler kolaylıkla İmparatorluğun muhtelif bölgelerine giderek faaliyetlerini gerçekleştirmişlerdir.

---

[139] Mübahat S. Kütükoğlu, "Mürur Tezkiresi", *DİA*, XXXII, 60.

[140] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 130, s. 456, hk. nr. 1321, Evâil-i M 1135/12-21 Ekim 1722.

[141] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 115, s. 532, hk. nr. 2346, Evâhir-i Z 1119/2-12 Şubat 1708; nr. 115, s. 633, hk. nr. 2777, Evâsıt-ı Ca 1120/28 Temmuz-7 Ağustos 1708.

[142] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 125, s. 12, hk. nr. 40, Evâil-i Ş 1128/21-30 Temmuz 1716.

Osmanlı topraklarında Ermenileri Katolik yapmak için hareket eden misyonerler İstanbul başta olmak üzere İmpartorluğun her tarafına giderek buradaki Ermeniler ve diğer zımmîleri Katolik mezhebine davet etmişlerdir. İstanbul'da Ermeni rahiplerinden Turus hem İstanbul'da hem de Üsküdar'da hizmetkârlarıyla birlikte kilise kilise gezerek ayinlerine muhalif hareketlerde bulunmuştur[143]. Yine Arapoğlu adında bir Ermeni ve onun yanında "*saçlı zımmi oğlan*" olarak tarif edilen iki kişi hem Ermeni hem de Katolik kiliselerine giderek Ermeni cemaati arasında Katolik propagandası yapmışlardır[144]. İstanbul haricinde taşrada da aynı olaylar söz konusudur. Sivas ve çevresinde sakin olan Ermeniler de buraya gelen misyonerler vasıtasıyla Katolik propagandaya maruz kalmışlardır[145]. Yine Halep ve Mısır valilerine gönderilen bir hükümde "*Rim papaya müntesib ba'zı ruhbanlar zuhûr idüp kasd-ı fâsid ve niyet-i kâsid ile devr-i bilâd u emsâr idüp Rum ve Ermeni ve Süryani ve sâir bunlara tâ'bi ehl-i zimmet nasarâyı mezâhib-i Efrenciye'ye davet"* ettiklerini ve bunun önüne geçilmesini istemiştir[146]. Aynı ferman Kıbrıs ve Erzurum idarecilerine de gönderilmiştir[147]. Katolik misyonerlerin faaliyetleri sadece Ermenilerle sınırlı değildir. Osmanlı topraklarında yaşayan diğer ehl-i zimmet reaya da Katolik propagandaya maruz kalmışlardır. Bu durumdan rahatsız olan reaya şikâyetlerini Bâbıâlî'ye iletmişlerdir. Halep'te sakin olan Süryanilerin gönderdikleri arzuhal misyonerlerin çalışma yöntemlerini göstermesi açısından son derece önemlidir[148]. Süryaniler gönderdikleri arzuhalde Halep'e gelen Katolik rahiplerin ev ev dolaşarak Katolik mezhebine dair telkinatta bulunduklarını ve Süryanileri Katolik mezhebine davet ettiklerini ifade etmişlerdir. Bulundukları coğrafyadaki koşulları göz önünde bulundurarak hareket eden misyonerler kimi yerlerde faaliyetlerini gizli olarak gerçekleştirirken merkezi otoritenin daha az hissedildiği ve faaliyet imkânlarının daha geniş olduğu bölgelerde vilayet vilayet ve ev ev dolaşarak propaganda faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Misyonerlik faaliyetleri neticesinde Ermeni cemaat arasında Katolik mezhebi giderek yayıldı. Hem İstanbul Ermeni Patrikliği hem de Bâbıâlî durumun önüne geçmek için bir takım

---

[143] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 111, s. 258, hk. nr. 904, Evâsıt-ı N 1111/1-11 Mart 1700.

[144] BOA, *AE.SAMD.III*, nr. 59/5878, 16 R 1122/14 Haziran 1710.

[145] BOA. D.PSK, *Dosya Kısmı*, nr.8/31, 1135/1722-1723.

[146] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 112, s. 194, hk. nr. 685, Evâsıt-ı Za 1113/8-18 Mayıs 1702; nr. 112, s. 309, hk. nr. 1095, Evâhir-i Safer 1114/16-25 Temmuz 1702.

[147] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 112, s. 395, hk. nr. 1412, Evâhir-i C 1114/11-20 Kasım 1702; nr. 114, s. 146, hk. nr. 597, Evâhir-i Z 1114/7-17 Nisan 1703.

[148] BOA, D.PSK, *Dosya Kısmı*, nr. 2/101, 19 Ra 1114/13 Ağustos 1702.

tedbirler almaya başlamışlardır. Gregoryen Ermeni patrikliği Katolik olan Ermenilerin kilise hizmetlerinden yararlanmalarını yasaklamış, Katolik olan Ermenileri ise hem kiliselerinden hem de cemaat içerisinden ihraç etmiştir[149]. Ayrıca Bâbıâlî ise mezhep değiştiren Ermenilerin Katolik kiliselerine gitmelerini yasaklamıştır. Merkezinde desteğini arkasına alan Patrikhane bu yollarla Katolik Ermenileri kendi mezheplerine geri döndürmeyi amaçlamıştır. Aynı şekilde Katolik misyonerler de tüm bu baskılara rağmen Ermenilerin tekrar eski mezheplerine dönmelerini engellemek için uğraşmışlardır. Var olan kiliselere gidemeyen ve İslam topraklarında yeni bir kilise de ihdas edemeyen Ermeniler, Katolik ayin gerçekleştirebilecekleri alternatif mekânlar bulmaya çalışmışlardır. İlk olarak Katolikler evlerinde bir odayı kilise şeklinde tanzim etmişler, buraya gelen Frenk rahipleriyle Katolik âyin icra etmişlerdir[150]. Yine bu cümleden olarak Avedik isminde bir Katolik Galata'da ikamet ettiği bir evde Katolik Ermenilerle âyin gerçekleştirmiş, buradan Gregoryen Ermeniler arasında da Katolik faaliyet yürütmüştür[151]. Katolik Ermeniler evlerinin bir odasını kilise yaparak kilise ihtiyaçlarını giderdikleri gibi bir yandan da cemaat içerisinde çoğunluğu oluşturdukları bölgelerdeki kiliselerde Katolik ayin icra etmeye başlamışlardır. Amid'de sakin olan Ermeni ve diğer ehl-i zimmet reaya arzuhallerinde daha önce bölgede Efrenc kilisesi yok iken iki üç seneden beri bölgeye gelen Efrenc rahiplerinin faaliyetleri neticesinde bir Efrenc kilisesinin ihdas edildiğini ifade etmişlerdir[152]. Bunların yanı sıra misyonerlerin faaliyetleriyle cemaat içerisinde Katolik Ermenilerin sayısı artmış, Katolik olan Ermeniler var olan Ermeni kiliselerinde rahip ve vaiz görevinde bulunarak hem Katolik ayini icra etmişler hem de kiliseye gelen Gregoryen mezhebine mensup Ermeni halkı Katolik mezhebine davet etmişlerdir[153]. Katolik olan Ermenilerin, Bâbıâlî ve Patrikhane'nin kilise hizmetlerine dair yasaklarından kurtulmak için kullandıkları yöntemlerden biri de meskûn oldukları bölgelerdeki ehl-i örf taifesiyle işbirliği yapmak olmuştur. Maddi varlıklarıyla temayüz eden ve bu sayede söz sahibi olan Ermeniler bölgelerinde bulunan yöneticilere genellikle rüşvet vererek bazı ayrıcalıklar elde etmişlerdir. Kadılıklardan aldıkları hüccetlerle Gregoryen Ermenilere ait olan kiliseleri zabtetmişlerdir. Öte yandan Ermeni cemaat arasında herhangi bir sebepten dolayı tayin ya da aziller sadece Ermeni patriği ve patriğin taşradaki vekili

[149] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 111, s. 258, hk. nr. 904, Evâsıt-ı N 1111/1-11 Mart 1700; nr. 114-1, s. 624, hk. nr. 2778, Evâil-i Ca 1117/20-29 Eylül 1705.

[150] BOA, *İE.DH.*, nr. 34/2955, 29 R 1135/6 Şubat 1723.

[151] BOA, *YB.(04),* nr. 4/75, 7 M 1143/23 Temmuz 1730.

[152] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 111, s. 647, hk. nr. 2301, Evâsıt-ı Ra 1113/15-25 Ağustos 1701.

[153] BOA, *AE.SAMD.III*, nr.106/10504, 7 Z 1128/23 Ekim 1716.

marhasalara ait iken Katolik olan Ermeniler çeşitli beyanat ve faaliyetleriyle bazı görev ve yetkileri bölgedeki idarecilerle işbirliği yaparak elde etmişlerdir. Bu yönde bir hadise ise Halep'te gerçekleşmiştir[154]. Halep'te Katolik olduktan sonra ahaliyi de tahrik eden Ermenilerin elebaşlarından bazıları Sadrazam İbrahim Paşa zamanında İstanbul'a götürülmüş, kimisi kürek cezasına çarptırılırken kimisi ise başka bölgelere sürülmüştür. Bir süre sonra tekrar Halep'e gelen bu kişiler o dönemde Halep'te mevcut olan iki adet Ermeni kilisesinden birini hüccet ile üzerlerine almışlar ve söz konusu kilisede alenen Katolik âyini icra etmeye başlamışlardır. Durumu haber alan sabık Ermeni patriği Ovannes olaya müdahale etmek istemiş, Bâbıâlî nezdinde girişimlerde bulunurken bir yanda da Halep'e tarafından bir çavuş göndermiştir. Fakat gönderilen çavuşun çabaları da yetersiz kalmış, kiliseyi zabteden Ermeniler yine bildikleri gibi davranmaya devam etmişlerdir. Bir süre sonra Patrik Ovannes bölgeye güvendiği adamlarından ve aynı zamanda çırağı olan Avedik'i göndermişse de netice değişmemiştir. Halep'te gerçekleşen bu duruma Patriğin müdahaleleri yetersiz kalsa da Bâbıâlî'nin müdahalesiyle, Katolik olan Ayıntablı Abraham önce kürek cezasına çarptırılmış sonra da Avrad Adası'na gönderilmiştir. Bir süre sonra firar eden Abraham tekrar Haleb'e gelmiş buradaki Katolik ahaliden yandaşlarıyla birlikte hareket etmeye başlamıştır. Ermeni kilisesini ellerinde bulunduran bu kişiler bir yandan Katolik ayin icra ederlerken bir yandan da Gregoryen Ermeni rahiplerine ve cemaate türlü eziyet etmişlerdir. İstanbul Ermeni patriği Agop arzuhalinde Müslümanların Katolik ya da Gregoryen mezheplerini birbirinden ayıramasa da bölgedeki Hristiyanlarından durumdan haberdar olduklarını ifade etmiştir. Öte yandan Katolik Abraham ve arkadaşları Ermeni kıyafetlerine girerek kendilerinin asıl Ermenilerin kendileri olduklarını iddia etmişler, Gregoryen mezhebinde olan Ermeniler için "*küfürlerinde ziyade küf iderler*" diyerek aşağılamışlardır. Ermeni Patriği Agop bölgedeki Katoliklerin tahrik ve tazyikleri günden güne arttığını bu durumun böyle gitmesi halinde Katoliklerin kontrol edilmelerinin mümkün olmadığı ve Ermeni ruhban ve ahalisinin bölgede duracak hallerinin kalmadığını ifade etmiştir. Katoliklerin faaliyetlerinin önüne geçilmesi için ve yine söz konusu kişilerin yalan beyanatlarla elde ettikleri üzerlerine aldıkları Ermeni kilisesinin tekrar kendilerine iadesi ve durumun Halep kadısı huzurunda görüşülmesi için Halep Valisi ve mollasına gönderilmek üzere ferman istemiştir. Görüldüğü üzere misyonerler ve Katolik Ermeniler Patrikhanenin yasakladığı kilise hizmetlerini Katolik olan Ermenilerin veya misyonerlerin evlerinde herhangi bir odayı kilise şeklinde tanzim ederek ve çoğunluğu

[154] BOA, *C.ADL.*, nr. 54/3271, 4 M 1154/22 Mart 1741.

oluşturdukları bölgelerde yasak olmasına rağmen gizlice kilise kurarak ya da var olan Ermeni kiliselerini kullanarak karşılamışlardır.

Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren misyonerlerin kullandıkları en etkin ve yaygın yöntem eğitimdi. XVIII. yüzyılın ilk yarısı itibariyle İstanbul başta olmak üzere İmparatorluk coğrafyasında Ermenilerin yaşadığı bölgelerde eğitimin verildiği mekânlar kilise bünyesinde bulunan okullardı. Eğitim ise İstanbul Ermeni patriği tarafından tayin edilen rahipler tarafın temel dinî bilgiler seviyesinde verilmekteydi. Osmanlı topraklarındaki Ermenileri Katolik mezhebine dâhil etmek için faaliyet gösteren misyonerler İstanbul başta olmak üzere Ermenilerin yoğun olarak bulundukları bölgelerde eğitim kanalını kullanarak Ermeni çocuklarını Katolik mezhebine göre yetiştirmeye çalışmışlardır. Ermenileri katolikleştirmek için faaliyet yürüten bu misyonerler, hem Bâbıâlî'nin hem de Gregoryen Ermenilerin tepkisini çekmemek için olabildiğince gizli hareket etmeye özen göstermişlerdir. Bu tür faaliyetler Osmanlı coğrafyasında Ermenilerin yoğun olarak bulunduğu her bölgede olduğu gibi İstanbul'da hem Katolik Latin nüfusun hem de Ermenilerin yoğun bulunduğu Galata'da gerçekleştirilmiştir. İstanbul'a gelen misyonerler de bu muhtelit vaziyette dikkat çekmeyecekleri için faaliyetlerini burada yoğunlaştırdılar.

İstanbul'da yaşayan Ermeni çocukları eğitim için kendi kiliselerine gittikleri gibi Galata'daki Latin kiliselerine de gitmişlerdir[155]. İstanbul haricinde Ermenilerin yaşadığı diğer bölgelerde de aynı durum söz konusudur. Seyahat bahanesiyle Ermenilerin bulunduğu bölgelere giden Katolik rahipler mevcut Ermeni kiliseleri bünyesinde eğitim veren kurumlara müdahale etmeye başlamışlardır.

Misyonerlerin faaliyetleri neticesinde mezhep değiştirerek Katolik olan Ermeniler aynı şekilde Ermeni çocuklarını Katolik mezhebine göre eğitmeye başlamış, eğitim kilise bünyesinde okullarda verilirken zamanla Katolikler tarafından kilise haricinde verilmiştir. Erzurum'da Ermeniler üzerine marhasa tayin edilen Ehron, Katolik olduktan sonra bölgedeki gayrimüslim reayanın çocuklarına Katolik mezhebine dair eğitim vermiştir[156]. Yine Ermenilerin kitaplarındaki bilgiler Katolik mezhebine göre değiştirilerek Ermeni çocuklarına bu yönde eğitim verilmiştir. Söz konusu durumu İstanbul Ermeni Patriği Avedik merkeze gönderdiği arzuhalinde şu şekilde ifade etmiştir: "*… mukaddemâ Frenk âyinine tâbi' olanlar kitâblarımızı Frenk âyinine tebdîl edip hâlâ Ermeni evlâdlarına ol minvâl üzere ta'lim iderler.*

---

155 *Du Loir Seyahatnamesi, IV. Murad Döneminde Bir Fransız Seyyahının Maceraları*, çev. Mustafa Daş, İstanbul 2016, s. 59.

156 BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 115, s. 22, hk. nr. 70, Evâil-i S 1118/15-24 Mayıs 1706.

Sa'âdetlü sultânımdan mercûdur ki bu kulları müstehak olan papaslardan biri papas kiliselerinde biri oda içinde Ermeni evlâdlarını okudup, taşrada bir kimesne Ermeni evlâdlarına ta'lim ve dahl itmemek bâbında fermân-ı âli-şân recâ olunur." [157] İstanbul Ermeni Patriği Avedik'in Bâbıâlî nezdindeki girişimleri o an için netice verse de Katoliklerin bu yöndeki faaliyetleri artarak devam etmiştir.

Misyonerlerin kullandıkları etkili yöntemlerden bir diğeri ise Avrupa'da ya da İstanbul'da kurdukları matbaalarda propaganda için kitaplar ve broşürler basmaktı. Ermenilerin bulunduğu bölgelere giderek dinî telkinatta bulunan misyonerler fikirlerini kalıcı hale getirmek ve daha fazla kişiye ulaşmak için üretilen kitap ve broşür gibi propaganda malzemelerini dağıtmışlardır. İçeriğinin ne olduğu hakkında kesin bilgiler mevcut olmasa da Katolik mezhebine dair bilgiler ihtiva ettiği muhtemeldir. Ayrıca bu matbaalarda sadece Katolik propaganda yapan kitap veya broşürler üretilmemiş aynı zaman Gregoryen Ermenilerin kitapları ekleme çıkarma yapmak suretiyle tahrif edilmiştir. Yine bu kitaplar Katolik olan Ermeniler ve misyonerler vasıtasıyla Ermenilere dağıtılmıştır. Misyonerler Avrupa'daki matbaalarda bastıkları kitap ya da broşürleri genellikle Sakız üzerinden Osmanlı topraklarına sokmuşlardır[158]. Bu yönde bir diğer merkez de St. Lazar Adası'dır. Mihitaristler tarafından burada kurulan matbaada Ermenilere yönelik Ermenice ve Ermeni harfli Türkçe metinlerin yanında Katolikliğe dair kitap ve broşür gibi propaganda malzemeleri basılmıştır. Bu materyaller daha sonra Osmanlı Ermenileri arasında kullanılmak üzere gönderilmiştir[159]. Bu yolla Osmanlı topraklarına giren propaganda malzemeleri buradan İstanbul ve Halep'e gönderilmiştir. İstanbul'da ise misyonerlerin kullandıkları matbaalar Galata'da iki yerde ve Valide Hanı'nda kurulmuştur[160]. Bu yerlerde Ermenilerin kitapları değiştirilerek Katolik mezhebine dair tebdil edilmiş, Katolik mezhebini ihtiva eden kitaplar ve broşürler basılarak

[157] BOA, D.PSK, *Dosya Kısmı*, nr. 2/100, 18 Ra 1114/12 Ağustos 1702. Katoliklerin ehl-i zimmet reayayının çocuklarını eğitmesi sadece Ermeniler tarafından değil aynı zamanda Rumlar tarafından da hoş karşılanmamış, İstanbul Rum Patriği, Bâbıâlî nezdinde girişimlerde bulunarak Katolik rahiplerin bu yöndeki faaliyetlerinin son bulmasını istemiştir bk. BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 130 s. 456, hk. nr. 1321, Evâil-i M 1135/12-21 Ekim 1722.

[158] Ali Gümrah, *XVII. Yüzyılda Mühimme Defterlerinde Ermenilerle İlgili Hükümler*, Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1968, s. 43.

[159] Levon Panos Dabağyan, *Türkiye Ermenileri Tarihi*, s. 475-476.

[160] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 111, s. 636, hk. nr. 2259, Evâsıt-ı S 1113/17-27 Temmuz 1701; Ahmed Refik, "Türkiyede Katolik Propagandası", s. 265.

Ermeniler arasında dağıtılmıştır. Yine Avrupa'dan gelen propaganda malzemeleri Galata'da ve Valide Hanı'nda faaliyet yürüten kişiler tarafından dağıtılmıştır[161].

Cemaat arasında bu nevi propaganda malzemelerinin yayılması ise ihtilal ve nifaka sebebiyet vermiştir. Söz konusu mekânlar aynı zamanda Katolik olan Ermenilerin sığındığı bir yer haline gelmiştir. İstanbul'da Sulu Manastır'da görevli olan Ermeni rahip Haçador Ermenileri Katolik mezhebine dâhil etmek için faaliyet göstermiş ve söz konusu faaliyetlerine istinaden yakalanıp Tesane-i Amire'de kürek cezasına çarptırılmıştır[162]. Buna mukabil aynı tarihte çıkan başka bir fermandan Haçador'un firar ettiği anlaşılmaktadır. Yine hükümde Haçador'un Galata'daki matbaaların bulunduğu mahallere kaçmış olabileceği ve buraların aranması istenmiştir[163].

Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere yönelik misyonerlik faaliyetleri Halep ve İstanbul olmak üzere iki yerden yönetilmiştir[164]. Avrupa'dan gelen kitap, broşür gibi propaganda malzemeleri ilk olarak Sakız Adası'na getirilmiş, daha sonra İstanbul ve Halep üzerinden Ermenilerin yaşadığı diğer bölgelere sevkedilmiştir[165].

Halep ve civarı Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni nüfusun yoğun olarak bulunduğu bölgelerden biriydi. Bu bölgede Ermenilerin yanı sıra Rum, Süryani, Maruni gibi ehl-i zimmet reaya da bulunmaktaydı. Öte yandan Halep önemli ticaret merkezlerinden ve geçiş güzergâhlarından biridir. Hem Osmanlı hem de Avrupa'dan gelen tüccarlar burada ticaret yapmakta ya da Acem tarafına geçmek için burada konaklamaktaydılar. Halep misyonerler için söz konusu özellikleri dolayısıyla son derece uygun bir ortamdı. Bölgenin hem nüfus yapısı hem de coğrafî konumu bölgedeki Ermeniler ve diğer ehl-i zimmet reayanın Katolik propagandaya maruz kalmalarına neden olmuştur. Bölgede XVIII. yüzyılın ilk yıllarından itibaren artarak devam eden misyonerlik faaliyetleri söz konusu cemaatler arasında Katolik mezhebinin yayılmasını sağlamıştır. Bu durumun önünü almak için patrikhane nezdinde girişimlerde bulunulmuşsa da misyonerlik faaliyetleri devam etmiştir. Merkezden bölgeye bu hususta çok sayıda ferman gönderilmiştir. Hükümlerin muhtevası misyonerlerin propaganda yöntemleri ve diğer hususlarda önemli bilgiler vermektedir. Halep valisi ve mollasına

---

161 BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 111, s. 643, hk. nr. 2281, Evâhir-i Ra 1113/25 Ağustos-4 Eylül 1701; Ahmed Refik, "Türkiyede Katolik Propagandası", s. 265.

162 BOA, *Mühimme Defterleri*, nr .111, s. 636, hk. nr. 2258, Evâsıt-ı S 1113/17-27 Temmuz 1701.

163 BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 111, s. 636, hk. nr. 2259, Evâsıt-ı S 1113/17-27 Temmuz 1701; Ahmed Refik, "Türkiyede Katolik Propagandası", s.265.

164 Ahmed Refik, "Türkiyede Katolik Propagandası", s.257.

165 Ali Gümrah, *XVII. Yüzyılda Mühimme Defterlerinde Ermenilerle İlgili Hükümler*, s. 43.

gönderilen 1723 tarihli bir hükümde bölgedeki Katolik Ermenilerin faaliyetlerine dair de bilgiler verilir[166]. Misyonlerin faaliyetleri neticesinde Katolik olan Ermeniler ya da Katolik mezhebine temayülü olanlar "*efâl-i kabihlerini izhâr ve icrâ içün*" kadimî mezheplerine mensup Ermenileri bir şekilde sindirmeye çalışmışlardır. Bunun için Katolik Ermeniler aralarından hem müddei hem de şahit çıkartarak diğer cemaat üyelerine çeşitli ithamlarda bulunarak başka bölgelere sürdürmüşlerdir. Osmanlı topraklarında bulunan Süryani, Marunî, Yakubî gibi ehl-i zimmet reaya kiliselerinde kendi mezheplerine göre hareket ederlerken, İstanbul'da Ermeni Patrikhanesi vasıtasıyla temsil edilmişlerdir. Bu cemaatler arasındaki herhangi bir karışıklık yine İstanbul Ermeni patriği tarafından merkeze bildirilmiştir. İstanbul Ermeni patriği Ovannes'in merkeze gönderdiği bir arzuhalde Halep'te sakin olan, belgedeki tarifiyle aslı Süryani milletinden dönme olan Marunîlerin faaliyetlerinden bahsedilmektedir.[167]. Halep'te sakin olan Ermeni, Rum ve Marunîlerin kiliseleri aynı havli içerisindedir. 1722 tarihine kadar her cemaat ibadetlerini kendi mezheplerine göre gerçekleştirmişlerdir. Katolik olan Marunîlerde diğer cemaatlerin işine herhangi bir şekilde karışmazken 1722 tarihinden birkaç yıl evvel aldıkları beratlarla önceden gizli olarak gerçekleştirdikleri Katolik ayin icrasını bu tarihten itibaren açık bir şekilde icra etmeye başlamışlar, bununla da yetinmeyerek bölgedeki Rum ve Ermenileri de tahrik etmeye başlamışlardır. Diğer cemaat üyelerinin tepkilerine karşılık olarak "*bize dahi ruhsat virildi ve yedimizde berât vardur*" diyerek Katolik âyinlerine devam etmişler hem de bölgedeki Ermeni ve Rum ahalinin Katolik olmaları yönünde çaba sarfetmişlerdir. Katoliklerin bu yöndeki hareketlerinden dolayı bölgede karışıklık çıkması üzerinde merkezden bölgedeki yöneticilere fermanlar gönderilmiş, ayrıca bu tür faaliyette bulunan kişilerin kimisi sürgün edilmiş, kimisi de kürek cezasına çarptırılmıştır. Marunîlerin Katolik ayin icrası için aldıkları berat ise kaleme gönderilen fermanla kaldırılmış, ayrıca herhangi bir yolla söz konusu kişilere berat verilmemesine dair şerh düşülmüştür. Bu şekilde alınan tedbirlerle Halep'te Katoliklerin çıkardıkları karışıklıklar son bulmuştur. Fakat Katolikler boş durmamış, İstanbul'a adamlarını göndererek kaybettikleri beratları tekrar almak için girişimlerde bulunmuşlardır. Katoliklerin bu girişimlerinden haberdar olan İstanbul Ermeni patriği arzuhalinde Katoliklere ayinlerini serbestçe icra etmelerine dair herhangi bir berat verilmesi durumunda bölgedeki diğer ehl-i zimmet reayanın zarar göreceğini belirtmiş, Katoliklerin bu yöndeki arz ve arzuhallerine cevap verilmesini fakat söz konusu beratın verilmemesini istemiştir.

---

[166] BOA, *Kalebend Defterleri*, nr. 1, s. 80, Evâil-i C 1135/9-18 Mart 1723.

[167] BOA, *AE.SAMD.III,* nr. 208/20085, 18 Ra 1135/27 Aralık 1722.

Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenileri Katolik mezhebine dâhil etmek gayesiyle hareket eden misyonerler yukarıda zikrettiğimi faaliyetlerinden farklı olarak uyguladıkları bir yöntem hayli ilginçtir. Ermeni, Rum, Süryani gibi milletler evliliklerini kendi içlerinde gerçekleştirirken Katolik olan ehl-i zimmet reaya Katolik rahiplere de kız vermeye başlamışlardır. Ermeniler ve diğer gayrimüslimleri Katolik mezhebine dâhil eden misyonerler evlilik yoluyla akrabalık kurarak Katolik mezhebini cemaat içerisinde kalıcı kılmayı hedeflemişlerdir. Gayrimüslimlerin kendi içlerinde evlenmeleri adet iken Katolik olanlarla da evliliklerin başlaması kadîmi ayine mensup cemaat tarafından uygun karşılanmamış, merkeze gönderilen şikâyetlerde bu rahatsızlık dile getirilmiştir. Halep'te Katolik olan Ermenilerden Ferecullah, Abdullah ve Nimetullah adındaki Ermeniler kız kardeşlerini Katolik rahiplere vermişlerdir[168]. Aynı şekilde Süryaniler 1702 tarihinde merkeze gönderdikleri arzuhallerinde Halep'e gelen rahiplerin ev ev dolaşarak ahaliyi Katolik mezhebine meylettirmek için çabaladıklarını bunun yanında Süryani milletinden nikah caiz değil iken kız aldıklarını ifade etmişlerdir[169].

Sonuç olarak misyonerler birbirinden farklı propaganda yöntemleri uygulayarak Ermenileri Katolikleştirmek istemişlerdir. İstanbul başta olmak üzere İmparatorluğun muhtelif bölgelerine gelen misyonerler; ilk olarak okul, kilise, manastır gibi hem görevlerini ifa edebilecekleri hem de kendilerini gizleyebilecekleri ortamlarda görev yapmışlardır. Tabip, tacir kılığına girerek seyahat eden misyonerler vilayet vilayet ve ev ev dolaşarak Ermenilere dini telkinde bulunmuşlar ayrıca kitap ve broşür gibi propaganda malzemelerini Ermeniler arasında dağıtmışlardır. Bunun yanı sıra Ermeni kitaplarını Katolik mezhebine göre değiştirmek suretiyle tahrif etmişlerdir. Katolik olan Ermeniler kilise yasaklarını ise evlerinde bir odayı kilise şeklinde tanzim ederek, yasak olmasına rağmen gizlice kilise kurarak ya da bir şekilde var olan Ermeni kiliselerini kullanarak aşmaya çalışmışlardır. Katolik misyonerlerin faaliyetleri neticesinde Ermeni cemaat arasında zamanla Katolik sayısı artmış misyonerler gizli olarak gerçekleştirdiği faaliyetlerini bundan sonra alenen uygulamaya başlamışlardır. Yine bu faaliyetler neticesinde yerli misyonerler ortaya çıkmış, Avrupalı misyonerlerin yaptıkları işi devralmışlardır. Bu kez kiliselerde görevli olan zahirde Gregoryen batında ise Katolik olan kilise görevlileri kilise ve manastırlara gelen Ermeni çocuklarını Katolik mezhebine göre eğitmeye başlamışlardır.

---

[168] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 116, s. 58, hk. nr. 238, Evâhir-i Za 1120/2-12 Mart 1709.

[169] BOA, D.PSK, *Dosya Kısmı*, nr. 2/101, 19 Ra 1114/13 Ağustos 1702.

3. Misyonerlik Faaliyetlerinde Fransa'nın Etkisi

Katolik propagandasının Osmanlı topraklarında başarılı olmasında Bâbıâlî ile Fransa arasındaki münasebetin büyük rolü olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu tarafından Fransızlara gösterilen dostluk ve bu dostluğa istinaden kendilerine verilen imtiyazlar, Katolik reayanın hamisi sıfatını takınarak siyasî nüfuzunu genişletmek isteyen XIV. Louis (1643-1715) zamanında Osmanlılar aleyhinde bir faaliyet, Osmanlı hâkimiyetindeki Ermenilere yönelik Katolik bir propaganda olarak geri dönmüştür[170]. Osmanlı topraklarındaki siyasî emellerini doğrudan gerçekleştiremeyen Fransa, bu hedefleri doğrultusunda Katolik misyonerleri kullanmayı amaçlamıştır. Misyonerlerinin daha iyi şartlarda faaliyetlerini sürdürebilmeleri için çabalamış, 1536'dan bu yana kendilerine verilen imtiyazlara mütemadiyen Katolikler üzerinde hak iddia edebilecekleri maddeler ilave etmek için uğraşmıştır. XVII. yüzyılın ikinci yarısında söz konusu himayeyi elde eden Fransa, Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimleri, özellikle de Ermenileri Katolik mezhebine dâhil etmek için her türlü imkânı seferber etmiştir. İmtiyazlarla elde ettiği ayrıcalıkları en geniş şekilde kullanmak isteyerek, Osmanlı sınırları dâhilinde kendi mezhebinden olan veya ona sempati duyan kalabalık bir Katolik nüfusa ihtiyaç duymuştur. Diğer yandan Papalık da Hristiyan dünyasındaki ayrışmalardan dolayı kaybettiği otoritesini tekrar kazanmak ve dinî nüfuzunu genişletmek için Fransa ile ortak zeminde buluşur. Bu manada Papalık için dinî bir mana ihtiva eden Katolik misyonerlik faaliyetleri, Fransa'nın siyasî nüfuzunu genişletmek için kullandığı bir araç olmuştur. Papa'dan emir alan ve Fransa'nın siyasî güvencesinde hareket eden misyonerler bundan sonra "*Papa'ya gönül, Fransa'ya kul*" temin edebilmek için İmparatorluğun her yanına dağılmışlardır[171].

Fransa'nın siyasî ve iktisadî çıkarları için misyonerleri kullanması ve Katoliklerin himayesini üstlenmesi Avusturya ve Venedik gibi devletlerin tepkilerine neden olmuştur. Fransa'nın bu tutumunu kendi çıkarları için tehlikeli gören devletler Bâbıâlî nezdinde girişimlerde bulunarak Fransa'nın faaliyetlerine ortak olmak istemişlerdir. Karlofça Antlaşması'yla Avusturya, Fransa'ya verilen imtiyazların benzerini elde etmiş, Fransa Osmanlı topraklarındaki Katolikleri koruma sorumluluğunu Avusturya ile paylaşmıştır[172]. Bundan sonra Katoliklerin himayesi Fransa ve Avusturya arasında diplomatik bir mücadeleye

[170] Ahmet Refik, "Türkiye'de Katolik Propaganda", s. 257.

[171] Davut Kılıç, *Osmanlı Ermenileri Arasında Dinî ve Siyasî Mücadeleler*, s. 53.

[172] Charles A. Frazee, *Sultanlar ve Katolikler*, s. 192.

dönüşmüştü. Her iki devlet de misyonerlere maddî ve manevî destek sağlamaktan geri durmadılar. Osmanlı dâhilindeki Latin zümreler ve misyonerler milliyetlerine göre her biri kilise, manastır ve öğretim müessesleriyle Katolik bir devletin himayesine geçmiştir. Mesela XVIII. yüzyılda Fransa ve Avusturya, Galata'daki Latin kiliseleri ve bu kiliselerde ikamet eden misyonerleri milliyetlerine göre himaye etmişlerdir. Ayrıca onlara yıllık tahsisat ayırmışlardır[173]. Fakat XVIII. yüzyılın ilk yarısı boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun Avusturya ile savaş halinde olması Fransa'nın bu yarışta ön plana çıkmasını sağlamıştır.

Fransa'nın Ermeniler ve diğer gayrimüslim reayayı Katolik mezhebine dâhil ederek himayelerini üstlenmek istemesi tek taraflı bir çaba değildi. Zira Osmanlı topraklarındaki Katolik olan veya Katolik mezhebine temayülü bulunan gayrimüslimler Fransa kralına mektuplar yazmışlardır. Bu hususta Antakya Rum Patriği mektubunda Fransa kralına hitaben "*Bir gün olup da kurtuluşumuzu Tanrı'dan ve zât-ı haşmetanelerinden bekliyoruz*." diyerek ve Halep Ermeni patriği ise "*Ermenistan, Fransızların en güçlü bir kralı tarafından kurtarılacaktır*" diyerek Fransa'yı faaliyetleri hususunda teşvik etmiştir[174].

Fransa'nın Osmanlı topraklarındaki Ermenileri Katolikleştirerek himayelerini üstlenmesi ve siyasî nüfuzunu genişletme politikasının İmparatorluk coğrafyasındaki tatbik ve takibini İstanbul'da mukim elçisi ve onların taşradaki temsilcileri olan konsolosları üstlenmiştir. Fransa tarafından İstanbul'a gönderilen elçilerinin görevleri genel olarak Osmanlı-Fransa arasındaki ilişkileri düzenlemek, Fransız vatandaşlarının ve yerli ya da yabancı Katoliklerin hak ve menfaatlerini gözeterek onları himaye etmek, Fransa'nın Osmanlı'ya karşı izleyeceği siyasetin hangi temeller üzerine kurulacağını saptamak ve Osmanlı'nın siyasî, iktisadî ve teknik manada gelişmelerinden kralı haberdar etmekti[175]. Fakat XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Fransız elçilerinin yukarıda zikredilen görevlerinin yanında Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren misyonerleri himaye ederek onlara hareket ve faaliyet alanı açmaları da önde gelen vazifeleri olarak temayüz etmiştir. Bu gaye ile çalışan elçi ve konsoloslar amaçlarında muvaffak olmak için kararlılıkla hareket etmişlerdir.

1700-1740 arasında Fransa'nın İstanbul'da görev yapan elçileri sırasıyla şöyledir:

- 1699-1711 Charles de Ferriol

[173] Nurettin Polcan, *Türkiye'de Yabancı Öğretim*, I, 65.

[174] Ahmet Refik, "Türkiye'de Katolik Propaganda", s. 259.

[175] Mehmet İpşirli, "Elçi", *DİA*, XI, 14.

- 1711-1716 Pierre Puchot
- 1716-1724 Marquiz de Bonnac
- 1724-1728 Jean Baptist Louis de Usson
- 1728-1741 Marquiz de Villeneuve

XVII. yüzyılın sonu ve XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde İstanbul'da elçilik görevinde bulunan Charles de Ferriol döneminde Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilere yönelik Katolik propaganda etkisini iyice artırmıştır. Katolik reayanın hamisi sıfatını takınan Fransa'nın İstanbul'daki sözcüsü olan Ferriol, Kral'dan aldığı güçle Osmanlı topraklarında Katolikleri kazanmak için yoğun bir çaba sarfetmiştir. Fransa'nın siyasî nüfuzunu genişletmek için kendi mezhebinden olan bir cemaatin oluşması için elçiler Bâbıâlî ile bir diplomasi mücadelesine girmişlerdir. Bâbıâlî yerli veya yabancı olsun Katolikler her müdahalesinde Fransız elçisiyle karşı karşıya gelmiştir. Ferriol'ün Bâbıâlî'ye sunduğu 1700 tarihli şu arzuhal, ihtiva ettiği bilgiler ve Fransa'nın Katolikleri himayelerini göstermesi açısından son derece mühimdir[176]:

" … *Emîn-i inhâ-i muhibbâne olunan oldur ki, ol tarafda olan tercümânımız kulları Haleb'de sâkin ruhbânlarımız içün inâyet buyrulan emri bu dâ'ilerine irsâl eylemişdir velâkin ehl-i zimmet re'âyâlarının umûruna karışmamak üzere deyu bir şart yazılmışdır. Benim sa'âdetlü sultânım ol şart-ı bâ'is-i iftirâ vü şekvâ olup, Frenk ruhbânları ehl-i zimmet re'âyâlarına karuşurlar deyu dâimâ bed-hâhlarımız iftirâ içün diyecekleri mukarrerdir. Gerçi Sakız ahvâlinden beru sâdır olan fermânların ekserisinde ol şartı yazmışlardır ammâ anın çoğunda dahi yazılmışdır ve tercümânımız cenâbınıza defterini gösterir. İmdi cenâb-ı sa'âdetlerine tazavvu' ve niyâz olunur ki ol fermân tebdîl buyrulup içinde ol şart yazılmaya. Bu dâ'ileri mütekeffil olurum ki eğer ruhbânlarımız Devlet-i Aliyye'nin niyetine muhâlif bir vaz' u hareket idüp zerre kadar şikâyet size gelür ise ânın kaydı görülür. Sa'âdetlü, devletlü sultânım hazretleri memûldur ki Bağdad'da vâkı' olan ahvâl içün iltimâs eyledüğümüz maddeler de say'-ı şerîfleri (...) buyurduğunuz memûldur ve Halep'de Süryân tâ'ifesinin patriğine ve vekiline ve sâ'ir ruhbânlarına vâkı' olan siyâset ve Adana hâkimi anların hakkunda eyledüği zulme merhamet buyurmaları dahi memûldur. Zikr olunan patrik efendim Françe pâdişâhı sahîb çıkup recâ eyledüği patrik olduğı hatr-ı şerîfe getürülmesi recâ vü niyâz olunur. Hâliyâ Frengistan'da vâkı' olan haberler tercümânımızdan mesmu'-ı şerîfiniz olur …"*

[176] BOA, A.DVN, *Dosya Kısmı*, nr. 264/80.

Fransa'nın Halep'te bulunan tercümanı Halep'e gönderilen bir fermanda Fransız rahiplerinin ehl-i zimmet reayanın işlerine karışmamasına dair bir şart yazıldığı haberini göndermiştir. Ferriol arzuhalinde söz konusu şartın kendilerine isnat edilen hilaf-ı hakikat olduğunu ifade etmiş, Sakız hadisesi ve müteakip yıllarda çıkan fermanların ekserisinde çıkan bu şartın değiştirilmesini istemiştir. Fransız rahiplerin Devlet-i Aliyye'nin aleyhinde hareket etmediklerini, yine bu hususta en ufak bir şikâyet geldiği takdirde rahipler hakkında gerekenin yapılacağını söylerken kefil olduğunu da belirtmiştir.

Ferriol'ün arzuhalinde yer verdiği "*Gerçi Sakız ahvâlinden beru sâdır olan fermânların ekserisinde ol şartı yazmışlardır" demesinin nedeni şudur:* 8 Eylül 1694'te Sakız Adası'nı kuşatan Venedikliler, Papalık, Floransa, Malta donanmalarının da yardımıyla 21 Eylül'de adayı vire ile teslim almışlardır[177]. Takriben 5-6 ay kadar Venedik işgalinde kalan Sakız Adası, 22 Şubat 1695'te geri alındı. Sakız Adası'nın Venedikliler tarafından işgalinde Ada'da sakin olan Katolikler ihanetle suçlanır. Sakız Muhafızı Amcazade Hüseyin Paşa'ya gönderilen bir fermanda Ada'nın düşman işgalinde Katoliklerin ihanetlerinin açık olduğu, Ada'nın tekrar ehl-i İslam'ın eline geçtikten sonra Katoliklerin çoğunun Venediklilerle firar ettiği belirtilmiştir[178]. Kalan Katoliklerin ise Ada'da kalmalarının sakıncalı olduğu görülmüş, bunların hepsinin isimlerinin deftere kaydedilmesi ve gönderilen mübaşirle birlikte Bursa ve havalisine iskân edilmeleri istenmiştir. Sakız'daki Katolik kiliselerinin yıkılması emredilirken, görevlilerin verilen emri yerine getirmelerinde ihtimam göstermeleri ve Katoliklerin hiçbirinin Ada'da kalmalarına müsaade edilmemesi için uyarılmışlardır. Ayrıca Katoliklerin kendi kıyafetleri ile gezmeleri yasaklanmış, Rum kıyafeti giymeleri istenmiştir.

1700'de Ege Adaları'na seyahat eden Fransız Tournefort, Sakız Adası'na da uğramıştır. Sakız Adası'nın Venedik tarafından işgali ve sonrasında yaşana olaylar için önemli bilgiler verir[179]. Tournefort, Venedik baskınında hiçbir payları olmadığını, Ada'nın diğer sakinleri olan Rumların olup biten her şeyin suçunu Latinlerin sırtına yıkma becerisini gösterdiklerini ifade eder. Rumların bu iddialarını Ada'nın Katolik piskoposu olan Leonardo Bahari'nin ve önde gelen altmış ailenin Venediklilerin peşinden Mora'ya gitmeleri öte yandan Venediklilerin bu din adamına gösterdikleri saygı iyice tahkim etmiştir. Tournefort, Ada'nın Türklerin eline geçtikten sonra yüksek mevkiden Katolik dört kişinin asıldığını, Latinlerin

[177] Ali Fuat Görenç, "Sakız Adası", *DİA*, XXXVI, 7.

[178] Dilara Dal, *XVIII. Yüzyılda Sakız Adası*, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın 2008, s. 21.

[179] Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, I. Kitap, ed. Stefanos Yerasimos, çev. Ali Berktay, İstanbul 2013, s. 240-241; Dilara Dal, *XVIII. Yüzyılda Sakız Adası*, s. 19-20.

şapka takmalarının yasaklandığını, hepsinin sakallarının tıraş ettirildiğini ve Ceneviz giysilerini çıkardıklarını ifade eder. Ayrıca Latin kilise ve manastırlarının yıkıldığını, Ada'da kalan Latinlerin Fransa konsolosunun evinde yapılan ayinlere katıldıklarını ifade eder.

Sakız Adası'nın Venedik tarafından işgalinde Katolik ada sakinlerinin Venediklilerle işbirliği ve teşvikleri olduğu gerekçesiyle Ada'da Katoliklere ait ne kadar kilise ve manastır varsa tamamının yıkılması ve herhangi bir şekilde tekrar tamir olunmaması için merkezden emirler gönderilmiştir[180]. Fakat Sakız'da bulunan Fransa konsolosuna herhangi bir şekilde müdahale edilmemiştir. Kilise ve manastırları yıkılan Katolikler ibadet için Fransa konsolosunun evindeki ayinlere katılmışlardır. Ayrıca Frenk elbiselerini çıkarmaları ve yerli Rum kıyafetinde gezmeleri tembihlenen Latinler, Rumların kilise ve manastırlarındaki ayinlere katılmaya başlamıştır. Bu durumun hem Sakız'da bulunan Katolikler hem de Katoliklerin hamisi olan Fransa'nın tepkilerine yol açtığı muhtemeldir. Zira Ada'daki Katoliklerin buna tam manasıyla uyduğu söylenemez. 1700 tarihli fermanda buna dair bilgiler mevcuttur[181]. Katoliklerin "*Rum kiliselerine varup âyinlerine mütabaat ve kendüler dahi Rum kisvesi giyüp Rum kıyâfetinde gezüp hilâfına vaz ü hareket etmemek üzere mukaddemâ Rum taifesinin yedlerine nişân-ı hümâyûn*" verilmesine rağmen Katolikler "*mütennebbih olmayup kemâfilevvel ayîn-i eEfrencleri icrâ ve âyin-i Rumiyyeye ta'biyyet itmedikleri*" görülmüştür. Sakız muhafızı ve kadısına gönderilen bu fermanda daha önce Rumlara verilen nişân-ı hümâyûndaki müeyyidelerin uygulanması istenilmiştir. Müteakip yıllarda olağanüstü durum yavaş yavaş tesirini kaybetmiş, Katolikler Sakız'da eskisi kadar olmasa da tekrar normal yaşantılarına dönmüşlerdir. Ölülerinin "*hîn-i fetihden beri ne mahalle gömüle gelmişler ise yine ol mahalle*" gömülmeleri ve tamir edilen Aya Nikola Kilise'sinde âyin-i bâtıllarını icra ederken kimsenin müdahalede bulunmamasına dair istekte bulunmuşlar, onların bu istekleri devlet tarafından kabul edilmiştir[182].

Sakız hadisesinden sonra Ada'ya dair gönderilen fermanların kahir ekseriyetinde Katoliklerin vilayet işlerine ve reaya umuruna karışmamalarına dair şartlar yazılmıştır. Devlet

---

[180] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 110, s. 594, hk. nr. 2722, Evâsıt-ı Ş 1111/31 Ocak-10 Şubat 1700; nr. 114-1, s. 43, hk. nr. 262, Evâil-i C 1115/12-21 Ekim 1705; nr. 114-1, s. 93, hk. nr. 532, Evâil-i Ş 1115/10-19 Aralık 1703; nr. 130, s. 307, hk. nr. 966, Evâhir-i Ca 1134/8-18 Mart 1722. Ayrıca aynı belgelerin kullanıldığı bir çalışma için bk. Dilara Dal, *XVIII. Yüzyılda Sakız Adası*, s. 21-22-23.

[181] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 110, s. 594, hk. nr. 2722, Evâsıt-ı Ş 1111/31 Ocak-10 Şubat 1700. Bu hüküm Dilara Dal tarafından hazırlanan bir yüksek lisans tezinde de kullanmıştır (*XVIII. Yüzyılda Sakız Adası*, s. 21).

[182] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 130, s. 355, hk. nr. 1083, Evâil-i Ş 1134/17-26 Mayıs 1722; nr. 130, s. 355, nr. 1084, Evâil-i Ş 1134/17-26 Mayıs 1722.

Sakız Adası'nda Katoliklerin ihanetini görmüş, Osmanlı topraklarındaki Katolik propagandanın devleti aynı akıbete sürükleyeceğini düşünerek Katolik rahiplerin karışıklık çıkardığı ya da Katolikleştirme faaliyetinde bulunduğu bölgelere gönderin fermanların çoğunda Sakız hadisesine atıfta bulunmuştur. Sakız hadisesinden sonra hükümlerde geçen Katoliklerin reaya umuruna karışmamalarına dair şart aynı zamanda Fransız rahiplerin Osmanlı topraklarındaki hareket imkânını da sınırlandırmıştır. Bu durum Osmanlı topraklarındaki Katoliklerin himayesini üstlenen ve Katolik nüfusu artırmak için çabalayan Fransa'nın tepkisini çekmiş, Ferriol de bu şartı ortadan kaldırmak için Bâbıâlî nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Ferriol'ün arzuhalinden sonra Ermenilerin mezhep değiştirmelerine dair yasak getiren fermanlarda bu şartın yazılması elçinin bu çabasının netice vermediğini göstermektedir. Fakat Ferriol'ün elçiliği müddetince Katolik propaganda için yaptığı en büyük hizmetlerden biri yine onunla aynı dönemde Ermenilerin Katolik olmaması yönünde mücadele eden Ermeni Patriği Avedik'i tasfiye etmesidir.

Avedik, Osmanlı topraklarınki Ermenilere yönelik Katolik propagandanın en yoğun olduğu dönemlerde Patriklik makamına tayin edilmiştir. 1702-1703 ve 1704-1706 yıllarında iki defa Patriklik makamında bulunan Avedik, görev süresi boyunda Katolik misyonerlere ve Katolikleşen Ermenilere göz açtırmamıştır. Fakat Avedik'in Katoliklerle mücadelesi iki sefer geldiği patriklik makamı süresince sınırlı kalmamıştır. Henüz patrik tayin edilmeden Erzurum'da, Fransa'ya tâbi olan ruhbanlardan Bardız'ın evini basıp giysi ve eşyalarını yağmalamış; öte yandan İstanbul'a gelip buradaki Fransızlara kötü sözler sarfetmiştir. Akabinde Fransız elçisinin de girişimleriyle Hanya Kalesi'ne sürülmüştür[183]. Avedik'in Osmanlı topraklarındaki Katolik propagandayı önleme faaliyeti ve bu yönde aldığı tedbirler Bâbıâlî nazarında itibarını artırırken, Katolik propagandayı destekleyen Fransa'nın düşmanlığını celbetmiştir. Bu minvalde Fransız elçisi Ferriol, Fransa padişahına ağza alınmayacak hakaretler eden Avedik'in sürgüne gönderildiği Hanya'dan firar ettiğini ve Edirne'de bulunduğunu; bu yüzden onun Edirne ve İstanbul'da durmayıp başka yere gönderilmesini istemiştir[184]. Daha sonra serbest kalan Avedik Erzurum'a döner. Avedik'in yeniden bir sürgün cezasına uğrayıp uğramadığı açık değildir. Ancak Erzurum Nâibi'ne gönderilen 1695 tarihli bir fermanda Avedik'in suçunun affolunduğu, bundan sonra

[183] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 103, s. 68, Evâil-i M 1103/24 Eylül-3 Ekim 1691; Ali Gümrah, *XVII. Yüzyılda Mühimme Defterlerinde Ermenilerle İlgili Hükümler*, s. 28; Ensar Köse, "Bir Hayalin Peşinde Yüzyıl: Kudüs Ermeni Patrikhanesi'ni İstanbul Patrikliğiyle Birleştirme Çabaları (1650-1750)", *İÜ Tarih Dergisi*, Sayı: 63, (Bahar 2016), s. 56.

[184] BOA, A.DVN, *Dosya Kısmı*, nr. 264/49.

Erzurum'da oturmasına kimsenin müdahalede bulunmaması emredilmiştir[185]. Bir dönem Erzurum'da kadılık yapan dönemin Şeyhülislamı Feyzullah Efendi burada Avedik'in Katoliklere dair faaliyetine şahit olmuş, Erzurum'daki bu tanışıklık Avedik'i patriklik makamına taşımıştır. Avedik'in 1702'de Bâbıâlî'ye gönderdiği arzuhal onun patrik seçilmesinde hangi saiklerin etkili olduğuna dair bilgiler verir. Avedik arzuhalinde, Erzurum'da bulunduğu sırada Katolik olan Ermenileri nasihatle yola getirdiğini, şimdi ise İstanbul'da bulunan Ermenilerin Katolik ve Gregoryen olarak iki fırkaya ayrılmış olduklarını ifade eder. Gregoryen Ermeniler, Avedik'in daha önce Erzurum'da yaptığı gibi Katolik olan Ermenilere nasihat ederek onları eski mezheplerine döndürmesi için Avedik'in patrik olmasını isterler. Ermeni cemaatinin söz konusu isteğini arzuhalinde dile getiren Avedik, İstanbul Ermeni patrikliğinin kendisine verilmesini istemiş ve söz konusu patriklik 1702 tarihinde Avedik'e tevcih olunmuştur[186]. Kudüs Ermeni Patrikliği'ni de uhdesine alan Avedik muktedir bir şekilde Katoliklere karşı sıkı tedbirler almaya başlamıştır. 1703 yılına gelindiğinde ise Edirne'de ayaklanma çıkmıştır. Dönemin Padişahı II. Mustafa üzerinde büyük bir nüfuzu olan Feyzullah Efendi, yüksek makamlara oğulları ve diğer tanıdıklarını getirmesi kendisine duyulan kin ve nefreti artırmıştır ayrıca yaşanan iktisadî buhranlar ayaklanmanın temelini oluşturmuştur. Ayaklanma neticesinde II. Mustafa tahttan indirilerek yerine III. Ahmed geçirilmiş, Şeyhülislam Feyzullah Efendi ve tavassutuyla göreve gelen kişiler acımasızca katledilmiştir. Feyzullah Efendi'nin himayesinde ikbal basamaklarını hızla tırmananlardan biri de Avedik'tir. Söz konusu ayaklanmadan sonra görevinden azledilen Avedik bir zamanlar dost oldukları Feyzullah Efendi ile aynı akıbeti yaşamamak için Üsküdar'a kaçmış, fakat yakalanarak Yedikule zindanlarına atılmıştır[187]. Avedik'in Yedikule'ye ne zaman hapsedildiği tam olarak belli olmasa da 1703 Ekim'ine kadar burada kaldığı muhakkaktır. Zira 1703 tarihli bir hükümde kendisinden sabık patrik olarak zikredilen Avedik, gayrimüslimler arasında karışıklık çıkardığı gerekçesiyle Avrad Adası'na sürülerek burada cezirebend olunması istenmiştir[188]. İstanbul'dan Avrad Adası'na kadar olan güzergâhta bulunan kadılara, kale dizdarlarına ve iskele eminlerine gönderilen diğer bir

---

[185] BOA, *Mühimme Defteri*, nr. 106, s. 106, Evâhir-i Ş 1106/13-23 Ekim 1691; Ali Gümrah, *XVII. Yüzyılda Mühimme Defterlerinde Ermenilerle İlgili Hükümler*, s. 136, Ensar Köse, "Kudüs Ermeni Patrikhanesi'ni İstanbul Patrikliğiyle Birleştirme Çabaları (1650-1750)", s. 56.

[186] BOA, D.PSK, *Dosya Kısmı*, nr. 2/48, 7 L 1113/7 Mart 1702; Ensar Köse, "Kudüs Ermeni Patrikhanesi'ni İstanbul Patrikliğiyle Birleştirme Çabaları (1650-1750)", s. 56.

[187] Kevork Pamukciyan, *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar, Zamanlar, Mekanlar İnsanlar*, s. 54.

[188] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 114-1, s. 26, hk. nr. 184, Evâil-i Ca 1115/21 Eylül-1 Ekim 1703.

fermanda ise Avedik'in Avrad Adası'na ulaşana kadar kimin görev yerinde olursa uygun gemilerle emniyetli bir şekilde gönderilmesi ve geciktirilmemesi istenmiştir[189]. Görüldüğü üzere Avedik'in ceza mahalline ulaşıncaya kadar son derece temkinli davranılmıştır. Avedik'in sürgünü müddetince patrikhane istikrarsız bir dönem yaşamış, Katolikler son derece rahat hareket etmeye başlamışlardır. Bir müddet sonra Gregoryen Ermeniler Avedik'in serbest kalması için Bâbıâlî nezdinde girişimde bulunmuşlar, bu konuyu havî arzuhallerini ise merkeze iletmişlerdir. Yukarıda zikrettiğimiz Avedik'in Yedikule'den Avrad Adası'na gönderilmesini ihtiva eden hükmün üzerinde, Avedik'in "*Ermeni zımmilerin arzuhalleri mûcebince"* şartlı olarak serbest bırakıldığı ibaresi şerh düşülmüştür. Öte yandan Avedik'in İstanbul'a gelmemesi, memleketi olan Erzurum'da ikamet etmesi, eğer İstanbul'a gelirse kürek cezasına çarptırılacağı ifade edilmiştir. Yine burada yer alan tarihe göre Avedik'in yaklaşık 9 ay Avrad Adası'nda kaldığı anlaşılmaktadır.

Pamukciyan, sabık patriğin sürgünden kurtulduktan sonra Halep'e gittiğini, oradan da Erzincan'a gidip eski manastırına çekilmek istemişse de, şehre vasıl olmadan iki gün evvel İstanbul'a avdeti için emir aldığını ve bu suretle 1704-1706 yılları arasında Avedik'in ikinci patriklik döneminin başladığını yazar[190]. İkinci defa Patrik tayin edilen Avedik, dizginleri eline almada bu kez ilk dönemi kadar haris olmamıştır. Fransız elçisinin kendisine karşı beslediği husumete rağmen Katoliklere karşı mutedil bir siyaset takip etmiştir. Bu dönemde daha ziyade vergi tahsili gibi işlerle uğraşmıştır[191]. Fakat şahsına yönelik ithamlar nihayet bulmamış, Avedik'in her türlü girişimi kendisine yönelik muhalefet olarak geri dönmüştür. Özellikle Katolik Ermenilerin ve Elçi Ferriol'ün Bâbıâlî nezdindeki faaliyetleri neticesinde Avedik ikinci kez görevinden azledilmiştir. Gerekçe olarak ise Ermeni cemaatine eziyeti ve aldatması gösterilmiştir[192]. Avedik sadece azledilmekle kalmamış kalebend olunması için aşağıdaki ferman Bozcaada dizdarına gönderilmiştir: " *Sâbıka Ermeni patriği olan Avedik ile vekîli Harranlı Mikail ve Anatya ve (...) ve Sahak oğlu Manul nâm papaslar kendi hallerinde olmayup İstanbul içinde her bâr cemiyet ve Ermeni tâifesi beyninde ihtilale bâ'is olup te'dîbi iktizâ itmeğle ıslâh-ı nefs içün Bozcuadası'nda kalebend olunmalariçün yazılmıştır.*" [193]

---

[189] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr.114-1, s. 26, hk. nr. 185, Evâil-i Ca 1115/21 Eylül-1 Ekim 1703.

[190] Kevork Pamukciyan, *Ermeni Kaynaklarındna Tarihe Katkılar, Zamanlar, Mekanlar İnsanlar*, s. 55.

[191] Ensar Köse, "Kudüs Ermeni Patrikhanesi'ni İstanbul Patrikliğiyle Birleştirme Çabaları (1650-1750)", s. 66.

[192] BOA, D.PSK, *Dosya Kısmı*, nr. 3/132; Ensar, "Kudüs Ermeni Patrikhanesi'ni İstanbul Patrikliğiyle Birleştirme Çabaları (1650-1750)", s. 70.

[193] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 114-1, s. 714, hk. nr. 3200, Evâsıt-ı Za 1117/23 Şubat-5 Mart 1706.

1706'da Bozcaada'ya kalebend edilmesi ferman olunan Avedik burada da rahat durmamıştır. İstanbul Ermeni patriği olan Mardurus sabık patrik Avedik'in buradan İstanbul'a bazı kâğıt ve haberler gönderdiğini, vergi toplamak için giden görevlilere Ermeni cemaatinin Avedik'ten bize kağıt geldi diyerek mükellefiyetlerini yerine getirmediklerini ve bunun sonucunda mal-ı mirîsini eksik toplandığını Bâbıâlî'ye bildirmiş; Avedik'in bu tür eylemlere teşebbüs edemeyecek kadar uzak bir yer olan Avrad Adası'na kalebend edilmesini istemiştir. Mardurus'un bu talebi kabul edilmiş, Sabık Patrik Avedik ve maiyetinin Avrad Adası'na kalebend edilmeleri için Avrad Adası ve Bozcaada dizdarına iki ayrı ferman gönderilmiştir[194]. Avedik'in Bozcaada'da kalebend olmasını bildiren emrin üzerinde Avedik'le birlikte Avrad Adası'na gönderilen kişilerin serbest bırakılmalarına dair çeşitli tarihlerde şerh düşüldüğü görülürken Avedik hakkında böyle bir muamelenin yapılmadığı dikkat çekmektedir. Bunun nedeni ise Fransız elçisi Ferriol'ün Katolik propagandasındaki kendisini büyük bir engel olarak gördüğü Avedik'i bir şekilde etkisiz hale getirmesi ve bir yolunu bularak Fransa'ya kaçırtmasıdır. Bu hususta Osmanlı belgeleri sessiz kalır. Olayın plan ve tatbikine dair Pamukciyan şu bilgileri verir:

Avedik, Padişah'a Kudüs'e gitmek için arzuhal sunmuş, Çorlulu Ali Paşa sayesinde bu istek kabul edilmiştir. Bu duruma öfkelenen Ferriol bu kez işini şansa bırakmamak ondan tamamen kurtulmak için Avedik'i kaçırtmayı planlamıştır. Avedik'in, Kudüs'e Sakız, Kıbrıs ve Rodos üzerinden gideceğini bilen Ferriol, bu hususta Fransa'nın Sakız konsolosuyla birlikte hareket etmiştir. Serbest kaldıktan sonra Kudüs'e gitmek için bir çavuş nezaretinde Sakız'a gelen Avedik, Sakız konsolosunun tertibiyle bir Fransız gemisine bindirilmiştir. Değirmenlik Adası'na geldiklerinde çavuş gemiyi terk etmiş, iki günlük yoldan sonra ise Avedik'in yardımcısı da onu yalnız bırakmıştır. Kudüs'e ulaşmayı bekleyen Avedik kendisini Messina'da bulmuştur. Sabık patrik 1706 Eylül'ünde Marsilya'ya götürülmüş ve derhal Tersana Zindanı'na atılmıştır. 1710'da ise Paris'e sevk edilip Bastille Zindanı'na konulmuştur.

Zinkeisen, Avedik'in Avrupa'ya kaçırılmasında misyonerlerin bunu tam olarak nasıl başardıklarının bilinmediğini ifade ederken iki görüşü ileri sürer[195]. İlk olarak Avedik'e dost görünen bazı kişiler Bâbıâlî'nin patrik hakkında takibatını ileri sürerek Girit ve Mora'ya kaçmaları yönünde tavsiyede bulunmuşlar, ikinci olarak ise Avedik'i patriklik makamından azlettirmek sonra da görevlilere rüşvet vererek ele geçirmek. Zinkeisen ikinci görüşün gerçek

---

[194] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 114-1, s. 522, hk. nr. 3235, Evâhir-i Z 1117/4-14 Nisan 1706.

[195] Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, ed. Erhan Afyoncu, çev. Nilüfer Epçeli, çev. kont. Kemal Beydilli, İstanbul 2011, s. 219.

olduğunu iddia ederken bu görüşünü 1716-1724 yılları arasında Osmanlı'da elçilik yapan Marquiz de Bonnac'ın hatıralarına dayandırır[196]. Buna göre 1706'da görevinden azledilerek Sakız'a sürgüne gönderilen Avedik'e nezaret eden çavuşa rüşvet verilmiş ve kendisini burada bekleyen gemiye bindirilerek Fransa'ya götürülmüştür.

Avedik'in Fransa'ya kaçırılma hadisesi Osmanlı tarafınca duyulmasının ardından Katolik olmayan Ermenilerin şikayetleri üzerine Sadrazam Çorlulu Ali Paşa, Ferriol'ü sıkıştırmış Ferriol ise olayla alakasının olmadığını hadiseyi korsanların icra ettiğini söylemiştir. Zinkeisen, Avedik'in bir süre ağır hapis cezası çektikten sonra Katolikliğe geçtiği ve Paris'te hayata gözlerini yumduğunu ifade eder. Bu durum Osmanlı-Fransa ilişkilerinde gerilime neden olsa da Avedik'in Katolik olduğunun öğrenilmesi ve aradan zamanın geçmesi Avedik hadisesinin unutulmasına neden olmuştur.

Olayın tam olarak nasıl gerçekleştiği açıklığa kavuşmasa da bütün görüşlerdeki ortak nokta Ferriol'ün hadisede planlayıcı ya da uygulayıcı olarak bir şekilde yer aldığıdır. Avedik'in ortadan kaldırılması Fransa adına dolayısıyla Osmanlı topraklarındaki Katolik propaganda adına önemli bir kırılma noktası olmuştur. Katolik propagandanın oldukça yoğun olduğu bir dönemde vazife başına gelen Avedik baskıcı tutumu ve sert tepkileriyle bu yoğunluğu kısmen azaltsa da bitirmemiş, Avedik'in ortadan kalkmasıyla misyonerler Fransa'nın verdiği güvenle Ermeniler üzerinde çalışmalarını devam ettirmişlerdir. Dolayısıyla Ferriol, Avedik'i ortadan kaldırarak Fransa adına önemli bir hizmet gerçekleştirmiştir.

Ferriol'den sonra elçilik görevine Pierre Puchot tayin edilmiştir. 1711-1716 yılları arasında İstanbul'da Fransız elçisi olarak bulunan Puchot'ın elçilik döneminde de artık bir gelenek halini almış olan Katolik misyonerlerin himayesi devam etmiştir[197]. Buna mukabil elçi, Hristiyanlar arasında sürekli bir mücadeleye sahne olan Kamame Kilisesi'nin tamirini Fransa'nın üstlenmesi için uğraşsa da başarılı olamamıştır. Sağlık sorunları nedeniyle yerine 1716'de Marquiz de Bonnac tayin edilmiştir[198].

Bonnac zamanında Osmanlı ve Fransa arasındaki ilişkiler gayet iyidir. Bu sıcak ortamda yeni elçi, Fransa kralı tarafından kendisine verilen talimatları yerine getirmek için çabalamıştır. Söz konusu talimatlar Katolik mezhebini himaye ve teşvik, Doğu'da Fransız

---

[196] Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, 220, 93 Nolu dipnot.

[197] Eray Akçay, *İBB Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, Nr. O.34'te Kayıtlı Fransa 'nın İstanbul Elçisi Marquis De Bonnac'ın Osmanlı Bürokrasisi İle Yazışmalarını İhtiva Eden Bir Mecmua (1716-1724),* Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2014, s. XV.

[198] Eray Akçay, *Marquis De Bonnac'ın Osmanlı Bürokrasisi İle Yazışmalarını İhtiva Eden Bir Mecmua (1716-1724)*, s. XV.

ticaretini artırmak, Kamame Kilisesi'nin tamirini Katolik rahiplere vermek ve Osmanlı İmparatorluğu ile iyi ilişkiler kurarak bu münasebeti Avusturya'ya karşı bir güç olarak kullanmaktır[199].

Bonnac, İstanbul'a geldiğinde Osmanlı'nın, Avusturya ve Venedik ile olan savaşı henüz nihayetlenmemiştir. Elçi, Osmanlı'nın içinde bulunduğu bu zor durumdan istifade ederek Kamame Kilisesi'nin tamirinin Katolik rahipler tarafından yaptırılması için gereken izni alabilmek üzere politikalar takip etmiştir. Ancak bu hususta ortam müsait olmadı ve sefer hazırlıkları dolayısıyla Bonnac'a bir süre beklemesi gerektiği bildirilmiştir. İlk denemesi bu şekilde akim kalan Bonnac, yılmamış bu husustaki diplomatik mücadelesini devam ettirmiştir. Sefer dolayısıyla Edirne'de bulunan III. Ahmed ile görüşmek üzere Edirne'ye gelmiş, burada huzura kabul edildikten sonra müteakip günlerde de sadrazam ile görüşmüştür. Bonnac bu görüşmelerinde hem sadrazam hem de diğer Osmanlı devlet adamlarına Venedik ile barış yapılmasının uygun olacağını ifade etmiştir. Bonnac'ın bu beyanın altında asıl sebep ise Venedik ile barış yapacak olan Osmanlı'nın askerî gücünü bundan sonra Avusturya'ya yönlendirecek olması ve bu sayede Osmanlı'nın Avusturya'ya karşı eli güçlenecek; başarı kazanan Devlet rahatlayacaktır. Böylece Bonnac Kamame Kilisesi'nin tamirine dair izin alabilecek ve söz konusu izin için savaş durumunu mazaret olmaktan çıkaracaktır. Öte yandan Avusturya baskı altında tutulacaktır. Bonnac'ın Edirne'deki görüşmeleri kendi adına olumlu geçmiş ve bundan sonra çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. Bonnac'ın söz konusu faaliyetlerinin yanı sıra Kamame Kilisesi'nin tamiri hususunda İstanbul'da Rum Patriği'yle dahi görüşmüştür.

Pasarofça barış görüşmeleri esnasında Avusturya, Kamame Kilisesi'nin tamirini kendi uhdesine almak için çabalamış; bu durumun ileride aleyhine sonuçlar doğuracağını düşünen Osmanlı ise siyasî bir manevra ile tamirin Fransızlara verildiğini söylemiştir. Bu durumu iyi değerlendiren Bonnac, Bâbıâlî nezdindeki girişimleriyle de 23 Aralık 1718'de Kamame Kilisesi'nin tamirine müteaalik izin fermanını almıştır[200].

Bonnac, Kamame Kilisesi politikasındaki başarısını Osmanlı topraklarındaki Katolikleri destekleme hususunda elde edemedi. Zira onun, Katolik mezhebini himaye ve teşviki hususundaki tutumu seleflerinden oldukça farklıydı. Nitekim XIV. Loui'ye gönderdiği misyonerlere dair tespit ve tenkitlerini muhtevi raporunda, dinî işlerin elçilere oldukça fazla

---

[199] Ahmet Refik, "Türkiye'de Katolik Propaganda", s. 267; Eray Akçay, *Marquis De Bonnac'ın Osmanlı Bürokrasisi İle Yazışmalarını İhtiva Eden Bir Mecmua (1716-1724)*, s. XV.

[200] Eray Akçay, *Marquis De Bonnac'ın Osmanlı Bürokrasisi İle Yazışmalarını İhtiva Eden Bir Mecmua (1716-1724)*, s. XXVII.

sorumluluk yüklediğini, misyonerlerin, imtiyazlarla herşeyi yapmalarına hakları varmış gibi davrandıklarını ifade etmiştir. Yine söz konusu raporda misyonerlerin faaliyet bölgelerindeki halkın konuştukları dili bilmediklerini, onlara karşı bir önyargı beslediklerini belirtmiş, misyonerlerdeki bu eksikliklerin Rum ve Ermenileri tekrar birleştirmeyeceğini aksine bölünmeyi kuvvetlendireceğini belirtmiştir[201]. Müteakip senelerde yaşanan gelişmeler ise Bonnac'ı haklı çıkarmıştır. Çünkü misyonerlerin faaliyetlerinden rahatsız olan Ermeni ve Rumlar bu faaliyetlerin durdurulmasına dair girişimlerde bulunmuş ve olumlu neticeler elde etmişlerdir. Bu durum ise Fransa'nın himayesindeki Katolik misyonerlerin ve Katolikleşen Ermeni ve Rumların işini oldukça zorlaştırmıştır.

Bonnac, kendi isteği üzere İstanbul'daki Fransız elçiliği görevinden alınmıştır. Halefi olan Jean Baptist Louis de Usson'u 1724'te sadrazama takdim ettikten sonra Fransa'ya dönmüştür[202]. İstanbul'da yaklaşıl beş yıl görev yapan bu elçi seleflerinden intikal eden meselelerle uğraşmıştır. Yine Fransa ile Osmanlı devleti arasındaki ticareti geliştirmek ve Fransa lehine ayrıcalık elde etmek için mücadele etmiştir. Katolik misyonerlerin himayesini ise geleneksel olarak sürdürmüştür.

1728'de elçilik görevine Marquiz de Villeneuve atanmıştır. Aralık 1728'de Fransa'dan yola çıkan Villeneuve, Akdeniz'deki hava muhalefeti nedeniyle ancak Kasım'da İstanbul'a gelebilmiştir. Villeneuve'nün elçilik döneminde XIV. Louis zamanındaki itibarını tekrar kazanabilmek için çaba sarfetmiş, bu hususta saraya nüfuz edebilmek için her türlü imkânı kullanmıştır[203]. 1733'te Lehistan Kralı II. August'un ölmesiyle Fransa, Avusturya ve Rusya arasında Lehistan tahtına kimin oturacağına dair tartışmalar yaşanmış ve her devlet kendi menfaatine hizmet edecek adayın seçilmesine zemin hazırlamak için İstanbul'daki elçileri vasıtasıyla Bâbıâlî nezdinde girişimlerine başlamışlardır. Villeneuve bu hususta Fransa ile Osmanlı arasında bir ittifak kurulması için çabalamışsa da böyle bir ittifak gerçekleşmemiştir[204]. Ancak bu durum Osmanlı-Fransa ilişkilerine olumsuz yansımamıştır. Villeneuve, 1736-1739 Osmanlı, Avusturya-Rusya savaşında önemli görüşmelerde görev almış ve akabinde Belgrat Antlaşması'nın imzalanmasında arabulucuk yapmıştır. Fransa

---

[201] Charles A. Frazee, *Katolikler ve Sultanlar*, s. 194.

[202] Eray Akçay, *Marquis De Bonnac'ın Osmanlı Bürokrasisi İle Yazışmalarını İhtiva Eden Bir Mecmua (1716-1724)*, s. XXX.

[203] Durmuş Yılmaz, *Fransa'nın Ermenileri Katolikleştirme Siyaseti*, s. 94.

[204] Söz konusu gelişmelere dair ayrıntılı bilgi için bk. Uğur Demir, *Osmanlı Hizmetinde Bir Muhtedî Humbaracı Ahmed Paşa*, İstanbul 2015, s. 33-52.

üstlendiği görevle itibarını tekrar kazanırken Osmanlı topraklarındaki Katoliklerin himayesi ve Katolik propaganda hususunda Avusturya ve Venedik'in önüne geçmiştir.

Görüldüğü üzere Fransa tarafından İstanbul'a gönderilen elçileri geleneksel olarak Osmanlı topraklarındaki Katolik misyonerlerin faaliyetlerini desteklemişlerdir. Osmanlı'nın bu hususta önleyici tedbirlerini aşarak misyonerlere rahat bir hareket alanı sunmak için diplomatik faaliyette bulunmuşlardır. Diplomasi ile aşamadıkları meselelerde ise zor kullanmaktan çekinmemişlerdir. Avedik meselesinde olduğu üzere Fransız elçileri arasında Katolik misyonerleri himayesinde aşırıya kaçanlar olduğu gibi misyonerlerin tavır ve tutumlarından rahatsız olan Bonnac gibi elçiler de mevcuttur. Fakat her ne olursa olsun Fransız elçileri tarafından himaye edilen Katolik misyonerler söz konusu siyasî himaye ile Ermeniler arasında durmadan Katolik propaganda faaliyetinde bulunmuşlardır. Onların faaliyetleri neticesinde ise Katolik mezhebi Ermeni cemaat arasında hızla yayılmıştır.

Fransa'nın Katolik propaganda politikasının taşradaki hâmisi ve temsilcileri ise Fransız konsoloslarıdır. Konsoloslar Katolik propagandanın başarılı bir şekilde sürdürülmesinde elçilik faaliyetlerinin tamamlayıcı birer parçası olmuşlardır. Osmanlı topraklarında bulunan Fransız konsoloslarının genel olarak görevi Osmanlı sınırlarında bulunan veya ticaretle meşgul olan kendi ülke vatandaşlarının işlerini takip etmekti. XVII. yüzyıldan itibaren konsolosların elçi yardımcısı olarak görev yapmışlar ve elçilerin yararlandıkları imtiyazlardan faydalanmışlardır[205]. Böylece konsoloslara herhangi kanunî ya da cezaî müeyyidenin uygulanması elçilik iznine tabi tutulmuştur.

I. Mahmud döneminde hazırlanan bir listede sabık Sultan III. Ahmed dönemindeki Fransız konsoloslarının bulundukları yerler ve sayıları şöyle belirtilmiştir:[206] Kıbrıs 1, Girit 1, Mora 1, Rodos 1, Nakşa 1, Değirmenlik 1, Santardan 1, Mikonos 1, Boğazhisarları 1, Halep 1, Mısır 1, Trablusşam 1, Sayda 1, İzmir 1, Atina 1, Kavala 1, Selanik 1, Gelibolu 1, Narda 1 Antalya 1. I. Mahmud zamanında ise Sakız Adası'nda 1, Eğriboz'da 1 ve Basra'da 1 olmak üzere üç yeni Fransız konsolosluğu daha ihdas edilmiştir. Osmanlı topraklarında Fransız konsoloslarının bulundukları bölgelerin genel özelliği bu yerlerin ticaret merkezi ya da ticaret ağının uğrak bir güzergâhı olmalarıdır. Fransız tüccarının sıklıkla geldikleri bu bölgelerde konsoloslar vatandaşlarının herhangi bir haksızlığa uğramaması için ticaretin takipçisi olmuşlar ayrıca Fransız tüccarından alınan gümrük vergilerinin imtiyazlara uygun olup

205 Ali İbrahim Savaş, "Konsolos", *DİA*, XXVI, 179.

206 BOA, *AE.SAMD.III*, nr. 17/1561, 18 Ra 1143/1 Ekim 1730.

olmadığını kontrol etmişlerdir. Ticaret ile doğrudan bağı olmayan elçilere mukabil konsoloslar, Fransa'nın Doğu ticaretindeki menfaatini müdafaa etmişlerdir[207].

Söz konusu bölgelerin ortak diğer bir özelliği ise buralarda Ermeniler dâhil olmak üzere bölge ahalisine yönelik Katolik propaganda faaliyeti gösteren misyonerlerin mevcut olmasıdır. Öte yandan XVIII. yüzyılın ilk yarısı itibariyle Ermenilere yönelik Katolik faaliyetleri veya Ermenilerin mezhep değiştirmelerini ihtiva eden arşiv belgelerindeki yerlerle Fransız konsoloslarının mevcut bulundukları yerler ekseriyetle paralellik arz eder. Bu durum tesadüf olmasa gerektir. Zira Fransa, konsoloslar vasıtasıyla Osmanlı topraklarında Katolik sayısını artırarak siyasî nüfuzunu ve iktisadî çıkarlarını genişletmek istemiştir. Elçiler gibi konsoloslar da vazife yerlerine maiyetlerinde tabip, rahip, berber, aşçı gibi çeşitli hizmetkârları yer aldığı bir heyetle birlikte gitmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nda yerli ya da yabancı herkes için seyahat devlet kontrolündeydi. Bu durum Ermenilerin bulunduğu bölgelere gitmek isteyen misyonerler için engel teşkil eder. Söz konusu engeli aşmak için elçi ve konsolos maiyetinde yer alarak onların diplomatik nüfuzundan yararlanmışlar, bu şekilde Osmanlı coğrafyasına dâhil olarak Ermenilere Katolik propaganda gerçekleştirmişlerdir. Bunun yanı sıra konsoloslar vazife bölgelerindeki Katolik rahipleri muhafaza etmiş onlara ikamet edecekleri mahaller temin etmişlerdir. Mısır Valisi Mehmed Paşa'ya gönderiken bir emirde Fransız konsolosunun bu tür faaliyetlerine dair bilgiler mevcuttur[208]. Buna göre Habeş memleketinden "*âyine müteallık ahvâl içün*" Fransa'ya gönderilen David isimli bir Ermeni, Mısır'a geldiğinde Fransa konsolosunun yanında iken yakalanıp tevkif edildiği merkeze bildirilmiştir. Hükmün muhtevasından David'in bölge ahalisini Katolik mezhebine dâhil etmek için çaba gösteren Frenk ruhbanlarından biri olduğu anlaşılmaktadır. Emirde David'in tahliye edilmesi ve Fransa'ya gidişine engel olunmaması, buna mukabil hem konsolosun hem de David'in gayrimüslim ahaliyi Katolikleştirmek için yapılan faaliyet ve seyahatlerin Padişah emrine muhalif olduğu konusunda uyarılmaları istenmiştir. Ayrıca bundan sonra Katolik rahiplerin ve Papa âyinine göre hareket edenlerin Fransa'dan, Mısır ve mezkûr yerler ile Habeş memleketinden de Fransa'ya gidiş gelişlerin yasak olduğu ifade edilmiş; buna muhalif hareket edenlerin araştırılıp bulunarak haps edilmeleri istenmiştir.

Konsolosların misyonerleri faaliyet alanlarına ulaştırma ve himayelerinden başka teşebbüsleri de mevcuttur. Mesela Halep'te görevli olan Fransa konsolosu Hantepesi'nde kilise ihdas etmiş ayrıca başka bir kilise daha kurmak için de ev satın almıştır. Söz konusu

---

[207] *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi 1600-1914,* II, ed. Halil İnalcık, Donald Quataert, İstanbul 2004, s. 651.

[208] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 112 s. 194, hk. nr. 685, Evâsıt-ı Za 1113/8-18 Nisan 1702.

evin cami ve mescide yakın olduğu gerekçesiyle Fransa konsolosu evi ahaliden Müslüman birine satması yönünde uyarılmıştır. Fakat konsolosun uyarıları dikkate almaması üzerine Halep valisi ve mollasına gönderilen fermanda konsolosun kilise ihdası için satın aldığı evin Müslüman ahaliden birine satılmasını ayrıca Hantepesi'nde kurduğu kilisenin İstanbul'un fethinden beri mi yoksa daha sonra mı kurulduğunun keşf ve muayanesinin yapılması istenmiştir. Yapılan tetkikat neticesinde kilisenin sonradan inşa edildiği anlaşılmış; bunun üzerine muayene sicil suretinin devlete gönderilmesini daha sonra vali ve mollaya gönderilecek olan emir üzere hareket etmeleri istenilmiştir[209].

Benzer bir hadise de Sakız'da yaşanmıştır[210]. Sakız'daki Fransa konsolosu sakin olmak için yeniden inşa ettirdiği tek ve çift katlı on dört odadan mürekkep evinde yine tek ve çift katlı olmak üzere kilise yapmak ve rahipleri iskân etmek için on oda daha yaptırmıştır. Durumun haber alınması üzerine Mustafa ve Süleyman Sakız'a mübaşir olarak tayin edilmiştir. Konsolosun faaliyeti ve Bâbıâlî'nin teftişini haber alan İstanbul'daki Fransız elçisi araya girerek, kilise yaptırma hususunda salahiyeti olmayan konsolosun kendisine helvahâne yaptırdığını ifade etmiş, bu yapının kilise hüviyetinde olmadığını ve ilan-ı küfr edilmemek şartıyla konsolosa bırakılmasını istemiştir. Elçinin bu isteği kabul edilmiş, mübaşirler ve Sakız muhassılına gönderilen fermanda, konsolosun söz konusu odaları herhangi bir şekilde kilise veya manastır şeklinde düzenlenmemesi, buraya dışarıdan rahip, papaz veya gayrimüslim kimsenin getirilmemesi konusunda uyarılması istenmiştir. Bu şartlar yerine getirilmediği veya aksine bir fiil işlendiği takdirde ise konsolosun eviyle birlikte söz konusu odaların da yıkılacağı ifade edilmiştir.

Sonuç olarak Fransa, İstanbul'daki elçisi ve taşradaki konsoloslarını etkin bir şekilde kullanarak İmparatorluk dâhilinde kendi mezhebinden olan veya kendisine sempati duyan bir cemaat oluşturmak için çabalamıştır. Ayrıca İmparatorluk'tan kendi vatandaşları adına elde ettiği imtiyazları Osmanlı'daki diğer Katoliklere de teşmil etmeye çalışarak Katoliklerin hamisi sıfatını kazanmak istemiştir. Fransa bu hususta Avusturya ve Venedik gibi diğer Katolik devletlerle rekabet etse de dönemin siyasî koşullarından istifade ederek diğer devletleri geride bırakmıştır.

---

[209] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 116 s. 293, hk. nr. 1210, Evâil-i Za 1121 /2-11 Ocak 1710.

[210] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 130, s. 327, hk. nr. 1017, Evâhir-i C 1134/8-18 Mart 1722.

III. BÖLÜM

A. MİSYONERLİK FAALİYETLERİNE YÖNELİK ALINAN TEDBİRLER

1. Bâbıâlî'nin Tavrı ve Alınan Tedbirler

Osmanlı İmparatorluğu Ermenilerin mezhep değiştirmesinde ilk dönemlerde herhangi bir beis görmedi. Mezhep değişikliğini cemaat içi dinî bir mesele telakki ederek Katolik olanlara yaptırım uygulamadı. XVII. yüzyılın ortalarından itibaren mezhep değişikliklerinin münferit bir durum olması ve herhangi bir karışıklık yaratmaması Bâbıâlî'nin söz konusu tutumunda etkili olduğu muhtemeldir. Bâbıâlî'nin olaylara bakış açısını yansıtması açısından şu hadise oldukça önemlidir: 1703'te Avedik İstanbul patrikliğinden azledilir. İstanbul'da Katolik olan Ermeniler ile Gregoryenler arasında kendi adaylarını patrik seçtirebilmek için bir mücadele başlar. Bu hususta faaliyet gösteren ve Gregoryen Ermeni Başpiskoposu Efrahim Edirne'ye gelerek Sadrazam kethüdasıyla görüşür[211]. Konuşmasında Katolik bir patriğin seçilmesi halinde muhtemel tehlikeleri anlatır. Efrahim'in anlattıklarını ilgisizce dinleyen Kethüda, Katoliklerin Hristiyan olup olmadıklarına dair bir soru yöneltir: *Doğru* diye bir cevap alınca "*İyi öyleyse, ister beyaz, ister siyah, ister kırmızı olsun, domuz daima domuzdur; Bâbıâlî için bir kâfirin Katolik mi Ermeni mi olduğu önemli değildir, kâfir kâfirdir*" der. Kethüdanın sözlerinin döneminin genel anlayışını temsil ettiğini ileri sürmek mümkündür. Nitekim benzeri tespitler 19. Yüzyıl müelliflerinden Şanizâde tarafından da geriye dönük olarak dile getirilmiştir. Müellif bu minvalde şunları kaydeder[212]: "*… Ve ile'l ân Katolik Mesleki böylece, amma gizlücedir. Bu dekayıka vâkıf olmayarak ve hüsn ü kubhunu bilmeyerek ba'zı devletlüler: "Behey cânım, Bu Katolik gailesi nedir? Biz bu gavurları câmi'e mi da'vet ederiz? Gavur değil mi, her kangı kilisayi isterse oraya gitsün ve kime tapınursa öyle itsün!" derler …"*.

Zinkeisen'in ve Şanizâde'nin naklettiği hadiseler her ne kadar genel bir durum değerlendirmesiyse de, XVII. yüzyılın şartların bunun büyük bir değişime uğradığını da ifade etmek gerekir. Bu değişiklikte Sakız'ın 1694'te Katolik Venediklikler tarafından işgal edilmesinin önemli bir etkisi vardır. Zira işgal sırasında adadaki Katoliklerin Venedikliler ile iş birliği yaptığı görülmüş ve bunlar Devlet tarafından "hain" olarak nitelendirmeye başlanmıştır. Sakız Adası'nda Katoliklerin ihanetini gören Bâbıâlî, Osmanlı topraklarındaki

---

[211] Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, 218.

[212] Şânî-zâde Mehmed Atâ'ullah Efendi, *Şânî-zâde Târîhi (1223-1237/1808-1821)*, II, haz. Ziya Yılmazer, İstanbul 2008, s. 821.

Katolik propagandanın devleti aynı akıbete sürükleyeceğini düşünür. Bundan sonra Osmanlı topraklarındaki Katolikleştirme faaliyetleri muhtemel bir ihanet hareketi, Gregoryen mezhebini terk ederek Katolik olan Ermeniler ise potansiyel bir hain olarak görülür. Öte yandan 1700'lü yıllardan itibaren artarak devam eden misyonerlik faaliyetlerine dair merkeze gelen şikâyetlerin artması Bâbıâlî'nin bu kuşkusunu kuvvetlendirir. Olası bir ihanet için misyonerlere ve mezhep değişikliğine karşı tedbir almaya başlayan Bâbıâlî, Katolik rahiplerin karışıklık çıkardığı ya da Katolikleştirme faaliyetinde bulundukları bölgelere gönderilen fermanlarda Sakız hadisesine atıfta bulunmuş ya da Sultan Mustafa zamanında verilen fermanın tecdidi istenmiştir[213].

Bâbıâlî Katolik faaliyetleri ve mezhep değiştirme hadiselerinde tavrını İstanbul Ermeni Patriklerinin yanında yer alarak, hadiseyi millet sisteminin işleyişi çerçevesinde değerlendirmiştir[214]. Esasını zimmet hukukunun oluşturduğu millet sistemi, her milletin/cemaatin dinî inanç ve gelenekleri etrafında örgütlenmelerini ifade eder. Bu sistem içerisinde her millete inanç ve ibadet hürriyeti tanınmıştır. Ancak bu hürriyet diğer milletlerin özgürlük alanına müdahale etme hakkını tanımamaktadır. İnanç özgürlüğünün bir gereği olarak dinî mahiyet arz eden konularda kendilerine serbestiyet tanınmıştır. Gayrimüslimlere adlî ve hukukî mana da tanınan bu özgürlük ceza hususunda mevcut değildir. Bu minvalde Ermeni patriklerinin ceza yetkileri vardır. Ancak ceza gerektiren durumlarda yargılama ve verilecek ceza, şer'î mahkemelerde İslam hukukuna göre gerçekleşir. Yine söz konusu hürriyet etrafında şekillenen dinî mabedler ve eğitim müesseseleri belirli nizam çerçevesinde milletlere bırakılmıştır. Milletlerin can ve mal güvenlikleri devlet tarafından muhafaza edilirken buna mukabil gayrimüslimler de kendilerine düşen sorumlulukları yerine getirmekle mükelleftirler. Gayrimüslimlerin ödedikleri vergi söz konusu sorumluluklarından biridir. Bu hususta cemaatin ruhanî ve idarî amiri olan Patrikler devlet adına vergileri tahsil eder.

Millet sisteminin işleyişi hususundaki en önemli nokta asayiştir[215]. Patrikler sistemin asayişi, dolayısıyla devamı için en önemli kişilerdir. Devlet Patrik vasıtasıyla idaresi altındaki cemaati yönetmiş, gayrimüslimlerin yerine getirmeleri gereken sorumlulukları takip etmiştir. Patrikler ise kendisi ve kendi tarafından tayin ettiği idari yetkililerce milletin dinî, hukukî ve idarî ihtiyaçlarını gidermiştir.

---

[213] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 114-1, s. 93, hk. nr. 533, Evâsıt-ı Ş 1115/19-28 Aralık 1703.

[214] Kemal Beydilli, *II. Mahmud Döneminde Katolik Ermeni Cemaati ve Kilise'nin Tanınması (1830)*, s. 1.

[215] İlber Ortaylı, "Millet Sistemi", *DİA*, XXX, 69.

Osmanlı İmparatorluğu XVII. yüzyıldan itibaren artarak devam eden misyonerlik faaliyetleri ve mezhep değişikliklerini bu çerçevede değerlendirmiştir. Misyonerlik faaliyetleri ve mezhep değiştirme hadiseleri millet sisteminin işleyişindeki temel dengeleri derinden sarsmış neredeyse sistemin her alanına müdahale etmiştir. Artarak devam eden misyonerlik faaliyetleri neticesinde Gregoryen Ermeniler arasında Katolik bir cemaat oluşmaya başlamıştır. Söz konusu cemaat ile kadimî mezheplerine mensup Ermeniler arasında bir mücadele başlamıştır. Bu mücadelede sistemin devamı ve işleyişinde en önemli nokta olan asayiş, tümüyle bozularak yerini kargaşaya bırakmıştır. Asayişi sağlamakla mükellef olan patriğin yetkileri geçersiz kılınarak, idarî, hukukî yetkileri hiçe sayılmıştır. Katolik olan Ermeniler, dinî mabedlerinde Katolik âyini icra ederken, eğitim müesseselerinde Katolik mezhebine dair eğitim verilmeye başlanmıştır. Gregoryen Ermeniler, mezhep değiştirerek aynı zamanda devlet tarafından tayin edilen Patriklerin idari yetkisini dolayısıyla da İmparatorluğun hâkimiyetine karşı gelmiştir. Bu hiçbir şekilde kabul edilebilir bir durum olmadığı gibi devlet patrikten gelen istek ve şikâyetler doğrultusunda meselenin halli için tedbirler almaya yönelmiştir.

Bâbıâli, gayrimüslimler üzerinde artan misyonerlik faaliyetlerine karşılık, dinî cemaat liderlerinin yetkilerini artırarak misyonerlik faaliyetlerini azaltmaya çalıştı. Bu hususta aksama gösteren patrikleri görevden alarak yerlerine daha kararlı kimseleri getirdi. 1701 tarihli İstanbul Kaymakamı'na gönderilen emirle İstanbul Ermeni patriği olan Sahak Mahaldek'in Katolik faaliyetlere karşı yeterli tedbirleri almadığı ve müsamaha gösterdiği gerekçesiyle görevden alınarak Tersane-i Amire'de kürek cezasına çarptırılmıştır[216]. Öte yandan Katoliklerle mücadelesinde kararlı olan ve son derece sıkı tedbirler alan Avedik cemaat üyelerinin isteği doğrultusunda göreve getirildi. Avedik'in faaliyetlerinden rahatsız olan Fransa elçisi ve Katolik Ermeniler işbirliği ile Avedik'i azlettirdiler. Avedik'ten sonra İstanbul ve Kudüs Ermeni Patrikliği ayrı ayrı kişilere tevcih edildi. İstanbul Ermeni patriği Mardorus, Kudüs Ermeni Patriği ise Matyos isimli rahipler oldu[217]. Fakat söz konusu iki patrik de Katolik olmuşlar ve bu sebeple kürek cezasına çarptırılmışlardır. Görüldüğü üzere misyonerlik faaliyetlerinin etkisiyle cemaat içi disiplini sağlamakla mükellef patrikler dahi

[216] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 111, s. 645, hk. nr. 2291, Evâsıt-ı Ra 1113/15-25 Ağustos 1701; Ahmed Refik, ''Türkiye'de Katolik Propagandası'', s. 265.

[217] BOA, D.PSK, *Dosya Kısmı*, nr. 4/41, 29 L 1120/11 Ocak 1709; nr. 4/49, 16 Ca 1122/12 Ağustos 1710.

Katolik olmuşlardır. Mütemadiyen görevden alınma ve tayinlerle Ermeni cemaati içerisinde istikrarsız bir dönem yaşanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu tavrını ve tedbirlerini Ermeni patriklerinden gelen istek ve şikâyetler doğrultusunda tesis etmiştir. Ermeni patriklerinden misyonerlik faaliyetleri ve mezhep değişikliği hususunda oldukça çok sayıda arzuhal merkeze intikal eder. Patrikler arzuhallerini, sadrazama, Divân-ı hümâyûna ve bizzat padişaha sunabilir. Merkeze intikal eden arzuhallerin genel özelliklerinden biri mühürlü olmasıdır. Bu mühürler arzuhali gönderen Patriklerin şahsına ait olup kendi lisanlarıyla yine kendine ait bilgiler yer alır. Mühürler, İstanbul Ermen Patriği, Kudüs Ermeni Patriği, İstanbul Rum Patriği gibi yetkililere göre farklılık arz eder. Arzuhal merkeze intikal ettiği zaman sahihliği hususunda mühürlerinden başka muamelelere tabi tutulur. Bu durumu 1702 tarihli Patrik Avedik imzalı arzuhalde görebiliriz[218]. Arzuhal, "*Bu râhib kulları hâliyâ Ermeniyân üzerine İstanbul ve tevâbi'i patriklik ihsân olunup*" diyerek başlar. İstanbul patrikliğinin Avedik'in uhdesinde olduğu kalemden yapılan mukabele ile teyit edilir. Söz konusu kalem ise Piskoposluk Mukaatası Kalemi'dir. Bu kalemde tutulan defterlerde Patrik, marhasa gibi yetkililerin tayin ve azillerine dair kayıtlar mevcuttur. Avedik'in İstanbul patrikliği yetkisinde olduğu hususu "*Ermeniyân İstanbul ve tevâbi'i patrikliği sahib-i arzuhâl Avadik râhibin üzerinde mestûr ve mukayyeddir fermân sultanımındır*" şeklinde derkenar edilerek isteği doğrultusunda emir çıkar. Bâbıâlî'ye Katolik faaliyetlerin varlığı sadece patrikler tarafından gönderilen arzuhaller tarafından değil, marhasa[219], ehl-i zimmet reaya[220] tarafından da gönderilmiştir. Öte yandan kadılar da sorumluluk alanlarındaki karışıklıkları Bâbıâlî'ye iletmişlerdir[221].

Bâbıâlî, katolik rahiplerin ve mezhep değiştiren Ermenilerin ahali arasında çıkardığı karışıklıkların yerinde incelenmesi için söz konusu bölgelere mübaşir tayin ettiği görülür. Mübaşir tayin edilen kişi vali ya da kadı ile birlikte karışıklığın ya da şikâyetlerin geldiği bölgeye giderek incelemelerde bulunur. Yetkililer mezhep değiştiren Ermenilerin bilgilerini havi arz ve ilamı merkeze sunar. Bu hususta listede yer alan kişiler hakkında cezâi müeyyideler uygulanır. Mesela Tokat'ta Ermeniler üzerine marhasa tayin edilen Serkis adındaki rahip Bâbıâlî'ye arzuhal göndererek bölgesinde mezhep değiştiren Ermenilerin

[218] BOA, D.PSK, *Dosya Kısmı*, nr. 2/100, 18 Ra 1114/12 Ağustos 1702.

[219] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 115, s. 22, hk. nr. 70, Evâil-i S 1118/15-24 Mayıs 1706.

[220] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 115, s. 538, hk. nr. 2375, Evâil-i M 1120/23-31 Mart 1708; nr. 116, s. 58, hk. nr. 238, Evâhir-i Za 1120/2-12 Mart 1709.

[221] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 117, s. 6, hk. nr. 21, Evâil-i S 1112/18-27 Temmuz 1701.

çıkardıkları hadiselerden bahseder[222]. Arzuhale istinaden gönderilen fermanda Katolik olan Rum ve Ermenilerin rücu ederek tekrar Gregoryen mezhebine dönmeleri istenir. Ancak bu uyarıyı dikkate almayan ehl-i zimmet reayadan kimseler Frenk âyininde ısrar ederek, bölgede karışıklık meydana getirir. Gayrimüslimlerin söz konusu ısrarları üzere bölgeye mübaşir tayin edilir. Sivas valisine gönderilen emirde mübaşirle birlikte, karışıklık çıkaran gayrimüslimlerin kendi hallerinde olmaları için hareket etmeleri, karışıklık çıkaran kişilerin kalebend edilmeleri ve bu kişilerin isimlerinin merkeze iletmesi istenmiştir[223].

Aynı uygulamayı mezhep değiştirme hadiselerinin yaşandığı Sivas'ta görmekteyiz. Sivas kadısına gönderilen bir emirde, bölgede zuhur eden Katolik rahiplerin Sivas ve civarında gezerek ehl-i zimmet reayayı kendi mezheplerine döndürmek için çabaladıkları ifade edilmiştir[224]. Katolik rahiplerin faaliyetleri neticesinde mezhep değiştirme hadiseleri yaşanmış bu durum ise Ermeni cemaati içerisinde karışıklıkların çıkmasına neden olmuştur. *İhtilâli i'tidâle tahvîl* için Sivas'a merkezden mübaşir tayin edilmiştir. Bölgeye intikal eden mübaşir kadı ile birlikte bölgeyi teftiş ederek, bölgede seyahat eden Katolik rahip görülmesi halinde ya da tecdid-i mezhep eden kimselerin duyulması halinde yetkililere haber verilmesini istemişlerdir. Taşradaki Ermeniler arasında Katolik mezhebinin yayılmasında idarecilerin fırsattan istifade ederek para aldıkları muhtemeldir. Zira gönderilen fermanların çoğunda fermanın gönderildiği idarecilere bu hususta uyarı yapılmıştır[225]. Bu hususta herhangi bir suiistimalleri duyulduğu takdirde gereğinin yapılacağı da ifade edilmiştir.

Osmanlı topraklarındaki Katolik misyonerlik faaliyetleri ve mezhep değiştirme hadiseleriyle ilgili hukukî yargılamalar şer'i mahkemelerde kadı huzurunda ya da Kazasker divanlarında görülmüştür. Ayrıca belgelerde Divân-ı hümâyûn'a müracaat olunduysa da davaların buralarda görüldüğüne dair herhangi bir malumat yoktur. Reayı ifsad edici, ya da cemaat içerisinde genel düzeni bozan rahip, marhasa, karabaş veya sıradan gayrimüslimlerin davaları kadı vasıtasıyla görülmüştür. Bu hususta yargılamalar ve neticeleri yargılanan kişiler üzerine hüccet edilerek gerekli makamlara ilam edilir ve kararlar söz konusu ilamlara göre verilir. Belgelerde bu hususa dair örnekler mevcuttur. İstanbul Mahkemesi'nde görülen bir davada, Sulu Manastır Kilisesi'nde görevli olan Komidas veled-i Maruras, Papa Karabet veled-i Hanane(?) ve Papa Tavid veled-i Abraham, Papa Agop veled-i Haçador, Papa Matos

---

[222] BOA, *AE.SAMD.III*, nr. 176/17143, 29 R 1118/10 Ağustos 1706.

[223] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr.115, s. 82 hk. nr. 331, Evâhir-i R 1118/3-13 Haziran 1708.

[224] BOA, D.PSK, *Dosya kısmı* nr. 8/31, 1135/1722-1723.

[225] BOA, *Mühimme Defterleri,* nr. 112, s. 309, hk. nr. 1095, Evâhir-i Safer 1114/16-25 Temmuz 1702; nr. 114-1, nr. 114-1, s. 93, hk. nr. 533, Evâsıt-ı Ş 1115/19-28 Aralık 1703.

veled-i Artiyan ve Papa Matos veled-i Kirkor isimli papazlar altı nefer papazın "*kendi dinlerinden hurûc ve efrenc dinine dühûl*" ederek söz konusu kiliseye gelen Ermeni cemaatini Katolik mezhebine davet etmeleriyle suçlanmışlardır[226]. Bu durum hem ibadet için kiliseye gelen Ermeniler hem de kilisede görevli diğer papazlar arasında rahatsızlığa neden olmuştur. Mahkemede Sulu Manastır'daki diğer papazlar da hazır bulunarak bu altı kişinin sû-i hallerine şehadette bulunmuşlardır. Katolik olan bu altı kişi Katolik mezhebinden kendi mezheplerine dönmeleri için uyarılmış fakat bu uyarıları dikkate almamışlardır. Kiliseye gelen Ermenilere yönelik bu tür faaliyetleri devam ettiği için altı nefer papazdan ikisi haklarında verilen fermanla kürek çekme cezasına çarptırılırken diğer dördü ise firar etmişlerdir. Bunun yanı sıra Ruscuk'da oturan bir zımminin Katolik olma iddiasıyla yargılanmasının kadı huzurunda yapılması söz konusu davalarda yetkili mercinin şer'i mahkemeler olduğunu göstermektedir[227]. Buna göre Araboğlu Danobet adındaki zımmîden "Efrence mütâba'at eyledüğinden ma'dâ fâcir ve sâhib-i fitne olduğı" gerekçesiyle Ermeni taifesi şikâyetçi olmuştur. Bu ihbarla yakalanarak mübaşire teslim edilen Araboğlu kendisi için söylenen iddiaları etmiştir. İddiasının doğruluğu için Ruscuk'daki Müslüman ve Ermenilere sorulmasını ister. Mahkemede hem Müslüman hem de Ermeniler hazır bulunurlar ve söz konusu müşahitler Arapoğlu'nun Katolik olmadığını, salim zımmilerden olduğunu ifade etmişlerdir. Mahkemenin icra edildiği ve zımmînin masum olduğuna kanaat getirilen hüccet kadı tarafından Bâbıâlî'ye gönderildikten sonra Araboğlu serbest bırakılmıştır.

Belgelerde kazasker huzurunda görülen davalara dair de bilgiler mevcuttur. Rumeli Kazaskeri Mevlana Mahmud Efendi huzurunda görülen bir mahkemede Ermeniler, kendi içlerinden Sahak'ın patrik seçilmesi için taahhütte bulunmaktadırlar[228]. İstanbul, Galata, Üsküdar'da bulunan Ermeni kiliselerinde kadı tarafından tahrir olunan defterlerde isimleri yer alan papasları, beş nefer cemaat başları ve mekânları muayyen ihtiyarları, Sahak adındaki keşişin kendi içlerinden biri olduğu ifade ederek, bu zamana kadar âyinlerine muhalif bir hareketinin olmadığını öte yandan Frenk taifesiyle herhangi bir münasebeti ve ittifakının bulunmadığını ifade etmişlerdir. Ermeni kanaat önderleri yukarıda vasıflarını saydıkları Sahak'ın patrik seçilmesi için uygun bir kişi olduğunu, Patrik seçilmesi halinde onun sözünden dışarı çıkmayacaklarını ve şikâyet etmeyeceklerini söylerler. Öte yandan Sahak'ın

[226] BOA, *AE.SAMD.III,* nr.106/10504, 7 Z 1128/23 Ekim 1716.

[227] BOA, *İE.ADL*, nr. 8/94, 7 C 1118/17 Ağustos 1706.

[228] BOA, D.PSK, *Dosya Kısmı,* nr. 4/41, 29 L 1120/11 Ocak 1709; nr. 4/49, 16 Ca 1122/13 Temmuz 1710.

Frenk taifesiyle herhangi bir münasebeti duyulur veya Katolik âyinine göre hareket ettiği görülür ise her türlü cezaya razı olduklarını ifade etmişlerdir. Rumeli Kazaskeri Mevlana Mahmud Efendi huzurunda görülen bu mahkemede, Ermeni ihtiyarlarının beyanatları merkeze ilam olunmuş ve buna göre 11 Ocak 1709'da Sahak İstanbul Ermeni patrikliğine tayin edilmiştir. Bu hususta bir diğer örnek ise Ehron isimli zımmîdir. Ahron Bâbıâlî'ye sunduğu arzuhalinde daha önce yaşadığı bir hadiseden dolayı Kazasker huzurunda mürafaa olunduğunu belirtir[229].

Katolik olan Ermenileri eski mezheplerine döndürmek veya cemaat içerisinde daha fazla taraftar edinmeden bir şekilde haklarından gelinmek için talepler daha ziyade İstanbul Ermeni patriği tarafından Bâbıâlî'ye iletilmiştir. Patrikten gelen talep doğrultusunda Katolik olan Ermenilerin davaları kadı veya kazasker huzurunda görülür ve çeşitli cezalar verilmiştir. Cezanın verilmesi ve uygulanmasında yetkili olan makam Bâbıâlî'dir. Patrikler ise vaziyeti Bâbıâlî'ye aktaran aracı konumundadır. Cezanın icra edilmesi ise bölgedeki kadılar ve valiler tarafından gerçekleşmektedir. Bu hususta mezhep değiştiren Ermenilere yönelik, kalebend, küreke çekme, sürgün gibi cezaların verildiği görülmektedir.

Mezhep değiştiren Ermenilere uygulanan cezalardan biri kalebend etmedir. Bu cezanın oldukça sık uygulandığı görülür. Mezhep değiştirmenin yanın sıra kalebend cezasının gerektirecek suçlar, halka zulmetme, halk arasında karışıklık çıkarma, görevini kötüye kullanmadır[230]. Kalebend cezasını alan kişiler arasında Ermeni patrikeleri, ruhban sınıfından kimseler olduğu gibi sıradan Ermenilerin olduğu da görülür. Cezanın icrası için genellikle vali, kadı veya mollalara hüküm gönderilir. Kalebend edilen kişilerin tekrar serbest kalmaları için genellikle buna dair ikinci bir fermanın yetkilere gönderildiği görülür. Söz konusu cezada belirli bir müddet yoktur. Ceza alan kişinin ıslah-ı nefs eylediğine kanaat getirildiği zaman suçlu serbest bırakılır. Genellikle patrikler bu yönde bir arzhuhali Bâbıâlî'ye iletilir. Buna dair bir ferman ile serbest bırakılır. Diğer cezalarda olduğu gibi kalebend etme cezasında da istek Ermeni patriklerinden gelirken, cezanın verilmesi ve uygulanmasını Bâbıâlî gerçekleştirir. Ancak kimi zaman ehl-i zimmet reayanın da bu yönde şikâyetlerinin olduğu görülür. 1700'de İstanbul Ermeni Patriği Mihitar'ın isteği üzerine sabık Ermeni patriği Kıbrıs Magosa Kalesi'nde kalebend iken bir şekilde serbest kalarak İstanbul'a gelir[231]. Burada kendi halinde durmayan sabık patrik "*patrik olsam gerek*" diyerek halk arasında karışıklığa sebebiyet verir

---

[229] BOA, *AE.SAMD.III*, nr. 106/10504, 7 Z 1128/22 Kasım 1716.

[230] Kenan Macitoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi*, s. 229.

[231] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 111, s. 340, hk. nr. 1176, Evâsıt-ı M 1112/27 Haziran-7 Temmuz 1700.

ve tekrar Magosa Kalesi'ne kalebend edilmesi istenir. Bir başka hükümde, Halep kadısından gelen mektupta Halep'teki Süryani taifesinin Frenk rahipler vasıtasıyla Katolik olduklarını ve halkı bu yönde teşvik ettikleri belirtilir[232]. Bu kişiler arasında Halep Süryani patriği ve onun gibi mezhep değiştiren ahaliden kimseler mevcuttur. Halep valisi ve kadısını gönderilen hükümde gayrimüslimlerin teftiş edilmesi istenirken Halep Süryani patriği ve diğer kişilerin tutuklu bir şekilde Adana'ya gönderilerek Adana'a kalesinde kalebend edilmeleri istenmiştir. Aynı şekilde Ermeni patriği Avadik'in isteği doğrultusunda İzmir'de Ermeni taifesinden Arapoğlu Şahin'in mezhep değiştirerek bölgedeki Ermenileri ve çocuklarını bu yönde teşvik etmesi üzerine Rodos Kalesi'ne kalebend olunması istenmiştir[233]. Diğer bir hükümde ise Kudüs'de Katolik propaganda yapan Meldak'ın burada kalebend edilmesi istenmiştir[234]. Venedik'e giderek orada Katolik mezhebine dair ilim tahsil eden Pilos, daha sonra Tokat'a gelerek burada Sivaslı Agop ve Ovannes isimli papazlarla birlikte ahaliyi Katolik yapmak için çaba sarfederler. Bu kişiler söz konusu faaliyetlerinden dolayı Kemah Kalesi'ne kalebend edilmişlerdir[235].

Kalebend cezası ve diğer türlü cezalar genellikle mezhep değiştiren Ermenilere uygulanırken Niğbolu Kalesi'ne Marko Latin isimli Frenk bir rahip kalebend edilmiştir[236]. Katolik faaliyeti yürüten Frenkler genellikle faaliyet bölgelerinden ihraç edilirken, söz konusu hekimin Niğbolu Kalesi'ne kalebend edilmesi istisnadır.

Frenk ayinine *ittiba ve bâis-i ihtilal* olmalarından dolayı mezhep değiştiren Ermenilere verilen cezalardan biri de kürek çekme cezasıdır. Söz konusu ceza için suçluların Tersane-i Amire'ye gönderildiği görülür. Konu Kapudan Paşa'nın yetki sınırlarına girdiği için çıkan hükümlerde genel olarak ona hitap edilir. Bunun yanı sıra doğrudan bir donanma kaptanın gemisinde kürek çekme cezasının verildiği de görülür. Kürek cezasına çarptırılan birinin ne kadar sürede bu cezada kalacağı belli değildir. Kendi halinde olacağına kanaat getirildiği zaman serbest bırakılır. Serbest kalmaları için patriklerden bu yönde istek gelirken aynı zamanda ceza alan kişilerinde serbest bırakılmaları yönünde talepte bulundukları görülür. İstanbul kaymakamı ve Tersane kethüdasına gönderilen emirde, Edirne'de Katolik mezhebine geçerek karışıklığa neden olan Kirkor, Serkiz ve Hoseb isimli papazların Rumeli Kazaskeri

---

[232] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 112, s. 51, hk. nr. 140, Evâil-i Ca 1113/4-13 Ekim 1701.

[233] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 114-1, s. 661, hk. nr.2954, Evâsıt-ı B 1117/28 Ekim-7 Kasım 1705.

[234] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 114-1, s. 665, hk. nr. 2971, Evâsıt-ı B 1117/28 Ekim-7 Kasım 1705.

[235] BOA, C.ZB. nr.67/3321, 8 S 1135/18 Kasım 1722; *Kalebend Defterleri*, nr. 1, s. 19, Evâsıt-ı S 1135/20-30 Kasım 1722.

[236] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 117, s. 9, hk. nr. 38, Evâil-i Ra 1122/30 Nisan-9 Mayıs 1710.

Mevlana Seyyid Ali'nin ilamıyla küreğe çekilmek üzere Tersane-i Amire zindanına gönderildikleri ifade edilirken ıtlaklarına dair ferman sadır olmadıkça serbest bırakılmamaları istenmiştir[237]. İstanbul'daki Ermenileri Katolik mezhebine dâhil etmek kastıyla hareket eden Haçador'un küreğe çekilmek için Tersane zindanına habs olunması istenmiştir[238].

1702 tarihli bir hükümde ise kürek cezası alan üç nefer Ermeni papazının ıslah-ı nefs eyledikleri ifade edilerek serbest bırakılmalarına dair hüküm Donanma kaptanlarından Abdülfettah Paşa'ya gönderilmiştir[239]. Söz konusu ıtlak fermanı aynı zamanda kürek cezası aldıkları ilk hükmün üzerine de şerh edilmiştir. Ancak serbest kalan papazların tekrar kürek çekmek için Tersane-i Amire'ye gönderilmelerine dair bir hüküm sadır olmuştur[240]. Buna mukabil söz konusu hükümdeki ceza icra edilememiştir. Zira 1702 tarihinde Kaymakam Paşa'ya gönderilen hükümde tekrar küreğe konulmak üzere haklarında ferman çıkan üç kişinin firar ederek gizlendikleri ifade edilmiş, bu kişilerin bulundukları yerde yakalanarak habs olunmaları istenmiştir[241]. Kürek cezasına çarptırılan suçluların ıslah-ı nefs ettiklerine kanaat getirildiği takdirde serbest bırakıldıkları görülür. Bu kanaata sahip olan kişi ise patriklerdir. Bunun yanında cezalıların şahsi olarak da ıtlaklarına müsaade buyrulmasına dair talepte bulundukları görülmektedir. 1705 tarihli bir hükümde âyin-i Efrence intihallerinden dolayı Tersane'de kürek cezasına çarptırılan Erkin ve Ebrahim adlı zımmiler şahsî olarak ıtlaklarını talep etmişlerdir[242]. Kürek cezasına dair bir başka hükümde ise Sakızlı zımmilerden bazılarının mezhep değiştirdikleri ifade edilirken bu kişilerin derya emirlerinden Abdurrahman'ın sefinesinde kürek cezasına çarptırılmaları istenmiştir[243].

Patrikler tarafından verilmesi istenen cezalardan bir diğeri ise sürgündür. Mezhep değiştirerek karışıklığa sebep olan Ermeniler bulundukları bölgelerden başka bölgelere sürgün edilerek karışıklık çıkan bölgede tekrar asayişin sağlanacağı düşünülmüştür. Sürgün bir nevi disiplin cezası mahiyetindedir. Sürgüne gönderilen kişilerin cezaya sebebiyet veren hal ve hareketlerinden pişman olarak disipline gireceği düşünülür. Söz konusu ceza genellikle patrikler tarafından istenirken, cezalıların sürgün müddetini bitiren istek yine patrikten

---

237 BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 111, s. 613, hk. nr. 2150, Evâhir-i M 1113/27 Haziran-7 Temmuz 1701.

238 BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 111, s. 636, hk. nr. 2258, Evâsıt-ı S 1113/17-27 Temmuz 1701.

239 BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 112, s. 233, hk. nr. 833, Evâhir-i Z 1113/18-28 Nisan 1702.

240 BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 112, s. 270, hk. nr. 975, Evâhir-i M 1114/16-26 Haziran 1702.

241 BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 112, s. 316, hk. nr. 1141, Evâhir-i Ra 1114/14-24 Ağustos 1702.

242 BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 114, s. 118, hk. nr. 503, Evâsıt-ı Z 1114/28 Mart-7 Nisan 1703.

243 BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 114-1, s. 652, hk. nr. 2912, Evâhir-i C 1117/9-18 Ekim 1705.

gelmektedir. Sürgün cezasına çarptırılanlardan ıslah olduğuna kanaat getirilenlerin daha sonra tekrar patrik vasıtasıyla affolunacağı patriğe verilen haklardan biri olarak patriklik beratında yer alır. Zira buna aykırı durumlarda patrik görev ve yetkilerine dışarıdan herhangi bir müdahalede bulunulmaması için Bâbıâlî'ye müracaat eder. Bu cezaya sebep teşkil eden suçlar arasında mezhep değişikliğinin yanı sıra bölgede nizamı bozarak ahali arasında karışıklık çıkarmak, mal-ı miriye zarar getirmek, ayine muhalif şeyler ihdas etmek gibi suçlar vardır. Söz konusu cezaların yaptırımı için genellik hükümler kadı ve mollalara hitaben çıkmaktadır. 1700 tarihli İstanbul mollası ve Üsküdar naibine gönderilen emirde Ermeni papazlarından Turus'un hizmetkârıyla birlikte İstanbul ve Üsküdar'daki Ermeni kiliselerini gezerek taife arasında karışıklık çıkardığı, âyin-i batıllarına muhalif şeyler ihdas ettiği belirtilmiştir[244]. Bu sebeplerden dolayı Turus'un Ermeniler arasından ihraç edilerek İznikmid tarafına sürülmüştür.

1705 tarihli bir hükümde İstanbul Ermeni patriği Avedik'e iftira atarak Ermeniler arasında huzursuzluk çıkaran ve Ermeniler arasına Frenk taifesini karıştıran altı Ermeninin cemaat içerisinden ihraç edilerek Avrad Adası'na sürgün edilmeleri istenmiştir[245]. Bir sonraki Seddülbahir Kalesi dizdarına gönderilen hükümde ise söz konusu Ermenilerden beşinin Avrad Adası'na götürecek uygun bir sefine bulunamadığı için Seddülbahir Kalesi'nde kalebend olunmaları istenmiştir[246]. Altı nefer zımmîden Arabet ve Mardurus nam iki nefer zımmiler ıslah-ı nefs eyledikleri gerekçesiyle serbest bırakılmıştır[247]. Ancak aynı tahrik edici hareketlerini devam ettirmeleri halin bu kez Tersane'ye gönderilecekleri belirtilmiştir. Kalan üç Ermeni ise daha sonra gönderilen bir emirle serbest bırakılmıştır. Aynı şekilde İstanbul ve Kudüs Ermeni patriği Sahak'ın isteği üzerine mezhep değiştirerek halk arasında karışıklık çıkaran Serkiz Rodos Adası'na sürgün edilmiştir[248].

Mezhep değiştiren suçlulara kalebend, kürek çekme, sürgün, manastırbend gibi cezaların verilmesindeki amaç kişilerin ıslah-ı nefs eyleyerek cezaya sebep teşkil eden hareketlerinden dönmeleridir. Ceza alan suçluların serbest bırakılması genelde patrik tarafından ıtlak olunmalarına dair istek geldiğinde gerçekleşmektedir. Ancak bu durumun istisnaları da vardır. Söz konusu istek için suçlularında ıtlak olunmalarına dair kayıtlar

[244] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 111, s. 258, hk. nr. 904, Evâsıt-ı N 1111/1-11 Mart 1700.

[245] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 114-1, s. 622, hk. nr. 2778, Evâil-i Ca 1117/20-29 Eylül 1705.

[246] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 114-1, s. 622, hk. nr. 2779, Evâil-i Ca 1117/20-29 Eylül 1705.

[247] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 114-1, s. 652, hk. nr. 2909, Evâsıt-ı C 1117/29 Eylül-9 Ekim 1705.

[248] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 117, s. 41, hk. nr. 166, Evâhir-i Ş 1122/14-23 Ekim 1710.

mevcuttur[249]. Ceza alan kişilerin serbest kalmalarında akrabalarının da teşebbüste bulundukları görülmüştür[250]. Serbest kalma hususunda hükümlülerin sağlık durumları da etkili olmuştur. Nitekim 1714'de İstanbul Ermeni patriği Ovannes'in arzuhaline istinaden Samsun kalesi dizdarına gönderilen emirde buna dair bilgiler mevcuttur[251]. Samsun Kalesi'nde kalebend olan Mikail hasta ve yatalak olmasından dolayı serbest olunması talep edilmiş. Keyfiyeti cemaatbaşlarına sorulduktan sonra kefalet ile serbest bırakılmıştır. Aynı zamanda ceza alan kişilerin nizamı bozacak herhangi bir hareketten kaçınacaklarına dair taahhüt vererek serbest kalmaları da söz konusudur. İstanbul Ermeni Patriği olan Ovannes, Devlete sunduğu bir arzuhalinde Katolik olan rahip Abraham'ın faaliyetlerinden bahsetmektedir[252]. Söz konusu rahibin Katolik olmak ve Gregoryen mezhebine mensup Ermenileri de Katolik yapma çabaları ilk değildir. Zira belgede tarih vermese de İstanbul Ermeni patriğinin bu şikâyetinden önce de Rahip Abraham'ın Katolik propaganda faaliyetine değinilmiştir. Buna göre Katolik olmak ve Ermeniler arasında da bu türlü faaliyette bulunmaktan dolayı bir defa Tersane'de kürek cezasına çarptırılmış, başka bir seferinde ise Avrad Adası'nda cezirebend edilmiştir. Bir müddet Avrad Adası'da cezibend olarak kalan Abraham "*ıslah-ı nefs eyledim*" diyerek ve âyinlerine muhalif herhangi bir hareketten de kaçınacağını ifade ederek serbest bırakılmıştır. Ayrıca bundan sonra Kudüs'teki Ermeni manastırlarında ikamet edeceğini taahhüt etmiştir. Fakat rahip Abraham ne Katolik mezhebinden geri dönmüş, ne de taahhüdü üzere Kudüs'e gitmiştir. Aksine Trablusşam'daki Maratonyos(?) isimli kiliseye giderek burada da önceden olduğu gibi Katolik ayin icra etmeye ve faaliyet yürütmeye başlamıştır. Abraham'ın söz konusu faaliyetleri ve önceki taahhüdünü yerine getirmemesi hasebiyle yakalanıp tekrar Avrad Adası'na gönderilmesine fakat bu kez kalebend edilmesi için Trablusşam Valisi ve Avrad Adası dizdarına emir gönderilmiştir.

Katolik olanlara uygulanan diğer bir ceza ise nezir akçesi eda etme cezasıdır[253]. Frengistan'a giderek İstanbul'a ruhbanlık iddiasıyla dönen Ovannes, Gregoryen mezhebine mensup kadın ve erkek Ermenileri katolikleştirmek için faaliyet göstermiştir. Söz konusu faaliyetleri neticesinde Ermeniler arasındakarışıklık çıkmış ve konu resmi makamlara intikal

---

[249] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 117, s. 15, hk. nr. 65, Evâil-i R 1122/30 Mayıs-8 Haziran 1710.

[250] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 115, s. 37, hk. nr. 131, Evâhir-i S 1118/3-12 Haziran 1708.

[251] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 122, s. 10, hk. nr. 39, Evâil-i Ca 1126/15 Mayıs-24 Mayıs 1714.

[252] BOA, *Kalebend Defterleri*, nr.1, s.141, Evâhir-i B 1135/26 Nisan-6 Mayıs 1723.

[253] BOA, *YB.(04)* nr. 4/75, 7 M 1143/23 Temmuz 1730; söz konusu cezanın uygulanışı hususunda diğer bir örnek için bk. *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi, Üsküdar Şeriye Sicili, 84 Numaralı Sicil*, (H.999-1000/1590-1591), haz. Rıfat Günalan, ed. Coşkun Yılmaz, 2010 İstanbul, s. 597

etmiştir. Ovannes Katolik olmak ve halkı da bu yönde tahrik etmek gerekçesiyle Mora kalesine gönderilerek burada kalebend edilmiştir. Ovannes'in burada ne kadar kalebend kaldığına dair bir bilgi mevcut değildir. Fakat fazla kalmadığı da aşikadır. Zira bir yolunu bularak serbest kalan Ovannes daha sonra Galata'da '*'Dört Yol Ağzı nam mahalde*'' ikamet etmeye başlamıştır. Mezkûr mahalde Ermeni ayinine aykırı olarak Katolik ayin gerçekleştirdiği ev ve dükkân ihdas ederek hem Katolik olan Ermenilerle ayin gerçekleştirmiş hem de Gregoryen Ermeniler arasında Katolik faaliyet yürütmüştür. Ovannes'in bu faaliyetleri Ermeniler arasında gün geçtikçe artarak karışıklığa neden olmuştur. Dolayısıyla tekrar ele geçirilen Ovannes yetkililere ''*fî-mâ-ba'd İstanbul ve Galata ve Üsküdar ve havâlilerinde durmayup ve bulunmayup vilâyet-i şarkîde medine-i Revân'da ziyâretgâhımız olan Üç Kilise'ye azîmet ve anda meks-i iram ideyim eğer târihce-i hüccetden otuz günü mürûrundan sonra bu diyârda bulunursam cânib-i mîrîye malımdan iki bin guruş virmek üzere nezirim olsun*'' diyerek taahhütte bulunmuştur. Ovannes'in taahhüdü ise Mahmud Paşa Mahkemesi'nde tescil edilmiştir. Söz konusu taahhüde göre Ovannes, 13 Zilhicce 1142/29 Haziran 1730'dan itibaren otuz gün sonra İstanbul, Galata veya Üsküdar'da bulunması halinde nezir akçesi tahsil edilecektir. Dönemin İstanbul Ermeni Patriği, Katolik faaliyet yürüten Ovannes'in taahhüdünün takipçisi olunması için İstanbul, Galata, Üsküdar ve Eyüp kadılarına, ilaveten Galata Voyvodası'na emir gönderilmesini istemiştir. Tüm bu bilgileri muhtevi Patrik imzalı arzuhal mali konuları da içerdiğinden Defterdardan görüş istenmiştir. Defterdar yukarıdaki bilgileri özetledikten sonra Ovannes'in taahhüt ettiği iki bin guruş nezir akçesini kabulünü beyan ettiği hüccetin baş muhasebeye kayıt olunmasını ve yukarında zikr edilen kadılara hitaben emr-i şerif yazılmasına havi ilamını Sadrazama sunmuştur. Bu görüş doğrultusunda hüccetin baş muhasebeye kayıt olunması ve emir yazılması istenmiştir.

Katoliklere dair genel cezaların yanında propaganda yöntemlerini önlemeye yönelik adımlar da atılmıştır. Ermeniler arasında Katolik mezhebine dair kitap yayımı yapan matbaaların kapatılmalarına dair emirler çıkmıştır. İstanbul Kaymakamı'na gönderilen hükümde, İstanbul'da Galata'da iki yerde ve Valide Hanı'nda, Ermeniler'in kitaplarını değiştirip, yeni ilaveler yaparak cemaatin arasında yayarak ihtilal ve nifaka sebep olan kişilerin yakalanarak hapsedilmesi ve durumun arz edilmesi istenmiştir[254]. İstanbul Kaymakamı'na gönderilen müteakip hükümde İstanbul'da Sulu Manastır'da Ermeni rahiplerinden Ermeniler'in mezheplerini Frenk mezhebine değiştirmek için faaliyet gösteren

---

[254] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 111, s. 636, hk. nr. 2259, Evâsıt-ı S 1113/17-27 Temmuz 1701; Ahmed Refik, "Türkiye'de Katolik Propagandası", s. 265

Haçador isimli rahibin yakalanıp, küreğe konulmak üzere Tersane-i Âmire zindanına hapsedilmesi istenmiştir[255]. Öte yandan Ermeni kitaplarını değiştirip, bazı ilaveler yaparak yeniden basarak Ermeni taifesinin arasına yayan müfsitlerin de yakalanması emredilmiştir. Ancak Haçador'un firar ettiği belirtilirken muhtemel kaçış yerleri olarak görülen Valide ve Vezir Hanları'nın teftiş edilmesi istenmiştir. İstanbul Kaymakamı daha önce değiştirilmiş kitapların Avrupa'dan geldiğini ve onlara uyan kişilerin vasıtasıyla satıldığını ifade etmiştir. Gelen emirde Tahrif edilmiş kitap basanları gerek Valide ve Vezir hanlarında, gerekse diğer yerlerde her nerede bu şekilde matbaacı varsa teftiş edilip, matbaa aletlerinin yakılıp, dükkânlarının kapatılması istenmiştir. Son olarak söz konusu kişilerin bundan sonra da kitap basarlarsa hapsedilip, isimlerinin arz edilmesi istenmiştir.

XVIII. yüzyıldan itibaren misyonerlik faaliyetlerinin Osmanlı topraklarında Ermenilerin bulunduğu her bölgeye yayıldığı görülür. Fransa'nın himayesinde olan misyonerler propaganda faaliyetlerini yoğunlaştırarak çeşitli kılıklarda Osmanlı coğrafyasında seyahat ederler. Bu kişilerin faaliyetlerine dair merkeze çok sayıda şikâyet gelse de söz konusu himayeden dolayı herhangi bir cezai yaptırım uygulanmamıştır. Zira Fransa'ya verilen imtiyazlar bu husustaki en büyük engellerden biridir. Misyonerlerin bu faaliyetlerini önlemeleri için bölge kadı ve valilerine emirler gönderilir. Aynı şekilde Basra[256], Bağdad[257], ve Erzurum[258] vali ve kadılarına da hükümler gönderilmiştir. Hükümlerin ihtiva ettiği bilgiler neredeyse aynıdır. Söz konusu şehir ve civarlarında daha önce Efrenc ruhban ya da tabipleri yokken son zamanlarda yapılan teftişlerde ortaya çıktıkları ve bölgede ikamet ettikleri görüşmüştür. Ayrıca makul olmayan hareketler sergiledikleri de ifade edilmiştir. Makul olmayan hareketlerden kasıt ise ehl-i zimmet reayayı kadimi mezheplerinden döndürerek Frenk ayinine dâhil etme çabalarıdır. Gönderilen hükümlerde misyonerlerin hareketlerinin son bulması ifade edilmiştir. Üç hükümde vurgulanan ortak nokta ise Basra, Bağdad ve Erzurum'da Katolik rahip ya da tabip bulunmasının kadime ve ahidnâme-i hümâyûna aykırı olduğudur. Söz konusu vali ve kadılara gönderilen bu emirlerde misyonerlerin emnen ve salimen def edilmeleri istenmiştir. Ayrıca emirleri yerine getirilirken dikkatli olunması, misyonerlerin can ve mallarına zarar verilmemesi istenmiştir.

---

[255] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr.111, s. 643, hk. nr. 2281, Evâhir-i Ra 1113/25 Ağustos-4 Eylül 1701; Ahmed Refik, "Türkiye'de Katolik Propagandası", s. 265.

[256] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 112, s. 407, hk. nr. 1461, Evâil-i B 1114/21-30 Kasım 1702.

[257] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 112, s. 407, hk. nr. 1462, Evâil-i B 1114/21-30 Kasım 1702.

[258] BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 112, s. 407, hk. nr. 1463, Evâil-i B 1114/21-30 Kasım 1702.

İstanbul Ermeni Patriği Agop'un arzuhalinde Katolik olan Ermenilerin mevcut Katolik kiliselerine gittiklerini bildirerek, bu kişilerin "*Elbette bir vakitte Devlet-i Aliyye'ye bir hıyânetleri zuhûr ideceği emr-i mukarrer olmağla akıbet-i zararları her yere sirayet edecektir*" diyerek Bâbıâlî'yi olası bir ihanet için uyarmış, Katolik olan Ermenilerin söz konusu kiliselere gitmelerinin yasaklanmasını istemiştir[259]. Agop'un bu arzuhaline mukabil sadrazam ahidnâme-i hümâyûnda Fransa'ya Ermenilerin Katolik kiliselerine gitmelerinde serbest olduklarını gösteren herhangi bir maddenin olup olmadığının derkenâr edilmesini ister. Bu hususta geriye dönük yapılan inceleme sonucu şöyle ifade edilmiştir: "*Ermeni reâyâsının Efrenc kiliselerine varmalarını hâvî ruhsat virildüği Francaluya virilen ahidnâme-i hümayunda bir nesne bulunmamıştır. ...*" Görüldüğü üzere Fransa'ya verilen imtiyazlarda Ermenilerin Katolik kiliselerine gitmeleri yönünde bir iznin olmadığı ortaya çıkarılmıştır.

XVIII. yüzyılın ilk yıllarından itibaren geç de olsa tehlikeyi farkeden Osmanlı İmparatorluğu, Katolik mezhebinin Gregoryen Ermeniler arasında yayılmasını ve misyonerlik faaliyetlerini önlemek için tedbirler almaya başlamıştır. Ancak alınan tedbirler istenen neticeyi vermemiştir. Bundan sonra Katolik olan Ermenilere çeşitli cezalar verilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu güçlü olduğu dönemlerde Avrupalı devletlerin iç meselesine karışmasına fırsat vermemiştir. Ancak II. Viyana bozgunu ve ardından yaşanan hezimetler, söz konusu devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun iç meselelerine müdahalesi için uygun zemini hazırlamıştır. Ayriyeten İmparatorluk XVIII. yüzyılın ilk yarısında uzun ve yoğun bir savaş dönemi geçirmiştir. Bu durumdan istifade eden devletler Katolik misyonerlerin daha iyi şartlarda faaliyetlerini sürdürmeleri için önemli ayrıcalıklar elde etmiştir. Katolik Avrupalı devletlerin himayesinde yoğunlaşan ve sistematik bir şekilde sürdürülen misyonerlik faaliyetleri bir müddet sonra önü alınamaz bir hale gelmiştir. Bâbıâlî'nin tedbir ve cezalarına Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Katolik Ermeni sayısının giderek artmış, 1830'da Katolik bir Ermeni cemaatinin varlığı resmen tanınmıştır.

---

[259] BOA, *AE.SMHD.I*, nr. 105/7493, 25 M 1157/10 Mart 1744.

2. Ermeni Patriklerinin Tavrı ve Alınan Tedbirler

Ermeni patriklerinin, mezhep değiştiren Ermenilere ve misyonerlik faaliyetlerine yönelik tavır ve tutumlarının anlaşılabilmesi için öncelikle sahip oldukları yetkilerin bilinmesi gerekir. Patrik seçimleri genel olarak altı cemaat adıyla anılan Ermeni cemaat önderlerinin belirdiği ismin padişah tarafından onaylanmasıyla gerçekleşir. Fakat öne sürülen isim ancak bir tavsiye niteliğinde olup padişah onayıyla resmiyet kazanır. Göreve gelecek kişiler pişkeş adı altında belirli bir parayı hazineye teslim ettikten sonra berat almaya hak kazanırlar. Bu şekilde patrik atamaları resmileşir[260]. Söz konusu beratlar patrik adaylarının vasıflarına dikkat çekerken aynı zamanda patriklerin Ermeni cemaati üzerindeki yetkilerini de ihtiva eder[261]. Buna göre genel olarak patrik adaylarının ayin yönetmeye kâdir, âyine muhalif hareket etmeyen, cemaat içerisinde muteber ve mutemed kimse olmalarına dikkat çekilmiştir. Öte yandan patriklerin yetkilerini idarî, hukukî, malî ve cezâi olarak tasnif etmek mümkündür.

Patrikler cemaat içerisinde idarî bir amir olarak sorumlulukları altındaki ruhbanların tayin ve azillerinden sorumlu mercidir. Ayin yönetecek seviyede olmayan[262], görevini kötüye kullanarak ahaliye zulm eden[263], görevi hak etmediği düşünülen[264], sorumluluklarını yerine getirmeyen[265] kişileri azlederek yerlerine müstehak olan kişileri tayin eder. Bunun yanında herhangi bir sebepten dolayı boş kalan bölgelere de atama gerçekleştirir[266]. Bu işlem genellikle şöyle gerçekleşir. Patrikler azl veya tayin hususundaki mühürlü arzuhallerini Bâbâli'nin onayına sunar. Ekseriyetle de Patrik'in isteği doğrultusunda karar çıkar.

Ermeni cemaati içerisinde evlenme, boşanma, defin işlemleri, miras gibi hadiseler patrik ve patriğin yetki verdiği kişilerin uhdesindedir. 1705 tarihli ve Ermeni patriği Mardurus imzalı bir arzuhal, cemaat içerisindeki söz konusu hukukî meselelerin işleyişine dair bilgiler verir[267]. Buna göre cemaat içerisinde evlenmek ya da boşanmak isteyen kişilerin muhatabı

---

260 Pişkeş hakkında bkz. Filiz Karaca, "Pişkeş", *DİA*, XXXIV, 294-296.

261 Ermeni patriklerinin görevlerini XVIII. yüzyıl ve XIX. yüzyılın ilk yarısında verilen patriklik fermanlarına göre değerlendiren çalışma için bk. Canan Seyfeli, *İstanbul Ermeni Patrikliği*, s. 86-89.

262 BOA, D.PSK, *Dosya kısmı*, nr. 1/183, 1111/1699-1700.

263 BOA, D.PSK, *Dosya kısmı*, nr. 1/186, 17 N 1111/8 Mart 1700, nr. 3/88, 20 Ra 1117/11 Ağustos 1705, nr. 5/11, 12 C 1126/25 Haziran 1714.

264 BOA, D.PSK, *Dosya kısmı*, nr. 2/58, 11 Za 1113/9 Nisan 1702.

265 BOA, D.PSK, *Dosya kısmı*, nr. 2/119, 19 N 1114/6 Şubat 1703.

266 BOA, D.PSK, *Dosya kısmı*, nr. 4/15, 2 Ş 1117/19 Kasım 1705.

267 BOA, D.PSK, *Dosya kısmı*, nr. 3/150, 11 M 1118/5 Mayıs 1705.

patrik veya patriğin bu iş için görevlendirdikleri marhasadır. Aynı şekilde marhasaların görevlendirdiği papazlar da nikah kıyabilir. Ölen Ermenilerin defin işlemlerindeki durum da aynı şekildedir. Ermeniler söz konusu işleyişe aykırı olarak evlenme, boşanma, defin gibi işlemleri için âyin-i erkânları üzere Patrik veya cemaat içerisindeki diğer yetkililere değil, vilayet kadılarına, naiplere ve mahalle imamlarına başvurdukları görülür[268]. Ermenilerin bu şekilde hareket etmelerinde bazı avantajlar mevcuttur. Buna göre Ermeniler kendi mezheplerine göre en fazla üç defa evlenebilirler[269]. Buna mukabil Ermeniler evlenme ya da boşanma işlemlerinde kadı, naip ve mahalle imamlarına başvurarak üçten fazla evlilik gerçekleştirebilir. Ermenilerin bu şekilde hareket etmeleri patrik[270], rahip[271] gibi yetkililerin şikâyetlerine konu olurken öte yandan sıradan Ermeni cemaati de bu husustaki şikâyetlerini Bâbıâlî'ye iletmişlerdir[272]. Gelen şikâyetler üzerine Bâbıâlî ehl-i örfün gayrimüslimlerin yetki ve sorumluluk alanına müdahale etmesini yasaklamıştır. Devlet, evlilik, boşanma, defin gibi işlemlerde Patriği tek müracaat yeri olarak göstererek onların cemaat üzerindeki otoritesini artırmayı amaçlamıştır. Patriklerin mirasa dair yetkilere olsa da cemaatin bu hususta daha ziyade kadıya başvurdukları görülmüştür[273].

Patriklerin cemaat üzerinde malî yetkileri de mevcuttur. Patrikler göreve gelmek için ödedikleri pişkeş haricinde yılda bir defa olmak üzere vergi öderler[274]. Vergiyi ise Ermeni cemaatinden tahsil ederler. Ayrıca söz konusu vergi için reayadan para toplamak veya tahsil etmek için devlet tarafından izin almaları gerekir. Yılda bir sefer muharremden muharreme ödenen bu paraları toplamak için devletten dört kıta ferman talep olunur. Verilen ferman mukabilinde patrik tarafından görevlendirilen kişiler söz konusu vergiyi toplamak için Osmanlı coğrafyasında dağınık halde bulunan Ermenilerden paraları tahsil ederler. Öte yandan patrikler kilise vakıflarına ait olan mera, tarla, bağ, bahçe, değirmen gibi mülklerin muhafazasına ve dışarıdan müdahalesine özen gösterir, herhangi bir müdahale de ise devletten ferman isterler[275].

---

[268] BOA, D.PSK, *Dosya kısmı,* nr. 2/62, 24 Za 1113/22 Nisan 1702.

[269] M. Macit Kenanoğlu, Osmanlı Millet Sistemi, s. 246.

[270] BOA, D.PSK, *Dosya kısmı,* nr. 1/95, 11 B 1090/18 Ağustos 1679.

[271] BOA, D.PSK, *Dosya kısmı,* nr. 5/150, 20 B 1129/30 Haziran 1717.

[272] BOA, D.PSK, *Dosya kısmı,* nr. 3/108, 5 Ş 1117/22 Kasım 1705.

[273] M. Macit Kenanoğlu, Osmanlı Millet Sistemi, s. 246.

[274] BOA, D.PSK, *Dosya kısmı,* nr. 3/123, 27 N 1117/12 Ocak 1706.

[275] BOA, D.PSK, *Dosya kısmı,* nr. 2/53, 1114/1702-1703.

Osmanlı İmparatorluğu'nda zımmî statüsünde yaşayan gayrimüslimler İmparatorluğun yargı ve hukuk sistemine tabidirler. Yukarıda görüldüğü gibi kendilerine verilen inanç özgürlüğünün bir gereği olarak dinî mahiyet arz eden konularda kendilerine serbestiyet tanınmıştır. Gayrimüslimlere adlî ve hukukî mana da tanınan bu özgürlük ceza hususunda mevcut değildir. Bu minvalde Ermeni patriklerinin ceza yetkileri vardır. Fakat ceza gerektiren durumlarda yargılama ve verilecek ceza şer'i mahkemelerde İslam hukukuna göre gerçekleşir. Başka bir ifadeyle Ermeni cemaati içerisinden bir kişi kendi dinlerine göre suç teşkil edecek bir fiil işlese bile bu durum kadı huzurunda görüşülür, verilecek cezalarda İslam hukuku temel alınır. Ermeni patriklerinin ceza yetkilerini bu şekilde değerlendirmek gerekir. Ermeni cemaati üzerinde tek otorite olarak görünen patrikler cemaat içi disiplini sağlamakla mükelleftirler. Bu husustaki diğer mükellefiyeti ise suç teşkil eden bir hadiseyi yalnız yetkililere bildirmeleridir. Bu manada Patrikler insiyatif sahibi olmayıp aracı konumdadırlar. Ceza gerektirecek bir hadiseyi devlete aktarır, uygun görüldüğü takdirde onaylanarak ceza resmiyet kazanır.

Yukarıda zikredilen idarî, hukukî, malî ve cezaî yetkilere haiz olan Ermeni patriği söz konusu yetkilerini 1700-1740 yılları arasındaki misyonerlik faaliyetleri neticesinde mezhep değiştiren Ermenilere karşı kullanmıştır. Patriklerin tutumu, misyonerlik faaliyetlerinin seyri ve mezhep değiştiren Ermenilerin sayısındaki artışa göre değişmiştir. Burada önemli bir husus olarak göze çarpan nokta ise şudur: Gregoryen Ermeni cemaati arasında Katolik propaganda amaçlı faaliyet gösteren kişiler ilk olarak Avrupa'dan gelen rahiplerdir. Patrikler bu kişilere karşı herhangi bir cezaî yaptırımı söz konusu değildir. Ancak söz konusu rahiplerin faaliyetleri neticesinde Gregoryen Ermeni cemaatinden ayırılarak Katolik olup, cemaat arasında Katolik propaganda faaliyeti içerisine giren Ermenilere patriklerin müdahalesi söz konusudur.

Ermeni patriklerinin Gregoryen Ermeni cemaatini Katolik propagandaya karşı muhafaza aşamalarını şu şekilde sıralayabiliriz.

- I. Aşama: Gregoryen Ermenileri Katolik propagandaya karşı muhafaza ederek cemaat disiplinini sağlamak
- II. Aşama: Misyonerlik faaliyetleri neticesinde mezhep değiştirerek Katolik olan Ermenileri zor kullanmadan tekrar eski mezheplerine geri dönmelerini sağlamak
- III. Aşama: Katolik olan Ermenilere karşı çeşitli yaptırımlar uygulayarak eski mezheplerine geri dönmelerini sağlamak
- IV. Aşama: Katolik olarak cemaat içerisinde faaliyet gösteren Ermenileri cemaat içerisinden ihraç etmek.

Mezhep değişikliğinde bu şekilde aşamalı bir yol takip edilmesinde belirleyici taraf Ermeni patriklerinden ziyade misyonerlik faaliyetleri olmuştur. Zira alınan tedbirler ve planlı değil tepkiseldir. Patrikler ilk aşama olarak Katolik mezhebinin cemaat üyelerine sirayet etmesini istemezken, misyonerlerin etkili yöntemleri buna müsaade etmemiştir. Zamanla Katolik mezhebi Ermeni cemaati arasında yayılmaya başlamıştır. İlk aşamada başarılı olamayan Patrikler bir sonraki aşama olarak mevcut cemaati muhafaza ederek Katolik olan Ermenilere tekrar Gregoryen mezhebine döndürmeyi hedeflemiş ve bu yönde hareket etmiştir. Fakat ilk aşamada olduğu gibi bu hareketleri de akim kalmıştır. Cemaat içerisinde Katolik nüfusun giderek artmaya başlaması Patriklerin, misyonerlik faaliyetlerine ve mezhep değiştiren Ermenilere karşı tavrında değişikliği gitmesine neden olmuştur. Suç teşkil eden hareketin mahiyetine göre farklı cezalar talep eden Patrikler, son olarak Katolik olan Ermenileri cemaat içerisinden ihraç etmeye başlamıştır. Zamanla oluşan Katolik Ermeni cemaati ile Gregoryen Ermeni cemaati ile mücadeleye girişmiştir.

Ermeni patrikleri misyonerlerle ve mezhep değiştiren Ermenilerle mücadelesindeki gücü Osmanlı İmparatorluğu'ndan alır. Patrikler şikâyet veya isteklerine dair bilgileri muhtevi mühürlü arzuhallerini sadrazama ya da padişaha iletirler. Aynı şekilde Katolik olan veya Katolik propagandası yaparak Ermeni cemaat içerisinde karışıklık çıkaran kişiler hakkındaki idarî ya da cezaî yetkisi bu şekilde resmiyet kazanarak icra edilir. Bâbıâlî ise bu belgelerde yer alan bilgilerden hareketle cezaî müeyyideleri uygular. İncelediğimiz tarih aralığı itibariyle Katolik mezhebine geçen Ermeniler hakkında çok sayıda arzuhal mevcuttur. Bu arzuhallerden hareketle Katolik olan Ermenileri yola getirmek isteyen Patriklerin cemaat üzerindeki yetkileri kullanmak istedikleri görülür.

Her patrik Katoliklerle mücadele hususunda birbirleriyle aynı kararlılığı göstermemiştir. Bu hususta en kararlı olan ve son derece cesur adımlar atan kişi, 1702-1703 ve 1704-1706 tarihleri arasında iki defa patriklik makamında bulunan Avedik'tir. Avedik ilk dönemi itibariyle söylemek gerekirse Katolik olan Ermenilere karşı amansız bir mücadele sergilemiştir. Bu hususta tedbir ve cezalarında aşırıya kaçtığı da görülmüştür. XVIII. yüzyılın ilk yıllarından itibaren Osmanlı topraklarındaki Katolik propaganda Ermeniler arasında oldukça itibar görmüş, sadece İstanbul değil İmparatorluğun bütün coğrafyasında Katolik Ermeni sayısı artmaya başlamıştır. Azılı bir Katolik düşmanı olan Avedik kendi mezheplerinden dönerek Katolik olan Ermenileri kimseye danışmaksızın zincire vurdurarak hapse attırır. Avedik'in bu tutumundan rahatsız olan Katolik Ermeniler durumu Daltaban Mustafa Paşa'ya iletmişler duruma oldukça öfkelenen Paşa, "*Senin gibi bir it hapishanelere neden ihtiyaç duysun? Bunların sadece padişaha ait olabileceklerini bilmiyor musun?"*

diyerek hapse attırmıştır[276]. Avedik başına buyruk tutumuyla tutuklanma ile karşı karşıya kalsa da Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin tavassutuyla ceza almaktan kurtulmuştur. Avedik'in bu şekilde hareket etmesinde giderek artan Katolik faaliyetlerin etkisi büyüktür. Ancak her zaman bu kadar keskin ve umursamaz davranmamıştır. Avedik 1702 tarihli arzuhalinde İstanbul'daki Ermenilerin durumuna dair bilgiler verir[277]. Buna göre Ermeniler Gregoryen ve Katolik olmak üzere iki fırkaya ayrılmışlardır. Daha önce Erzurum'da bulunan Avedik Katolik olan Ermenilere nasihat ederek tekrar Gregoryen mezhebine döndürmüştür. Aynı şekilde İstanbul'daki Ermenilere de nasihat etmesi istenir. Zira bu faaliyetleri Avedik'e İstanbul Ermeni patrikliğine atanmasına temek teşkil etmiştir.

İlk dönemlerde Katolik olan Ermenilere nasihat ederek onları tekrar eski mezheplerine döndürmek patriklerin kullandığı yöntemlerden biridir. Fakat 1700'lü yıllardan itibaren artarak devam eden propaganda faaliyetleri kesin sonuç almaya yarayacak yöntemler kullanmaya sevk etmiştir. Katolik olanlar arasında sıradan Ermeniler olduğu gibi cemaatin müesseselerinde bulunan kişilerin de var olduğu görülür. Katolik faaliyetler neticesinde marhasa, karabaş gibi görevliler Katolik olmuşlar ve görevlerini de bu yönde kullanmaları muhtemeldir. Bu yönde teşebbüslerin olduğunu haber alan patrikler Katolik olan Ermeniler hakkında idarî yetkilerini kullanmışlardır.

1702'de İstanbul Ermeni patriğinin yetki alanına dâhil olan Erzurum' Hasankale'de marhasa olarak görevlendirilen Ehron ismindeki Ermeni Katolik olmuş ve bölge ahalisi içerisinde bu yöndeki faaliyetlerinden dolayı karışıklık çıkmıştır. Patrik, Katolik olan bu kişinin azl edilerek yerine, Ermeni âyini icraya kâdir ve müstehak olan Turos isimli rahibin getirilmesini istemiştir[278]. Benzer bir durum Trabzon'da yaşanmıştır. İstanbul ve Kudüs Ermeni Patriği imzalı arzuhalde Trabzon'daki Ermeniler üzerine marhasa tayin olunan Abraham Frenk ayinine tabi olmuştur. Abraham kendisi Katolik olmakla kalmayarak diğer Ermenilerin de Katolik olmaları yönünde çaba sarfetmiştir. Abraham'ın faaliyetlerinin duyulması üzerine fermân istenmiş fakat henüz ulaşmamıştır. Patrik, Ermeni nizamına halel gelmeyecek şekilde Abraham'dan boşalan marhasalığın Eramya isimli karabaşa tevcih edilmesini talep etmiştir. Aynı şekilde başka bir hadise ise Erzurum'da gerçekleşir. Erzurum Modergan Manastırı'dan sakin Ehron ismindeki rahibin Katolik olduğu Erzurum kadısı huzurunda ispat edilmiş ve verilen hüccet ile görevinden alınmıştır. Ancak Söz konusu ruhban

---

[276] Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, 216.

[277] BOA, D.PSK, *Dosya kısmı*, nr. 2/48, 7 L 1113/7 Mart 1702.

[278] BOA, D.PSK, *Dosya kısmı*, nr. 2/60, 15 Za 1113/13 Nisan 1702.

bir şekilde görevinden çekilmemiş söz konusu görevi tekrar kendi üzerine berat ettirmiştir. Patrik, Katolik olan Ehron'un hala görevinin başında olduğunu belirterek, görevin Artin isimli Ermeni'ye verilmesini istemiştir. Patrik Katolik olan kişileri azl ederek yerlerine Gregoryen mezhebine mensup, ayin yönetmeye kadir, güvenlir kişilerin tayin edilmesini istemiştir. Bâbıâlî patriğin bu isteklerini geri çevirmemiştir. Her görev için ne kadar pişkeş verilmesi geriyor ise onların hazineye teslim edilerek Patrik tarafından tayin edilmesi için tavsiye edilen isimlerin atamasını gerçekleştirmiştir. Üç hadiseden de görüldüğü üzere Ermeni cemaati arasında Katolik mezhebi her kademeye nüksetmiş cemaat içerisinde herhangi bir idari ya da dini görevi olmayan sıradan Ermenilerin yanı sıra cemaatin dinî müesseselerinde görevli olan rahipler, İstanbul Ermeni Patrikanesi'nin taşradaki temsilcileri ve idari görevlileri olan karabaş ve marhasalar, Katolik olarak cemaat içerisindeki diğer Ermenileri de Katolik olmaya teşvik etmişlerdir. Bu yoğun faaliyetlere karşılık Osmanlı coğrafyasındaki Ermeni mezhebinin müdafii devletin desteğini alan İstanbul Ermeni patrikhanesi olmuştur.

Osmanlı topraklarında neredeyse Ermenilerin bulunduğu her bölgeye ulaşarak Katolik propaganda gerçekleştiren misyonerler Ermeni kitaplarındaki bilgileri Katolik mezhebine göre uyarlamışlar eğitimi de bunlara göre vermeye başlamışlardır. Eğitim genellikle manastırlarda Ermeni patriğinin yetki verdiği ruhban sınıfı tarafından gerçekleştirilirken, Katolik misyonerler bu kaideyi çiğneyerek taşradaki Ermenileri eğitmeye başlamışlardır. İstanbul Ermeni patriği taşrada manastırlar haricinde ve kendisi tarafından yetki verilmeyen kişilerin Ermeni çocuklarına ders vermelerini yasaklanması isteyen ferman talebinde bulunmuştur[279].

Patriklerin sahip oldukları bir diğer ceza ise *ayinleri üzere tedip*[280]'dir. Ayine muhalif hareket ederek Ermeni dininin yasakladığı fiilleri işlemek, ayinlere muhalif şeyler ihdas etmek, nikâh kıymak cezaya sebep teşkil etmektedir. Söz konusu ceza kürek, kalebend, cezirebend gibi cezalardan farklı olarak manevi niteliği ağır basan cezalar arasındadır. Bu tabir genel olarak kilisede yemin verme, aforoz, kiliselere sokmama, ölenlerin cenazalerinin kaldırılmaması, görevden azl etme, saçlarını kestirme için kullanılır[281]. Ayinleri üzere tedip cezasında söz sahibi olan cemaatin dini lideri olan patriktir.

Ermeni patrikleri devletin desteğini arkasına alarak cemaat arasında mezhep değiştirme faaliyetleri ortadan kaldırmak veya yavaşlatmak için aldığı tedbirlerin istenilen neticeyi vermemiştir. Bu yüzden başka tedbirler düşünülmüştür. Bu tedbirlerden biri Katolik

[279] BOA, D.PSK, *Dosya Kısmı*, nr. 2/100, 18 Ra 1114/12 Ağustos 1702.

[280] BOA, *C.ADL*, nr. 54/3271, 4 M 1154/22 Mart 1741.

[281] Kenan Macitoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi*, s. 247-248.

olan Ermenilerin, kilise hizmetlerinden mahrum bırakmaktır. Nitekim bir süre sonra Katolik mezhebine geçen Ermenilerin Gregoryen Ermeni kiliselerine gitmeleri yasaklanmıştır[282]. Ermeni cemaati için en önemli müessese kiliselerdir. İbadetlerini gerçekleştirdikleri mabed olmanın yanı sıra nikâh gibi işlemleri de buralarda yapılırdı. Aynı zamanda eğitim kilise bünyesindeki okullarda verilirdi. Patrikler bu yönde bir kararla Katolik Ermenileri tekrar eski mezheplerine döneceklerini düşünmüşlerdir. Fakat netice hâsıl olmamıştır. Katolik Ermeniler kiliselere gitmelerin yasaklanması üzerine civardaki Latin kiliselerine gitmeye başlamışlardır. Bu durumun haber alınması üzerine Ermenilerin Latin kiliselerine de gitmeleri yasaklanmıştır. Hem Ermeni hem de Katolik Latin kiliselerine gidemeyen Ermeniler çareyi evlerinin bir odasını kilise gibi tanzim edip ibadetlerini burada gerçekleştirmede bulmuşlardır.

Ermeni cemaati arasında nikâh işlemlerinde yetkili merci patrik tarafından yetki verilen papazlardır. Ancak gayrimüslimler ayinlerine göre yasak nikâhları gerçekleştirmek için kadı, naip veya mahalle imamlarına başvurdukları görülür. Bu durum Katolik olan Ermeniler için de geçerlidir. Katoliklere kilise hizmetlerinin yasaklanması diğer mana da evlilik işlemlerinin de yapılmayacağı manasına gelir. Ermenilerin bu yasaktan kurtulmak için kadı gibi görevlilere başvurmuşlardır. Patrikler ayinlerine aykırı olduğu gerekçesiyle cemaat mensuplarının başka cemaat üyeleriyle evlenmelerine müsaade etmeyerek bu konuda ferman talep ettikleri de görülmüştür[283]. Ermeni patriklerinin Katolik Ermenileri geri kazanma teşebbüslerinden biri de mezhep değiştiren Ermenilerin papazlar tarafından defnedilmelerinin yasaklanmasıdır[284].

Ermeni patriklerinin diğerlerinden farklı olarak verdiği bir ceza türü de manastırbend cezasıdır. Manastırbend etme şeklinde kullanılan ceza genelde ruhbanlar için kullanılan bir ceza türüdür. Şekli itibariyle kalebend cezasıyla benzerlik gösterir. Bu cezaya sebep teşkil edecek suç genelde ayine muhalif hareket etmedir. Katolik olan Ermenilere de bu yönde bir ceza verildiği görülür[285]. Halep'teki Ermeniler arasında Katolik meselesi sebebiyle bir karışıklık çıkar. Bu karışıklığı bahane ederek Ermeni rahiplerinden Mikail Halep'e gelir ve kendisine verilmiş herhangi bir resmî belge ya da buna dair bir atama emri yok iken kendisinin buraya murahhasa olarak tayin olduğunu ifade eder. Mikail'in bu şekildeki tutumunu ise karışıklığı bahane ederek gelir elde etmek istemesi olarak belirtilir. Söz konusu faaliyetlerinden dolayı Mikail'in Halep'te ikameti yasaklanır ve İstanbul'a döner. Ancak

[282] BOA, D.PSK, *Dosya kısmı*, nr. 2/89, 27 S 1114/23 Temmuz 1702.

[283] Kenan Macitoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi*, s. 247.

[284] BOA, D.PSK, *Dosya kısmı*, nr. 2/89, 27 S 1114/23 Temmuz 1702.

[285] BOA, *Kalebend Defterleri*, nr. 1, s.21, Evâhir-i S 1135/30 Kasım-9 Aralık 1722.

burada da rahat durmayarak Halep’e marhasa atanmak için faaliyet gösterir. Mikail Ermeni Patriği Ovannes’ten “bana Halep marhasalığını virün ve murâdım üzere baan fermânlar ısdâr ile Haleb’e varup ahz-ı intikam ideyim” diyerek defaatle aynı talepte bulunur fakat kabul olunmaz. Patriğin bu hususta müsaadesinin olmaması üzerine Mikail bu kez İstanbul’da Ermeniler arasında karışıklık çıkarmaya başlar. Söz konusu karışıklık ise günden güne artarak devam eder. Patriğin isteği üzerine Van’daki Ahtamar Manastırı’nının bulunduğu cezireye sürgün ve manastırda ikamet etmek için emir sadır olur. 1722 tarihli Van valisine gönderilen ikinci emirde ise önceki hükümde cezirebend tasrih olunmadığı için Mikail’in kurtulma ihtimali olduğunu emrin ulaştığı andan itibaren Mikail’in cezirebend ve manastırda ikamet ettirilmesi istenmiştir[286]. Ayrıca manastırdaki rahipler ve hizmetliler Mikail’in serbest bırakılmaması yönünde tembihlenmeleri istenmiştir. Nihayetinde ise Mikail 1724’de serbest bırakılmıştır.

SONUÇ

XVIII. yüzyılın ilk yıllarından itibaren Avrupa’dan gelen Katolik misyonerler, Osmanlı coğrafyasında Ermenilerin bulunduğu her bölgeye giderek Katolik propaganda faaliyeti gerçekleştirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nda Katolikleştirme faaliyetleri Ermeni nüfusun yoğun olduğu bölgelerde artış göstermektedir. Bu bölgelerin Fransa’nın konsolosluklarının bulunduğu yerler olması da dikkat çekicidir. Misyonerler konsolosluklar sayesinde Katolikleştirme faaliyetlerini hem daha kolay teşkilatlandırabilmiş hem de diplomatlar tarafından himaye edildiklerinden yerel yetkililerin takibinden kaçabilmişlerdir.

Osmanlı topraklarındaki Ermenileri Katolik mezhebine dâhil etmek için çabalayan misyonerler bu hususta çeşitli yöntemler kullanmışlardır. Öncelikle Ermenilerin bulundukları bölgelere gitmek için kıyafet değiştirerek, tabip, tacir kılığına girmişlerdir. Bu şekilde Osmanlı topraklarında rahat bir faaliyet imkânı kazanan Katolik rahipler Ermenilerin bulundukları her bölgeye ulaşmışlardır. Gittikleri bölgelerde ev ev gezen misyonerler Ermenileri Katolik olmaya davet etmişlerdir. Kilise ve manastırlarda Ermeni çocuklarını Katolik mezhebine göre eğitmeye başlamışlardır. Ayrıca Ermeni kitaplarını Katolik mezhebine göre tebdil etmişlerdir. Bunun yanı sıra Avrupa’dan getirdikleri ya da İstanbul’da

[286] BOA, *Kalebend Defterleri*, nr.1, s.21, Evâil-i Ra 1135/10-19 Aralık 1722.

matbaalarda bastıkları Katolik mezhebini muhtevi propaganda malzemelerini Ermeni cemaati arasında dağıtmışlardır. Misyonerlerin faaliyetleri neticesinde Ermeni cemaat arasında zamanla Katolik mezhebi yayılarak, misyonerlerin vazifelerini üstlenen, yerli misyoner olarak tabir edebileceğimiz kişiler ortaya çıkmıştır. Bu kişiler arasında sıradan Ermeniler olduğu gibi cemaat içerisinde dinî ve idarî görevleri olan kimselerin varlığı da dikkat çekicidir. Katolik Ermeniler azınlıkta oldukları bölgelerde Katolik ayinlerini gizli gizli gerçekleştirirken, sayısal manada üstün oldukları bölgelerde Katolik olduklarını gizlememişlerdir. Gregoryen Ermenilere ait kiliselerde Katolik ayini icra etmeye başlanmıştır. Ermenilere yönelik misyonerlik faaliyetleri ve Ermenilerin mezhep değiştirmeleri Gregoryen Ermenilerin, Katolik olanlara karşı tutumunu sertleştirmiş, bu sertlik zamanla şiddete dönüşmüştür.

Osmanlı İmparatorluğu ilk dönemlerde Ermenilerin mezhep değiştirmesini cemaatin iç meselesi olarak değerlendirmiş, herhangi bir müdahalede bulunmamıştır. Ancak 1694’de Sakız’ın Venedik tarafından işgali Osmanlı İmparatorluğu’nun misyonerlik faaliyetleri ve mezhep değişikliğine karşı tavrını tamamen değiştirmiştir. İşgal sırasında adadaki Katoliklerin Venedikliler ile iş birliği yaptığı görülmüş ve bunlar Osmanlı merkez idaresi tarafından “hain” olarak nitelendirmeye başlanmıştır. Sakız Adası’nda Katoliklerin ihanetini gören Bâbıâlî, Osmanlı topraklarındaki Katolik propagandanın devleti aynı akıbete sürükleyeceğini düşünmüştür. Bundan sonra Osmanlı topraklarındaki Katolikleştirme faaliyetleri muhtemel bir ihanet hareketi, Gregoryen mezhebini terk ederek Katolik olan Ermeniler ise hain olarak görülmüştür. Öte yandan 1700’lü yıllardan itibaren artarak devam eden misyonerlik faaliyetlerine dair merkeze gelen şikâyetlerin artması Bâbıâlî’nin bu kuşkusunu kuvvetlendirmiştir. Olası bir ihanet için misyonerlere ve mezhep değişikliğine karşı tedbir almaya başlayan Bâbıâlî, İstanbul Ermeni patriklerinin isteği üzerine mezhep değiştiren Ermenilere çeşitli cezalar vermiştir. Bu cezalar arasında kalebend etme, sürgüne gönderme, küreğe koyma, cezirebend etme gibi cezalar mevcuttu. Osmanlı İmparatorluğu mezhep değiştiren Ermenileri bu şekilde cezalandırırken, Katolik propaganda yürüten Frenk rahiplerini uyarma ve bulundukları bölgeden ihraç etmekle yetinmiştir.

Kendi cemaati üzerindeki otoritesini kaybetmek istemeyen İstanbul Ermeni patrikleri ise mezhep değiştiren Ermenilere karşı “ayinlere üzere tedip” cezası uygulamıştır. Buna göre Katolik olan Ermenilerin Gregoryen Kiliselerine gitmeleri, Katolik olarak ölenlerin defnedilmeleri ve nikâhlarının kıyılmaları yasaklanmıştır. Katolik olarak Ermeni cemaatini bu yönde teşvik eden karabaş, murahhasa gibi görevliler görevlerinden alınarak yerlerini müstehak kişiler tayin edilmiştir. Kimi rahipler de cemaat içerisinden ihraç edilmiştir.

Hem Bâbıâlî hem de Ermeni Patriklerinin aldıkları tedbirler Ermenilerin mezhep değiştirmelerini durdurmamıştır. Katolik Avrupalı devletlerin himayesinde sürdürülen misyonerlik faaliyetleri, Katolik bir Ermeni cemaatinin varlığı resmen tanınana kadar devam etmiştir.

KAYNAKÇA

A. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

1. BELGE TASNİFLERİ

1.1 Ali Emiri Tasnifi – III. Ahmed

nr. 59/5878, nr. 106/10504; nr. 176/17143; nr. 208/20085.

1.2 Ali Emiri Tasnifi – I. Mahmud

nr. 105/7493.

1.3 Cevdet Adliye

nr. 54/3271.

1.4 Cevdet Zabtiye

nr. 67/3321.

1.5 İbnülemin Dahiliye

nr. 8/94; nr. 34/2955.

1.6 A.DVN, Dosya Kısmı

nr. 238; nr. 253; nr. 262; nr. 264; nr. 310; nr. 449; nr.571.

1.7 D.PSK, Dosya Kısmı

nr. 1/183; nr. 1/186; nr. 1/195; nr. 2/48; nr. 2/53; nr. 2/58; nr. 2/60; nr. 2/62; nr. 2/69; nr. 2/88; nr. 2/100; nr. 2/101; nr. 2/119; nr. 3/88; nr. 3/108; nr. 3/123; nr. 3/150; nr. 3/132; nr. 4/15; nr. 4/41; nr. 4/49; nr. 5/11; nr. 5/58; nr. 5/150; nr. 8/31.

2. DEFTER TASNİFLERİ

2.1 Mühimme Defterleri

nr. 110; nr. 111; nr. 112; nr. 114; nr. 114-1; nr. 115; nr. 116; nr. 117; nr. 120; nr. 121; nr. 122; nr. 125; nr. 130; nr. 132; nr. 133; nr. 140.

2.2 Kalebend Defterleri

nr. 1

B. ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER

[ALTINAY], Ahmet Refik, *Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı, (1100-1200),* İstanbul 1988.

_______, ''Türkiye'de Katolik Propagandası'', *Türk Tarih Encümeni Mecmuâsı (=TTEM)*, No:V/82 (Eylül 1340), s. 257-276.

AKÇAY, Eray, *İBB Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, Nr. O.34'te Kayıtlı Fransa 'nın İstanbul Elçisi Marquis De Bonnac'ın Osmanlı Bürokrasisi İle Yazışmalarını İhtiva Eden Bir Mecmua (1716-1724)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2014.

AKÇURA, Yusuf, *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri*, Ankara 1998.

AKYILMAZ, Gül, "Tanzimattan Önce ve Sonra Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü", *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı 38, (Mart-Nisan 2001), s. 671-687.

AYDIN, Mehmet, "Hıristiyanlık", *DİA*, XII, 353-358.

_______, "Türkiye'ye Yönelik Katolik Misyonerliğin Dünü ve Bugünü", *Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, ed. Ömer Faruk Harman, İstanbul 2005, s. 91-118

BEYDİLLİ, Kemal, *II. Mahmud Devri'nde Katolik Ermeni Cemaati ve Kilisenin Tanınması (1830),* nşr. Şinasi Tekin-Gönül A.Tekin, Harvard 1995.

BOZKURT, Gülnihal, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914),* Ankara 1989.

ÇORUH, Haydar, ''Erzurum'da Türk ve Ermeni Nüfusunu Gösteren 1847 Tarihli Nüfus Defteri", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 6 (Yaz 2002), s. 95-115.

DABAĞYAN, Levon Panos, *Türkiye Ermenileri Tarihi*, İstanbul 2006.

DADYAN, Saro, Osmanlı'da Ermeni Aristokrasisi, İstanbul 2001.

_______, *Osmanlı'nın Gayrimüslim Tarihinden Notlar*, İstanbul 2011.

DAĞTEKİN, Tuğba, "*Halep Vilayeti Evamir-i Sultaniye Defteri (H.1133-1138/M.1720-1725) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*", Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2012.

DAL, Dilara, *XVIII. Yüzyılda Sakız Adası*, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın 2008.

DEMİR, Uğur, *Osmanlı Hizmetinde Bir Mühtedî, Humbaracı Ahmed Paşa*, İstanbul 2015.

Du Loir Seyahatnamesi, IV. Murad Döneminde Bir Fransız Seyyahının Maceraları, çev. Mustafa Daş, İstanbul 2016.

ERCAN, Yavuz, *Kudüs Ermeni Patrikhanesi*, Ankara 1988.

_______, *Toplu Eserler II - Rumlar ve Diğer Müslüman Olmayan Topluluklar*, Ankara 2007.

ERYILMAZ, Bilal, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, İstanbul 1996.

FRAZEE, Charles A., *Katolikler ve Sultanlar*, çev. Cemile Erdek, İstanbul 2007.

GÖRENÇ, Ali Fuat, "Sakız Adası", *DİA*, XXXVI, s. 6-10.

GREGORY, Timothy E., *Bizans Tarihi*, çev. Esra Ermert, İstanbul 2011.

GROUSSET, Rene, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, çev. Sosi Dolanoğlu, İstanbul 2005.

GÜMRAH, Ali, *XVII. Yüzyılda Mühimme Defterlerinde Ermenilerle İlgili Hükümler*, Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1968.

HARMAN, Ömer Faruk, "Konsil", *DİA*, XXVI, 175-178.

İLTER, Erdal, "Ermenistan Adı, Ermenilerin Menşei ve Bazı Ermeni İddiaları Üzerine", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı 6, (Yaz 2002), s. 24-34.

İNALCIK, Halil, “Mehmed II”, DİA, XXVIII, 395-407.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Elçi”, *DİA*, XI, s. 3-15.

İSKEFİYELİ, Zeynep, “Ermeni Kimliğinin Oluşumunda Din Faktörü: Hıristiyanlık, Kilise ve Din Faktörü” *Akademik İncelemeler Dergisi*, II, Sayı 1, (2007), s. 231-255.

İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi, Üsküdar Şeriye Sicili, 84 Numaralı Sicil, (H.999-1000/1590-1591), haz. Rıfat Günalan, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2010.

KAÇAR, Turhan, “Ermeniler Nasıl ve Ne Zaman Hıristiyan Oldu?”, *XVI. Türk Tarih Kongresi-Eski Anadolu Uygarlıkları*, I, Ankara 2015, s. 245-254.

KARACA, Filiz, “Pişkeş”, *DİA*, XXXIV, s. 294-296.

KENANOĞLU, M. Macit, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*, İstanbul 2004.

KILIÇ, Davut, *Osmanlı Ermenileri Arasında Dinî ve Siyasî Mücadeleler*, Ankara 2012.

_______, Davut, *Tarihten Günümüze İstanbul Ermeni Patrikhanesi*, Ankara 2008.

KÖSE, Ensar, “Bir Hayalin Peşinde Yüzyıl: Kudüs Ermeni Patrikhanesi’ni İstanbul Patrikliğiyle Birleştirme Çabaları (1650-1750)”, *İÜ Tarih Dergisi*, Sayı 63, (2016/1), s. 41-88.

KÜÇÜK, Abdurrahman, “Gregoryen Ermeni Kilisesi’nin Oluşması ve Konsil Kararları Karşısındaki Tutumu”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (=AÜİFD),* Sayı 1, XXXV, 117-154.

KÜÇÜK, Cevdet, “Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi”, *Osmanlı Ansiklopedisi,* IV, ed. Güler Eren, Ankara 1999, s. 208-217.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., “Mürur Tezkiresi”, *DİA*, XXXII, s. 60-61.

ORTAYLI, İlber, “Millet Sistemi”, *DİA*, XXX, s. 66-70.

Osmanlı İmparatorluğu’nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi 1600-1914, II, ed. Halil İnalcık, Donald Quataert, İstanbul 2004.

PAMUKCİYAN, Kevork, *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar, Zamanlar, Mekanlar İnsanlar*, III, yay. haz. Osman Köker, İstanbul 2003.

POLVAN, Nurettin, *Türkiye'de Yabancı Öğretim*, I, İstanbul 1952.

SAVAŞ, Ali İbrahim, "Konsolos", *DİA*, XXVI, s.178-180.

SEYFELİ, Canan, *İstanbul Ermeni Patrikliği*, Ankara 2005.

SİNANOĞLU, Mustafa, "İznik Konsili", *DİA*, XXIII, 549-552.

ŞAHİN, Gürsoy, ''Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı Kilise ve Milliyetçilik'', *Tarihte Türkler ve Ermeniler Sempozyumu*, IX, Ankara 2014.

_______, *Osmanlı Devleti'nde Katolik Ermeniler, Sivaslı Mihitar ve Mihitaristler*, İstanbul 2010.

ŞAKİROĞLU, Mahmut H., ''Frenkler'', *DİA*, XIII, s.197-199.

Şânî-zâde Mehmed Atâ'ullah Efendi, *Şânî-zâde Târîhi (1223-1237/1808-1821),* II, haz. Ziya Yılmazer, İstanbul 2008, s. 821.

TEKELİ, İlhan–İLKİN, Selim, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara 1999.

TEOTİG, *Baskı ve Harf, Ermeni Matbaacılık Tarihi*, çev. Sirvart Malhasyan-Arlet İncidüzen, İstanbul 2012.

TOURNEFORT, Joseph de, *Tournefort Seyahatnamesi*, I. Kitap, ed. Stefanos Yerasimos, çev. Ali Berktay, İstanbul 2013.

TÜRKAN, Ahmet, *Osmanlı Papalık İlişkileri,* İstanbul, 2012.

UÇAR, Ahmet, *İslam Dünyasında Misyoner Orduları*, İstanbul 2013.

VAHAPOĞLU, Hidayet, *Osmanlıdan Günümüze Azınlıklar ve Yabancı Okullar,* İstanbul 1997.

YILMAZ, Durmuş, "*Fransa'nın Türkiye Ermenilerini Katolikleştirme Siyaseti*'', Konya 2001.

ZINKEISEN, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, ed. Erhan Afyoncu, çev. Nilüfer Epçeli, çev. kont. Kemal Beydilli, İstanbul 2011.